राजकीय संवेदना विशेष

प्रेरणा

वार्षिकांक - २०१४-१५ नूतन महाविद्यालय, सेलू

विद्यार्थी ससंद २०१४-१५ चिटणीस श्रीराम डासाळकर, वर्ग प्रतिनिधी,
विद्यार्थी उपक्रम समितीच्या सदस्या सोबत

विद्यार्थी ससंदेच्या उद्घाटन प्रसंगी मार्गदर्शन करीत असतांना श्री यशवंत गोसावी

राजकीय संवेदना विशेष

प्रेरणा

२०१४-१५

नूतन महाविद्यालय, सेलू जि.परभणी

वर्ष ४७ वे अंक ४७

प्रेरणा
२०१४-१५

राजकीय संवेदना विशेष

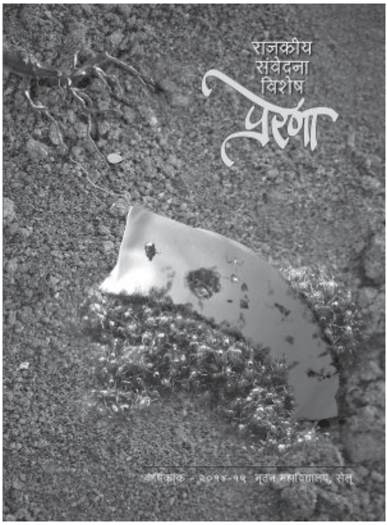

कार्यकारी संपादक
डॉ.उत्तम.सी.राठोड
डॉ.रमेश.आर.बैनवाड
प्रा.के.डी.वाघमारे

प्रकाशक
प्राचार्य डॉ.शरद कुलकर्णी

टीप : या अंकात व्यक्त झालेल्या मताशी महाविद्यालय प्रशासन सहमत असेलच असे नाही.

संपादक मंडळ

मराठी विभाग
अशिष लक्ष्मणराव काकडे
शंतनु पद्माकर हादगावकर

हिंदी विभाग
शिल्पा मधुकर मगर
विद्या विजयराव जोशी

इंग्रजी विभाग
सोनाली तुळशीदास चव्हाण
अमोल परमेश्वर डंबाळे

अक्षर जुळवणी
ज्ञानोबा माणिकराव खंदारे

सहकार्य
डॉ. एन.एस. पदमावत
प्रा. पी.ए. देशपांडे
प्रा. एस.जी. घुलेश्वर
प्रा. एच.आर. हडसनकर
प्रा. आर.एन. कदम
प्रा. अर्चना पत्की

मुखपृष्ठ
नयन बाराहाते

मुद्रक
सतीश कुलकर्णी
मयूर प्रिंटर्स, नांदेड

भारत मातेला पारतंत्र्याच्या जोखडातून मुक्त करण्यासाठी व
राजकीय स्वातंत्र्याबरोबर, आर्थिक व सामाजिक स्वातंत्र्य
प्रस्थापित करण्यासाठी लढणाऱ्या सर्वांना अर्पण

प्राचार्यांचे मनोगत

लोकसभा व विधानसभेच्या झालेल्या निवडणुकीच्या पार्श्वभुमीवर राजकीय संवेदना या विषयावरील 'प्रेरणा'चा अंक आपल्या हाती देताना आनंद होत आहे. निवडणुकीमुळे देशातील राजकीय वातावरण ढवळून निघाले. विद्यार्थ्यांनी संविधानाचा अभ्यास करावा, तसेच वास्तवाकडे डोळस भूमिकेतून बघावे; यासाठी राजकीय संवेदना हा विषय जाणिवपूर्वक निवडला होता. विद्यार्थ्यांच्या विविधस्पर्शी लेखांवरून आपणास हे जाणवेल.

'प्रेरणा' अंकास स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड व यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठान, मुंबई, यांच्याकडून ११ बक्षीसे प्राप्त झाली आहेत. दरवर्षी एक विषय निवडून त्यावर विद्यार्थ्यांना चिंतन करावयास प्रवृत्त करणे हे प्रेरणा अंकाचे वैशिष्ट्य ठरले. सातत्याने प्रकाशित होणारा 'प्रेरणा' अंक विद्यार्थ्यांनाही प्रबोधनाची प्रेरणा देऊन जातो. विद्यापीठ व राज्यस्तरावर होणाऱ्या कौतुकामुळे संपादक मंडळाची जबाबदारी सातत्याने वाढत आहे. आतापर्यंत आपण प्रेरणाला दिलेल्या प्रोत्साहनामुळे आमचा आत्मविश्वास वाढला आहे. राजकीय संवेदना या विषयावरील हा अंक आपणास निश्चितच आवडेल, हा दृढ विश्वास.

संपादक मंडळाचे मन:पूर्वक अभिनंदन!

डॉ. शरद कुलकर्णी
प्राचार्य

मराठी
विभाग

संपादक
अशिष लक्ष्मणराव काकडे
शंतनु पद्माकर हादगावकर

अ नु क्र म णि का

मुलाखत

- मा. जिल्हाधिकारी एस. पी. सिंह यांची महाविद्यालयातील संपादक मंडळाने घेतलेली मुलाखत
- संपादक मंडळाने पत्रकारांची घेतलेली मुलाखत.
- डॉ. सुनील मोडक यांची मुलाखत .
- सौ. गयनाबाई गमाजी लोंढे, सभापती, पंचायत समिती, सेलू यांची मुलाखत.
- डॉ. जगन्नाथ जाधव, जिल्हापरिषद सदस्य यांची मुलाखत

लेख

- छत्रपती शिवाजी महाराजांचे स्वराज्य आणि आजची लोकशाही / आशीष लक्ष्मणराव काकडे
- महात्मा जोतीराव फुले : एक आदर्श समाजसेवक / स्नेहा बाबासाहेब आवटे
- महात्मा फुले यांचे महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक जडणघडणीतील योगदान / स्वाती राजेभाऊ परतुरकर
- महात्मा जोतिबा फुले / कु. पुनम दत्तात्रय खरावणे
- घटना समितीचे कामकाज
- नागरिकाचे मुलभूत हक्क / सरिता मधुकर रकटे
- राज्यघटना आणि मानवी हक्क / अरूणा आश्रोबा खराडे
- भारतीय राज्यघटनेतील हक्क व कर्तव्ये / गणेश भगवानराव मोरे
- मुलभूत कर्तव्ये / सुप्रिया रोडगे
- आणीबाणी / प्रियंका अशोकराव ताठे
- कलम ३७० आणि इतर राज्ये / प्रवीण दयानंद साळवे
- सार्वजनिक निवडणुका आणि नागरिकांची भूमिका / ऐश्वर्या पोतदार
- निवडणुका आणि सोशल मिडीया / ज्ञानदा बिरादार
- स्वीप – मतदार जागृती अभियान / शंतनु पद्माकरराव हादगावकर
- आदर्श आचारसंहिता / दिव्या उद्धवराव सांगळे
- आपणांस माहिती आहे का ? / राकेश मुसळे
- राजकारण आणि प्रशासकीय अधिकारी / सोनी जाधव
- निवडणूक आयोगातील नवीन सुधारणा / ज्योती तुकाराम जोशी
- राजकारणातील भ्रष्टाचार / मीना रामेश्वर शिंदे
- राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण / सोनी जाधव
- शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या आणि शासनाची उदासीन भूमिका / बाळ अशोकराव मगर
- सार्वजनिक निवडणूका आणि पैशाचा अपव्यय / ऐश्वर्या पोतदार
- कैफियत आयुष्याची / प्रियंका उत्तमराव राठोड
- राजे शिवराय / प्रियंका उत्तमराव राठोड
- पॅकेज

मुलाखत

मा. जिल्हाधिकारी **एस. पी. सिंह** यांची महाविद्यालयातील संपादक मंडळाने घेतलेली मुलाखत

दि. २७ फेब्रुवारी २०१५, सकाळी १०.३० वा.
स्थळ : जिल्हाधिकारी कार्यालय, परभणी.

सर, भारत निवडणूक आयोगाच्या सुचनेप्रमाणे आपण परभणी जिल्ह्यामध्ये स्वीप १ व स्वीप २ द्वारे मतदार जनजागृती अभियान राबविले. आपल्या कुशल नेतृत्वामुळे लोकसभा व विधानसभेच्या निवडणुकीत नवचैतन्य निर्माण झाले. पारदर्शक व शांततापूर्ण वातावरणात पार पडलेल्या निवडणुकीत आपले योगदान मोलाचे ठरले. आपण या निवडणूक प्रक्रियेत लोक सहभाग करून घेतला व त्यामुळे मतदानाचे प्रमाण वाढले. आपण व आपल्या सहकाऱ्यांनी मतदार जनजागृती अभियानात केलेल्या कार्याबद्दल आपले मन:पूर्वक अभिनंदन! सर, आमच्या महाविद्यालयाचा प्रेरणा वार्षिकांक हा एक वैशिष्ट्यपूर्ण अंक असतो. यावर्षी राजकीय संवेदना या विषयावर विद्यार्थी लेखन करत आहेत. आपल्या मुलाखतीमुळे या अंकाला एक वेगळेपण प्राप्त होईल.

प्रश्न : सर, निवडणूक प्रक्रियेत मतदाराचा सक्रिय सहभाग यशस्वी होण्यासाठी व सदृढ लोकशाहीसाठी स्वीप मतदान पद्धती कशी उपयुक्त आहे ?

– निवडणूक प्रक्रियेत मतदानाबद्दल लोकांमध्ये जागृती निर्माण करून, मतदानाचे प्रमाण वाढावे याकरीता निवडणूक आयोगाच्या (SVEEP (Systematic Voters Education and Eletrial Participation) कार्यक्रमांतर्गत २०१० पासून विविध माध्यमांतून सातत्याने जनजागृती करण्यात येत आहे. देशाच्या विकासाला दिशा देणाऱ्या सरकारची निर्मिती आपल्या मताने होते. हे लक्षात घेऊन जाणीवपुर्वक मतदान केले पाहिजे. ज्या मतदारांची नोंदणी झाली असूनसुद्धा जे मतदान प्रक्रियेपासून दूर राहतात किंवा ठेवले जातात, त्यांना १००टक्के निवडणूक प्रक्रियेत समाविष्ट करून घेण्यासाठी या मोहिमेंतर्गत प्रयत्न करण्यात येत आहेत. या मोहिमेचे यंदाचे तिसरे वर्ष आहे. सध्या या मोहिमेचा दुसरा टप्पा सुरू आहे. २०१३ ते २०१८ असा या दुसऱ्या टप्प्याचा कालावधी

असून, १ एप्रिल २०१३ पासून या टप्प्याची सुरुवात झाली आहे. गेले तीन वर्षं ही मोहिम निवडणूक विभागाचे अधिकारी म्हणजे मुख्य निवडणूक अधिकारी (श्री व्ही. एस. संपत – २०१४) यांच्यापासून ते गाव पातळीवरील मतदान केंद्रस्तरीय अधिकारी यांच्यापर्यंत सर्वंजण राबवत आहेत.

प्रश्न : जिल्हा निर्वाचन अधिकारी म्हणून आपण निवडणूक प्रक्रियेचे स्वीपचे नियोजन केले ?

– (SVEEP (Systematic Voters Education and Eletrial Participation) हा कार्यक्रम राज्यभर व प्रत्येक मतदारसंघ निहाय राबवला जातो. हा कार्यक्रम युवक, महिला, वंचित समाज व समूह, दुर्गम प्रदेश, अशिक्षित अशा सर्व घटकांसाठी राबवला जातो. त्यामुळे साहजिकच एक जिल्हा निर्वाचन अधिकारी या नात्याने ही जबाबदारी माझ्यावरही होती. त्यामुळे जिल्हास्तरावर ग्रामविकास, नगरविकास, सामाजिक न्याय, आदिवासी, महिला विकास, बाल कल्याण, उद्योग व कामगार, सहकार माहिती व जनसंपर्क इ. विभागांच्या जिल्हाप्रमुखांचा समावेश असणारी समिती स्थापन करण्यात येते. या समितीमध्ये केंद्र सरकारच्या Bank, Post, Office बरोबर N.S.S. यासारख्या अशासकीय संस्थाचाही समावेश असतो. या सर्वांमार्फत मतदारांना साक्षर आणि प्रोत्साहित करण्यासाठी विविध उपक्रम राबवण्याचे नियोजन करण्यात येते, त्यानुसार कामे केली जातात. याचेच एक उदाहरण म्हणून, तुमच्या नूतन महाविद्यालयातही जिल्हा प्रशासना अंतर्गत स्वीपचे दोन कार्यक्रम झालेले आहेत.

प्रश्न : सर, निवडणूक प्रक्रियेत तरुणांचा सहभाग वाढावा यासाठी आपण कोणते विशेष प्रयत्न केले का ? असल्यास ते कोणते ?

– तरुणांचा लोकशाहीमध्ये सहभाग वाढावा यासाठी त्यांचे प्रबोधन होणे गरजेचे आहे. त्यामुळे प्रशासनासमोरील मुख्य समस्या ही होती की, या तरुण वर्गातील अधिकाधिक मतदारांची नोंदणी कशी करायची व नोंदणी केली असल्यास, मतदानासाठी त्यांना प्रवृत्त कसे करायचे. या समस्येवर मात करण्यासाठी अनेक उपाययोजना करण्यात आल्या. यामध्ये उत्तम दर्जाच्या, प्रभावी जाहिरातींचा वापर, आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर, प्रसारमाध्यमांचा वापर करण्यात आला. तसेच बैठका, चर्चासत्रे, परिसंवाद, वक्तृत्वस्पर्धा, निबंध स्पर्धा इत्यादींच्या माध्यमातून यासाठी प्रयत्न केले गेले. म्हणून कदाचित यावर्षी राज्यात ८.२५ लाख युवकांची (१८ ते १९) विक्रमी नोंदणी करण्यात आली.

प्रश्न : सर, १६ व्या लोकसभा निवडणुकीत मतदारांचा टक्का वाढला असला, तरीही पुरुष मतदारांच्या तुलनेत महिला मतदारांचा टक्का अजुनही कमीच आहे. याबद्दल तुमचं काय मत आहे ?

– एकूण मतदारांमध्ये महिला मतदारांचे प्रमाण कमी असल्याची बाब विचारात घेऊन, महिलांच्या क्षेत्रातील काम करणाऱ्या अनेक संस्थांचे सहकार्य घेण्यात येत आहे. परंतु समाजातील काही अनिष्ट प्रथा, पुरुषप्रधान संस्कृतीचे अस्तित्व, साक्षरतेचा अभाव, मतदान केंद्रांवरील गुंडाची गुंडगिरी, दहशत इ. कारणांमुळे हे प्रमाण कमी झाले. त्यामुळे ती कारणे दूर करण्याचे प्रयत्न करण्यात येत आहे.

प्रश्न : निवडणूका निर्भयपणे व पारदर्शकपणे होण्यासाठी, आदर्श आचारसंहिता भंग होऊ नये म्हणून एक प्रशासक या नात्याने लोकांमध्ये प्रशासनाबद्दल आदर असायला हवा की धास्ती असायला हवी ? तुम्हाला काय वाटतं ?

– खरं म्हणजे लोकांना प्रशासनाबद्दल आदर असायला हवा आणि धास्तीही असायला हवी, असं मला वाटतं. प्रशासनाबद्दल जर का आदर आणि धास्ती असेल

तर आचारसंहिता भंग होण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही कारण, चांगल्या लोकांना त्याचा आदर असतो आणि गुंड प्रवृत्तीच्या लोकांना त्याची धास्ती असते.
प्रश्न : सर, स्पर्धा परीक्षेच्या माध्यमातून आपण IAS झालात, त्याबद्दल तुम्ही आम्हा युवकांना कोणता संदेश द्याल ?
– मित्रांनो, स्पर्धा परीक्षा म्हणजे आपल्या ज्ञानाची खरी कसोटी असते. इथे पुस्तकी ज्ञानासोबत तुम्हाला अनुभवाची जोड असायला हवी. या क्षेत्रात येण्यासाठी प्रचंड मेहनत, जिद्द आणि चिकाटी हवी. देशाबद्दल निखळ भावना हवी. आपलं कार्य पारदर्शक हवं. आपल्यात तत्परता हवी. तुम्हीही नक्कीच यशस्वी होऊ शकता. त्यासाठी तुम्हाला आतापासूनच सुरुवात, तयारी करायला हवी. आणि त्यात सातत्य असायला हवं. तुम्ही प्रशासनात आलात तर लोकांसमोर तुमच्या कामाचा एक आदर्श निर्माण करा. त्यासाठी तुम्हाला मन:पूर्वक शुभेच्छा!
धन्यवाद सर!

संपादक मंडळाने घेतलेली
पत्रकारांची मुलाखत
मुलाखत घेतलेल्या पत्रकारांची नावे

श्री. मोहन बोराडे
श्री. श्रीपाद कुलकर्णी
श्री. अशोक अंभोरे
श्री. विलास शिंदे
श्री. इलियास
श्री. रेवनअप्पा साळेगावकर

मुलाखतीचा दिनांक : ११ एप्रिल २०१५
वेळ : सायंकाळी ५.३० वा.

“*सर, आपण सेलू भागामध्ये पत्रकारितेच्या माध्यमातून जनजागृती करत आहात. आपल्या या क्षेत्रातले अनुभव आमच्या विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचावेत यासाठी आमच्या ‘प्रेरणा’ अंकास आपण मुलाखत द्यावी अशी आपणास विनंती.*”

मुलाखत

प्रश्न : निवडणुकीच्या काळात भ्रष्टाचारावर मोठ्या प्रमाणात चर्चा होते आणि निवडणुकीनंतर त्या बातमीची तीव्रता कमी होते. त्याबद्दल आपले काय मत आहे ?
– निवडणूक म्हंटली की पैशाची देवाण घेवाण होणारच. सुरुवातीच्या काळात मतदारांना आकर्षित करण्यासाठी वेगवेगळी प्रलोभनं दाखवत. मात्र सध्याच्या काळात मतदार राजाची किंमत ही पैशांमध्ये ठरवली जाते आणि याचाच एक भाग म्हणून पैशाची खूप उलाढाल होते. निवडणुकीच्या काळात एका पाठोपाठ एक अशी अनेक भ्रष्टाचाराची प्रकरणे उघडकीस येतात. वर्तमानपत्रांतून ती समोर येतात, मग यावर खूप उहापोह होत असतो. आताच झालेल्या विधानसभेच्या निवडणुकीत बड्या नेत्यांचा पैसा जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्यांनी जप्त केला. हे आपणास माहित आहे. अशा प्रकारे अनेक प्रकरणे उघडकीस येतात व त्यांवर कारवाई देखील जलदगतीने होते.
प्रश्न : राजकीय/ सामाजिक प्रश्नांबाबत आपली भूमिका कशा प्रकारची असेल ?
– आम्ही सर्व पत्रकार नि:पक्ष पातळीवर काम करतो.

एखाद्या राजकीय घटनेबाबत बातमी लिहिताना ती पक्षकेंद्रीत होणार नाही याची काळजी घेतो. राजकीय प्रश्न सोडवताना त्याचा जनतेवर काही परिणाम होऊ नये असे आमचे धोरण असते. अनेक लोक म्हणतात की, पत्रकार हे एखाद्या राजकीय नेत्याला किंवा पक्षाला उंचीवर नेऊ शकतात, परंतु जमिनीवर देखील आणू शकतात. तर आम्हाला असे वाटते की, आम्ही पत्रकार कोणाचे शत्रू नाहीत म्हणून सूड भावनेने एखादी राजकीय बातमी लिहिणे असे आमच्या नियमात नाही. आणि म्हणूनच राजकीय प्रश्नांबाबत आम्ही नेहमी समाजोपयोगी भूमिका घेत असतो आणि भविष्यात देखील घेणार आहोत.

प्रश्न : राजकीय जाणीवजागृती घडवण्यास आपल्यासमोर कोणत्या अडचणी व आव्हाने आली ?

– सध्याच्या जनमानसात राजकारणांबद्दल जे चुकीचे निकष पोहचत आहेत, ते निकष पुसून राजकारणात युवकांचा सहभाग वाढविण्यासाठी आम्ही विशेष मेहनत घेत आहोत. राजकारणाबाबत जागृती घडवताना अनेक वेळा राजकीय पक्ष दबाव टाकतात. परंतु, आम्ही जर परिणामांचा विचार केला तर दबाव वाढू शकतो. म्हणून निर्भिडपणे, डोळसपणे आम्ही राजकीय जाणीवजागृती घडवत असतो. जाणीवजागृती घडविताना मतदारांना मतदानाचे फायदे सांगावे लागतात. आज आपण पाहतो की, मतदार हे मतदानाच्या दिवशी सुट्टी समजून आराम करतात किंवा पिकनिकला जातात. ते स्वत:चे प्राथमिक कर्तव्य विसरतात. पण, राजकीय जाणीव जागृती घडवण्यात आम्ही काही प्रमाणात यशस्वी झालो असलो तरी, आम्हाला समाजसेवक, स्वयंसेवी संस्था तसेच महाविद्यालयातील युवक वर्ग यांच्या मदतीची अपेक्षा आहे. २०१४ च्या लोकसभेच्या निवडणुकीत मतदानाचे प्रमाण वाढले आहे, हे विशेष.

प्रश्न : पेड न्यूजची प्राथमिक जबाबदारी राजकारण्यांची की पत्रकारीतेची ?

– निवडणुकीच्या काळात पेड न्यूज हा ऐरणीवर येणारा मुख्य विषय आहे. पेड न्यूज म्हणजे एखाद्या राजकीय नेत्याबद्दल किंवा पक्षाबद्दल अतिशय चांगल्या बातम्या वृत्तपत्रांत छापणे. हा आदर्श आचारसंहितेतील सर्वांत कडक व गंभीर गुन्हा आहे. यंदाच्या निवडणुकीत खासदार अशोक चव्हाण यांच्यावर पेड न्युजचा खटला सुरू आहे. दिवसेंदिवस याचे प्रमाण वाढत आहे.

या पेड न्यूजची तीव्रता कमी करण्याची जबाबदारी जेवढी पत्रकारांची आहे, तेवढीच राजकीय नेत्यांची आहे. प्रत्येक पत्रकारांने दबावाला बळी न पडता पेड न्युजला विरोध करावा, तसेच प्रत्येक उमेदवाराने विकासाची कामे केल्यास पेड न्यूजचा विषय उरणारच नाही. अशा प्रकारे जर दोघांनी सहकार्य केले तर पेड न्यूज हा मुद्दा नष्टच होईल.

प्रश्न : पीत पत्रकारीता म्हणजे काय ? आमच्या या भागात ती नाही, असे आमचे मत आहे. ज्या आहे, ती कशी व का आहे ?

– आपल्या भागात पीत पत्रकारीता आहे, पण अगदी थोड्या प्रमाणात आहे. मोठ्या शहरांमध्ये ही जास्त प्रमाणात आहे. आपल्या राज्यात अनेक लोकांजवळ खूप पैसा असतो, परंतु प्रतिष्ठा नसते. म्हणून प्रतिष्ठा मिळविण्यासाठी ते वृत्तपत्रांतून स्वत:बद्दलची महती सांगतात. आजच्या स्पर्धेच्या युगात व्यावसायिक लोक पीत पत्रकारीतेचा उपयोग करतात. कारण व्यावसायिकांच्या मनात एक शल्य असते की, लोकांनी आपल्याला लगेच ओळखावे. मग ते पीत पत्रकारीतेचा उपयोग करून प्रतिष्ठा मिळवतात.

प्रश्न : जिल्हा पुरवणीमुळे प्रसिद्धीची व्याप्ती मर्यादित होत आहे का ?

– जिल्हा पुरवणीमुळे प्रसिद्धीची व्याप्ती मोठी होत नाही. कारण आपल्या जिल्ह्यात जेव्हा एखादी मोठी घटना घडते, तेव्हा ती प्रादेशिक पानावर छापली जाते. सुरुवातीच्या काळात जिल्हा पुरवणी नसल्यामुळे काही घटना समाजापर्यंत पोहोचत नव्हत्या, म्हणून जिल्हा पुरवणी हा त्यावरचा उपाय आहे.

आपल्या जिल्ह्यात काय घटना घडत आहेत ते जनतेला यामुळे कळत आहे आणि यामुळे जिल्ह्यातल्या प्रत्येक घटनेला न्याय मिळत आहे, असे आम्हाला वाटते.

प्रश्न : लोअर दुधना पूर्ण होण्यासाठी जो विलंब होतोय त्याची कोणती कारणे असू शकतात ?

– लोअर दुधना प्रकल्प जर पूर्ण झाला तर सेलू, जिंतुर, मानवत, परभणी ह्या तालुक्यांना फायदा होऊ शकतो. परंतु, आपल्या भागातील राजकीय इच्छाशक्ती आणि त्यासाठी आवश्यक निधी संकलित करताना येणाऱ्या अपयशामुळे हा प्रकल्प गेल्या ३२ वर्षांपासून रेंगाळत आहे. यामुळेच दरवर्षी उन्हाळ्यात आपल्या जिल्ह्याला पाणी टंचाईला सामोरे जावे लागत आहे.
या प्रकल्पाबाबत शासनाने गांभीर्याने लक्ष दिले पाहिजे. या सरकारमध्ये पाणी पुरवठा मंत्री याच भागातले असल्याने त्यांनी विशेष लक्ष देऊन, येत्या ५ ते ७ वर्षांत हा प्रकल्प पुर्णत्वास न्यावा अशी आमच्या सर्व पत्रकारांची इच्छा आहे.

प्रश्न : धरणग्रस्तांना पुनर्वसनासाठी म्हणून जी शासकीय मदत मिळाली, त्यामुळे त्यांचे योग्य ते पुनर्वसन झाले का ?

– आपल्या भागात करजखेडा, चांदेश्वर व देवला ही पुनर्वसित गावे आहेत. पण काही मुठभर लोकांमुळे पुनर्वसित गावांचा निधी रखडला आहे आणि त्यामुळे त्यांना अजुनही योग्य अशा सोयी–सुविधांपासुन वंचित राहावे लागत आहे.

शासन वेळोवेळी जी मदत देते ती तुटपुंजी असून, ती ज्या अधिकाऱ्यांमार्फत पुरवली जाते ते ही मदत पुनर्वसित गावांना वेळेवर पोहोचवत नाहीत. त्यामुळे एकंदरीत काय, तर या सर्व कारभारांना भ्रष्टाचाराचा स्पर्श झाल्याने पुनर्वसित गावांची हेळसांड होत आहे.

प्रश्न : सोशल मिडीया पत्रकारीतेला पर्याय ठरू शकतो का ?

– सोशल मिडीयामुळे पत्रकारीतेवर काहीही परिणाम झालेला नाही. वृत्तपत्र ही आजही घरोघरी आहेत व वाचकांची संख्या वाढत आहे

सोशल मिडीयावर एखादी बातमी आली तर लोक कमी विश्वास ठेवतात परंतु, ती बातमी जर एखाद्या वृत्तपत्रात आली तर लोक १०० टक्के विश्वास ठेवतात. म्हणजेच विश्वासार्हतेच्या बळावर वृत्तपत्र व जनतेचे नाते आजही टिकून आहे, आणि टिकून राहणार आहे.

मध्यंतरीच्या काळात जेव्हा इलेक्ट्रॉनिक मिडीया आला, तेव्हा वृत्तपत्रांवर परिणाम होईल असे वाटले परंतु, इलेक्ट्रॉनिक मिडीयाला मर्यादा आहेत मात्र, वृत्तपत्रातील बातमी तुम्ही केव्हाही, कधीही वाचू शकता आणि ही वृत्तपत्रांची खरी ताकद आहे.

प्रश्न : वृत्तपत्रांत असलेले संपादकीय लेख यांवर काही निर्बंध असतात का ?

– कदापि नाही, कारण संपादकीय लेख लिहिणारे अतिशय हुशार, अनुभवी आणि समाजप्रश्नांची जाण असणारे असतात. हे लेख अतिशय अभ्यासपूर्ण, योग्य भाषेत आणि मुद्देसूद असतात. लेख लिहिताना धार्मिक, राजकीय वादंग होणार नाही यांची विशेष काळजी ते घेतात.

सामान्य व्यक्तींनी पाठवलेल्या लेखांची पुनर्तपासणी केली जाते व नंतरच ते छापले जातात.

प्रश्न : पत्रकारांनी प्रभावीपणे काम करावे म्हणून आपल्या अपेक्षा काय असतील ?

– पत्रकार हे समाजाला केंद्रीत करून बातमी लिहितात. त्यामुळे पत्रकारांनी कोणत्याही दबावाला बळी न पडता, लेख लिहावेत आणि शोध पत्रकारीतेचा अवलंब करावा. बातमीची भाषा ही कायद्यानुसार असावी आणि समाजाचे हित ही भावना सदैव मनी जागृत ठेवावी. जे नवीन युवक पत्रकार होऊ इच्छितात, त्यांनी पत्रकारीतेकडे व्यवसाय म्हणून न पाहता एक आवड म्हणून पाहावे.

प्रश्न : पत्रकारांना शासनाकडून काय अपेक्षा आहेत ?

– आतापर्यंत समाजातील काही व्यक्तींकडून पत्रकारांवर जे हल्ले होत आहेत, ते रोखण्यासाठी शासनाने प्रयत्न करावेत, यासाठी पत्रकारांना संरक्षण मिळाले पाहिजे. विधीमंडळात पत्रकारांचे प्रश्न मांडणारे राजकीय नेतेच असतात, त्यामुळे त्यांनी ते प्रखरपणे, मनात द्वेष न ठेवता मांडावेत. थोडक्यात सांगावयाचे झाल्यास, सुरक्षेच्या संदर्भात आम्हा पत्रकारांना 'अच्छे दिन' यावेत हीच अपेक्षा.

◆

हक्क व कर्तव्यांची जाणीव करून देणारे
डॉ. सुनील मोडक यांची मुलाखत

बी. रघुनाथ महाविद्यालय, परभणी

सर, स्वीप २ या मतदार जागृती अभियानात आपण प्रत्यक्ष कार्य केलेले आहे. मा. जिल्हाधिकाऱ्यांनी आपणावर व्याख्यान देण्याचे व मतदार जनजागृती घडविण्याची जिल्हा समन्वयक या नात्याने जबाबदारी सोपवली होती. आपण परभणी जिल्ह्यात फिरून, शाळा महाविद्यालयांतून विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून जनप्रबोधन केले. आपण केलेले हे कार्य व आपले अनुभव आमच्या विद्यार्थ्यांना प्रेरणादायी ठरतील.

मुलाखत

प्रश्न : भारतीय लोकशाही ही इतर देशातील लोकशाहीपेक्षा वेगळी कशी आहे याबाबत आपले मत सांगा ?

– भारतीय लोकशाही ही जगातील सर्वांत मोठी शासनप्रणाली आहे. जगातील सर्वांत जास्त धर्मीय, पंथीय, जातीय, भाषिक, भौगोलिक विविधता असुनही हा देश अखंड, अभेद्य, प्रगतिशील, प्रागतिक विचारांचा, सर्व धर्मसमभाव, सहिष्णुता, संधीची समानता देणारा, बंधुता, मानवता आणि शांतता पाळणारा देश आहे. आणि याचे अधिष्ठान आहे आपले संविधान, आपली लोकशाही !

भारतीय लोकशाहीचे महत्वपूर्ण वैशिष्ट्य म्हणजे एक व्यक्ती एक मत; गरीब–श्रीमंत, उच्च–निच्च असे कुठलेही भेदभाव न मानता आपला प्रतिनिधी

निवडण्याचे स्वातंत्र्य इथल्या प्रत्येक नागरिकाला प्रदान करण्यात आल्याने या देशातील मतदार एका अर्थाने राजा आहे. मतदार सुयोग्य, सक्षम प्रतिनिधी निवडत असतो. देशाच्या राज्यघटनेने मतदानाचा हा मौलिक अधिकार नागरिकांना प्रदान केला असला, तरी देशातील गरीबी, निरक्षरता, अज्ञान आणि जागरूकपणाचा अभाव यांमुळे निवडणूक प्रक्रियेत सर्व मतदार उत्साहाने आपले कर्तव्य पार पाडत नाहीत. कमी मतदान झाल्याने अल्पशा म्हणजे, केवळ १५-२० टक्के मतांवर लोकप्रतिनिधी निवडून येतात. त्यामुळे उर्वरित नागरिकांचे ते एका अर्थाने प्रतिनिधीच ठरत नाहीत. या उपर यातील ५ ते १० टक्के मतदारांना विविध आमिषे, प्रलोभने, प्रसंगी जोरजबरदस्ती करून मते विकत घेतली जातात आणि प्रतिनिधी निवडले जातात. अशा रीतीने निवडले गेलेले नेते अर्थातच भ्रष्टाचार करण्यास प्रवृत्त होतात. विकासाच्या कामाचे पैसे मुठभर लोकांच्या खिशात जातात आणि लोकांचा म्हणजे देशाचा विकास असाच खुंटत राहतो.

प्रश्न : जिल्हा समन्वयक म्हणून मतदार जागृतीसाठी स्वीप अंतर्गत आपण कोणकोणते अभियान राबविले ?

– भारतीय लोकशाहीच्या बळकटीकरणासाठी करावयाच्या अनेक प्रयत्नांपैकी अत्यंत महत्वाचे अभियान म्हणजे मतदार जागृती अभियान. उपरोक्त समस्यांच्या निराकरणाची मुलगामी अशी उपाययोजना म्हणजे शतप्रतिशत मतदान. जर मतदानाची टक्केवारी वाढली तर, या प्रक्रियेतील अनेक दोष दूर होतील. हा विचार पटल्याने भारत निवडणूक आयोग व जिल्हाधिकारी, तथा निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या वतीने राज्यातील, विशेषत: कमी मतदान होणाऱ्या जिल्ह्यांतून स्वीप - २ (SVEEP) Systematic Voters Electoral Education Programme) या अंतर्गत नियोजनबध्द अभियान राबविण्यात आले. एप्रिल महिन्यात पार पडलेली लोकसभेची निवडणूक आणि त्यानंतर १५ ऑक्टोबर २०१४ ला पार पडलेली विधानसभेची निवडणूक, या दोन्ही निवडणूक काळात जवळपास २० ते २५ दिवस मतदार जागृती अभियान राबविण्यात आले. जिल्हाधिकारी मा. एस. पी. सिंग, उपजिल्हाधिकारी मा. वडदकर, उपजिल्हाधिकारी मा. शिंदे, शिक्षणाधिकारी मा. गिरी, मा. सचिन घसव, मा. संतोष राऊत या अधिकारी वर्गाच्या मार्गदर्शनाखालील, परभणी जिल्ह्यातील शासकीय विभागातील व शैक्षणिक क्षेत्रासह शहरातील काही गुणी कलावंतांचा एक चमू निवडण्यात आला. लोकसभा मतदार क्षेत्रातील कमी मतदान झालेल्या भागांची निवड करून, त्या ठिकाणी मतदार जागृती अभियान विशेष पद्धतीने राबविण्याचे नियोजन करण्यात आले.

स्वीप अभियानातून असे कळले होते की, ग्रामीण पेक्षा शहरी मतदान कमी होते. स्त्रियांचे, तरुणांचे आणि विशेषत: तरुणींचे मतदान अत्यंत कमी प्रमाणात होते. या माहितीमुळे या वर्गाला मतदान करण्यास प्रवृत्त करण्याची योजना करण्यात आली.

प्रश्न : निवडणुकांमध्ये अमिषाला, प्रलोभनाला बळी पडून मतदान करू नये हा संदेश मतदारांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी आपण कशा प्रकारे प्रयत्न केला आहे ?

– जिल्हाधिकारी मा. एस. पी. सिंग यांच्या कल्पकतेतून दोन पद्धतीने अभियान राबविण्याचे ठरविण्यात आले. त्यानुसार एक कलापथकाद्वारे रस्त्यांवर गावोगावी, गल्लोगल्ली जाऊन लोकगीते, भारुडे, कीर्तन, लोकनृत्य या प्रकारांतून मतदार जागृती करायचे ठरले. त्यासाठी चित्ररथ तयार करून त्यावर लाऊड स्पीकर्स, माईक जनरेटर यांसह तबला, पेटी, ढोल यांची व्यवस्था

करण्यात आली. तत्पुर्वी महाराष्ट्राचे महागायक असा 'झी गौरव' प्राप्त परभणीकर कलावंत श्री. यज्ञेश्वर लिंबेकर यांच्या मार्गदर्शनाखाली कलापथकाची निर्मिती करण्यात आली. लोकनाट्यातून, गीतांतून मतदानाचे महत्त्व लोकांना रंजकपणे सांगण्याचा हा प्रयत्न लोकांनी मनापासून स्वीकारला.

यज्ञेश्वर लिंबेकरसह मल्हारीकांत देशमुख, त्र्यंबक वडजकर, डॉ. प्रा. सुनील मोडक, श्रीपाद पुजारी, हनुमंत हंबीरे, त्र्यंबक वडजकर, प्रकाश बारबिंड, प्रफुल्ल शहाणे, अरविंद शहाणे, मांडली पाथरकर, विश्वनाथ झोडपे असा भला मोठा चमू २५ दिवस परभणी जिल्ह्याच्या अगदी सुदूर आडवळणाच्या गावी रात्री उशिरापर्यंत जाऊन लोकप्रबोधनाच्या माध्यमातून, विविध-गीते, भारुडे सादर करून, ''मतदार राजा जागा हो, या देशाचा राजा हो, अन् लोकशाहीचा धागा हो'' असे आवाहन करीत होता.

विधानसभा निवडणुकीच्या काळात या कलापथकासोबतच एक अभिनव अभियान करण्याचे ठरले. त्यानुसार युवा मतदारांना मतदानासाठी आकर्षित करून, त्यांनाच मतदान दूत बनवून त्यांनी आपल्या परिसरातील नागरिकांना, महिला-युवती, प्रौढ, वयस्क, अपंग, वंचित अशा घटकांनाही मतदान करण्यासाठी मदत करावी, प्रोत्साहित करावे आणि लोकशाहीच्या या महोत्सवात उत्साहाने सहभागी व्हावे यासाठी जिल्ह्यातील प्रत्येक महाविद्यालयातून विद्यार्थी-विद्यार्थिनींशी संवाद साधायचा असे नियोजन करण्यात आले. त्यासाठी दोन चमू तयार झाले. माध्यमिक शिक्षक हनुमंत हंबीरे सरांसोबत श्रीपाद पुजारी, श्री. राजुरकर साहेब आणि प्रा. डॉ. सुनील मोडक सरासोबत, सुभाष ढगे, मनिष ढगे, प्रफुल्ल शहाणे यांचा चमू जिल्ह्यातील आणि शहरातील महाविद्यालयातून विद्यार्थ्यांशी संवाद साधू लागला. भाषण देण्याऐवजी प्रश्नोत्तरे करून, मुलांनी विचारलेल्या शंकांचे निरसन करून, विद्यार्थ्यांना लोकशाहीच्या बळकटीकरणासाठी मतदानाचे, कर्तव्याचे भान बाळगण्याचे आवाहन यातून करण्यात आले.

'आपला विकास आपल्या हाती, हक्क हवेतच पण कर्तव्य आधी' अशी प्रतिज्ञा विद्यार्थ्यांनी केली. शिक्षणक्षेत्रात आपल्या प्रामाणिक, नैतिक आचरणाने परभणी जिल्ह्याचेच नव्हे तर अवघ्या मराठवाड्याचा सन्मान वाढविणाऱ्या सेलूच्या नूतन महाविद्यालयाने या अभियानात स्वंयस्फुर्तपणे सहभाग नोंदवला होता. मतदान जागृती अभियान महाविद्यालयात येण्याआधीच महाविद्यालयाने संकल्पपत्रे भरून घेऊन, प्रत्येकाला मतदान करण्याची माहिती देण्यात आली होती. आपले मतदान हे लोकशाहीचा प्राण आहे, असे बिंबवण्यासाठी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी सरांनी मन:पूर्वक प्रयत्न केले. मा. जिल्हाधिकारी यांनी बोलावलेल्या प्राचार्यांच्या बैठकीतही सर तळमळीने बोलले आणि त्यानुसार जिल्ह्यातील सर्व महाविद्यालयांतून आम्ही विद्यार्थी- विद्यार्थिनींशी संवाद साधत होतो. तरुणांच्या शंका-कुशकांना उत्तरे देत होतो. कधी कधी निराश प्रतिक्रियांवर उस्फुर्त समुपदेशन करीत होतो. तर कधी मुले भ्रष्टाचार, जातीय-धार्मिक तेढ, गरीबी यांसाठी लोक प्रतिनिधींना दोष देत होते आणि त्यामुळे निराशा व्यक्त करत होते. परंतु कार्यक्रमाच्या शेवटी प्रत्येक जण हिरीरीने संकल्प पत्र भरून देत. कुठल्याही प्रलोभनाला बळी न पडता निर्भयपणे आपले राष्ट्रीय कर्तव्य, अर्थात मतदान करण्याची व करवून घेण्याची शपथ घेत होता. देशाच्या विकासाला पुढे नेणाऱ्या या निरागस, उस्फूर्त, तपस्वीता, तत्परता व तेजस्वीता असणाऱ्या आमच्या या युवा वर्गाचा आम्हालाही खूप अभिमान वाटत होता. परभणीतील शिवाजी महाविद्यालय,

होमसायन्स महाविद्यालय, मानवत येथील के. के. एम. महाविद्यालयात तर जिल्हाधिकारी एस. पी. सिंग, मा. महेश वडदकर, मा. शिंदे (उपजिल्हाधिकारी) यांनी जातीने हजर राहून मुलांशी संवाद साधून मतदान करण्याचे महत्त्व विशद केले.

कर्तव्य भावनेतून, एक चमू बनून एकतेचं प्रदर्शन करत या अभियानातून आम्ही सारे परपस्परांचे कायमचे स्नेही आणि सुंदर क्षणांसाठी ऋणी झालो. मतदानाच्या दिवशी शहरभर फिरून, माईकवरून सर्वजण मतदारांना 'मतदान करा, तुम्ही मतदान करा' असा आग्रह करत होतो. निवडणूक शांततेत संपन्न झाली. या देशाच्या पंतप्रधानपदी मा. नरेंद्र मोदीजी, तर महाराष्ट्रात मुख्यमंत्रीपदी मा. देवेंद्रजी फडणवीस विराजमान झाले. या निवडणुकीत पहिल्यांदाच तरूण मतदारांनी प्रचंड मतदान करून अत्यंत विवेकपूर्ण असा कौल दिला होता. साऱ्या जगाने भारतीय लोकशाहीचा उत्साह पाहून कौतुकाने अभिवादन केले. संपूर्ण राज्यातून परभणी जिल्ह्यात मागील निवडणुकीच्या तुलनेत ९० टक्केपेक्षा अधिक मतदान झाल्याने परभणी जिल्ह्याचा प्रथम क्रमांक आला व त्यासाठी जिल्हाधिकारी मा. एस. पी. सिंग सन्मानित झाले.

प्रश्न : जिल्हा समन्वयक म्हणून मतदारांना आपण काय संदेश द्याल ?

– या संपूर्ण अभियानात कार्य करताना आम्हा सर्वांचा उर राष्ट्राभिमाने भरून आला. २५ दिवसांपेक्षा जास्त काळ परभणीच्या ४०-४५से. उन्हातही राष्ट्रीय कर्तव्यपुर्तीचं समाधान सर्वांच्या चेहऱ्यावर विलसत होतं. शेवटच्या दिवशी जिल्हाधिकारी कार्यालयातून परस्परांचे निरोप घेताना सर्वांच पाय थबकत होते. या अभियानात सुंदर गीते लिहिली गेली व यज्ञेश्वरांच्या ईश्वरी आवाजात गायली गेली. इतका मोठा कलावंत, परंतु या मातीशी, राष्ट्राशी एकरूप होताना आम्ही अनुभवला आणि आम्ही सारेच नतमस्तक झालो. लिंबेकर सरांचा अभंग जो लोकशाहीत मतदान का करावे व कोणाला करावे याचे झणझणीत अंजन डोळ्यात घालत होता, तो अभंग सुमधूर वाणीतून अजुनही आमच्या सर्वांच्या मनात रूंजी घालतो आहे.

आपुलीया मता जो असे जागता।
जाणता नेणता तोची खरा।
योग्य उमेदवारा मतदान करी । न पडे बळी आमिषाच्या ।।
साऱ्या जगामध्ये श्रेष्ठ लोकशाही भारतासारखी कुठे नाही।।
मग मतदान कुणाला करावे ?
नितीवंत गुणवंत सदाचरणी बुध्दिमंत।
भला म्हणूनी जनमत , तया करावे मतदान।।
देह झिजवी समाजकरणे, तया करावे मतदान।।
तरूणाईचा जो हितकरी, उद्योगधंदे जो उभारी
शेतकऱ्यांचा कैवारी, तया करावे मतदान।।
वाणी गोड तशी नम्रता, ध्यानी मनी ज्याचे जनता
लोकशाहीचा जाणता, तया करावे मतदान।।
सर्व धर्मांचा आदर करी, विरोधकांचा सन्मान करी
ऐसा लौकीक ज्याचा भारी, तया करावे मतदान
खाजगी असो वा सरकारी, सेवक असो वा सहकारी
सर्वांप्रती सत्र व्यवहारी, तया करावे मतदान
लोकशाहीचा दास म्हणे येणे परी, असेल जयाचे वर्तन तरी
त्याची करून खातरी, मग करावे मतदान।।
बोला लोकशाही की जय।।

◆

सौ.बायनाबाई गमाजी लोंढे
यांची मुलाखत

सभापती, पंचायत समिती, सेलू

मुलाखत

मॅडम, आपण पंचायत समितीच्या सभापती म्हणून कार्यरत आहात. एक महिला या ग्रामीण भागाचे नेतृत्व करत आहे याचा आम्हाला सार्थ अभिमान वाटतो. आमच्या 'प्रेरणा' अंकामध्ये आपली मुलाखत विद्यार्थ्यांना प्रेरक ठरेल.

प्रश्न : आपण राजकारणात केव्हा प्रवेश केला ?
– राजकारण हा खर तर आमचा पिंड नव्हताच, पण माझी मुले आबासाहेब व अंकुश सामाजिक क्षेत्रात काम करत असताना, मातंग समाजाच्या विविध लढ्यांत अग्रेसर असायची. आबासाहेब लोंढे हा माझा मुलगा शासकीय सेवेत दाखल झाल्यानंतर, अंकुशच्या सामाजिक कार्यातले योगदान शिवसेनेच्या धुरंधर नेत्यांच्या नजरेत भरले आणि त्याचीच परिणती म्हणून, २०१० च्या ग्रामपंचायत निवडणुकीत मला उमेदवारी मिळाली. मतांच्या चांगल्या फरकाने मोरेगाव ग्रामपंचायतची मी सदस्य बनले. कुठलाही राजकीय वारसा नसताना, केवळ माझ्या मुलांच्या सामाजिक कार्याच्या पुण्याईने मी ग्राम पंचायत सदस्य म्हणून राजकारणाचा श्रीगणेशा केला.

प्रश्न : राजकारणात येण्यामागची आपली भूमिका काय ?
– राजकारणात येण्यामागे ठोस असे कोणतेही कारण नव्हत, अपघातानेच राजकारणात प्रवेश झाला. पण प्रत्यक्ष लोकप्रतिनिधी म्हणून काम करण्याची संधी मिळताच वंचित, उपेक्षित, दुर्बल घटकांच्या उद्धारासाठी मोठ्या प्रमाणात काम करण्याची गरज आहे असे लक्षात आले. म्हणून माझ्या पक्षाच्या भुमिकेप्रमाणे, ८०टक्के समाजकारण आणि २० टक्के राजकारण करताना सामान्य माणूस

हा विकासाचा केंद्रबिंदू बनवला.

प्रश्न : पंचायत समितीमध्ये महिला सदस्य म्हणून निवडून आलात, निवडणूक प्रक्रियेतील आपला अनुभव काय आहे ?
– निवडणूक ही पैसेवाल्यांची असते, हा माझा आजपर्यंतचा गैरसमज प्रथम दूर झाला. मातब्बर उमेदवार माझ्या विरोधात असताना देखील चांगले काम करणाऱ्याला, स्वच्छ प्रतिमा असणाऱ्या उमेदवाराला जनता कदापि नाकारत नाही. ह्या अनुभवाला पं. स. च्या सार्वत्रिक निवडणुकीत बळकटी मिळाली.

प्रश्न : एक महिला म्हणून तुम्ही सभापती पदावर विराजमान झाल्यानंतर तुमची प्रतिक्रिया काय होती ?
– सभापती स्थानिक स्वराज्य संस्थेमध्ये महिलांना मिळालेले ५० टक्के आरक्षण आणि भारतीय

संविधानातल्या तरतुदीमुळे, माझ्यासारख्या मोलमजुरी करणाऱ्या सामान्य महिलेला सभापतीसारख्या एवढ्या मोठ्या पदावर काम करण्याची संधी मिळाल्याचे फार मोठे समाधान आहे. शिवसेनेने माझ्यावर दाखविलेला विश्वास हा मला सभापती पदापर्यंत घेऊन आलाय, त्यामुळे मी पक्षनेतृत्वाची कायम ऋणी राहिन.

प्रश्न : सभापती म्हणून काम करताना कोणकोणत्या अडचणी / समस्या निर्माण झाल्या ?

– माझ्या आधी सेलू पंचायत समिती पदावर एक महिला होती. अडीच वर्षे त्यांचा कारभार जवळून पाहता आल्यामुळे सभापती म्हणून पार पाडावयाच्या कर्तव्याची पुरेपुर माहिती झाली. त्यामुळे सभापती म्हणून तालुक्याचा गाडा हाकताना किरकोळ समस्या वगळता सर्व आलबेल आहे.

प्रश्न : पंचायत समिती सभापती म्हणून तुम्हाला कोणकोणती कामे करायची आहेत ?

– मी ग्रामीण भागातील असल्यामुळे खेडेगावात कोणत्या अडचणी असतात याची मला पूर्ण जाणीव आहे. त्यामुळे पाणी टंचाई, नाली बांधकाम, आरोग्य, शिक्षण या घटकांवर मी जास्त लक्ष दिलेले आहे. शिक्षण आणि आरोग्य ह्या आवश्यक बाबींवर मी जातीने लक्ष देऊन त्यात जास्तीच्या सुधारणा घडवून आणण्यासाठी प्रयत्न करत आहे. कोणताही गरीब हा आपल्या हक्काच्या घरापासून वंचित राहू नये, म्हणून घरकुल देण्याच्या पद्धतीत पारदर्शकता आणण्याचा माझा मानस आहे. माझ्या सभापतीपदाच्या कालावधीत १००टक्के शौचालय निर्मिती हा पथदर्शी कार्यक्रम पूर्णत्वास नेणे हे माझे स्वप्न आहे. ◆

मुलाखत

डॉ. जगन्नाथ जाधव
यांची मुलाखत

जिल्हा परिषद सदस्य (चिकलठाणा) बु.

सर, आपण जिल्हा परिषद सदस्य म्हणून कार्यरत आहात. आपण ग्रामीण भागाचे नेतृत्व करत आहात व आमच्या महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी असल्याचा आम्हास गर्व आहे. आमच्या 'प्रेरणा' अंकामध्ये आपली मुलाखत, आजच्या विद्यार्थ्यांसाठी प्रेरणादायी ठरेल.

प्रश्न : आपण उच्चाविद्याविभूषित आहात. राजकारणात आपला प्रवेश कसा झाला ?

– मला कॉलेज जीवनापासूनच समाजकार्याची आवड असल्याने राजकारणात यायचे निश्चित केले होते. मी माझी पीएच. डी. डिसेंबर २०१२ ला पूर्ण केली व जिल्हा परिषदेच्या निवडणुकीतून माझ्या राजकीय जीवनाला प्रारंभ केला. या निवडणुकीत मतदारांनी मला निवडून दिल्याने मी जिल्हा परिषदेचा सदस्य झालो. माझ्या सर्कलमध्ये नागठाणा, चिकलठाणा ही गावे येतात. मला विकासाची कामे जलदगतीने करून या गावांचा विकास करावयाचा आहे.

प्रश्न : तुमच्या मतदार संघात कोणकोणत्या समस्या आहेत ? आपण त्या सोडवण्याचा कसा प्रयत्न केला ?

– मी सुरुवातीला गावातील पायाभूत समस्या कोणत्या

आहेत हे पाहिले. गावामध्ये पाणी, आरोग्य, शिक्षण, शौचालय या संदर्भातील समस्या निदर्शनास आल्या. पाणी समस्या सोडविण्यासाठी, मी पाणी बचतीसाठी उपयुक्त शिरपूर पॅटर्न अभ्यासला. त्या प्रकल्पाला भेट देऊन मी तो प्रकल्प सर्कलमधील सर्व गावांत राबविला. छोटे – छोटे बधारे बांधून ''पाणी अडवा पाणी जिरवा'' या मोहिमेंतर्गत पाणी बचत केले. याचा फायदा म्हणून आज गावात पाणी भरपूर प्रमाणात आहे. आरोग्यसमस्या सोडविण्यासाठी अनेक प्रयत्नांनतर गावात शासकीय दवाखाना मंजूर करून, त्यांचे भुमीपूजन केले व विशेष रूग्णवाहिका उपलब्ध करून दिली. साथीचे आजार टाळण्यासाठी स्वच्छता व फवारणी मोहिम हाती घेतली आहे. शैक्षणिक समस्या सोडविण्यासाठी जिल्हा परिषदेच्या शाळेतील विद्यार्थ्यांना विशेष शैक्षणिक साहित्य देऊन, अल्पोपहारामध्ये दर्जेदार खिचडी देऊन मुलांना शाळेकडे आकर्षित केले. यामुळे विद्यार्थी शाळेकडे जास्त प्रमाणात वळले. स्वच्छतेसाठी, पंतप्रधान योजनेनुसार गावातील प्रत्येक कुटुंबास शौचालय बांधण्यासाठी रू. १२,०००/– मंजूर करून दिले. त्यामुळे जास्तीत जास्त लोकांनी त्याचा फायदा घेऊन शौचालये बांधली.

प्रश्न : जिल्हा परिषदेच्या शाळांची सद्य:स्थिती कोणती आहे ? शाळेच्या दर्जाबाबत अनेक प्रश्न निर्माण होतात याबाबत आपणांस काय वाटते ?

– जिल्हा परिषदेच्या शाळेच्या दर्जाबाबत अनेक प्रश्न निर्माण झाले होते. सद्य:स्थितीत मात्र या शाळेचा दर्जा सुधारत आहे. मी स्वत: जिल्हा परिषदेच्या शिक्षण समितीचा सदस्य असून, राज्य शासनाने राबविलेल्या गुणवत्ता विकास कार्यक्रमांतर्गत अनेक शाळांची तपासणी केली, विद्यार्थ्यांसोबत चर्चा केली. या कार्यक्रमाचा भाग म्हणून मी जिल्हा परिषदेची

प्राथमिक शाळा कोळीवाडा ता. पालम ही शाळा दत्तक घेतली. या शाळेला सर्व शैक्षणिक साहित्य पुरविले. ही शाळा इंटरनेटवर पण पाहता येते. येथील विद्यार्थी अभ्यासासोबत पर्यावरणाचे देखील संतुलन राखत आहेत. त्यांनी शाळेभोवती हजारो झाडांची लागवड केली आहे. विज्ञान प्रदर्शनात देखील विद्यार्थ्यांनी लक्षणीय कामगिरी केली आहे. तेथील उच्चशिक्षित शिक्षकांमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये प्रेरणा जागृत होते. या वेळेस जेव्हा शाळेला भेट दिली, तेव्हा विद्यार्थ्यांनी माझे इंग्रजीमध्ये स्वागत करून संवाद साधला. त्यामुळे मी भारावून गेलो. या शाळेचे देदीप्यमान यश हेच माझ्या कामाची पोचपावती आहे असे मला वाटते.

प्रश्न : विकासाची कामे करताना लोक सहभागाबाबत आपला अनुभव कसा आहे ?

– कोणतेही विकासाचे काम करत असताना लोक सहभाग हा अतिशय महत्त्वाचा घटक ठरतो. मी आतापर्यंत जी काही विकासाची कामे केली, त्यात लोकसहभाग हा केंद्रबिंदू मानूनच केली. लोक सहभागाने जी कामे होतात, ती लोकांना आपलीशी वाटू लागतात. लोक त्याची जपणूक करतात आणि लोकांचा विरोधही कमी होतो. त्यामुळे विकासाच्या कार्याला लोकांचा हातभार लागतो.

प्रश्न : ग्रामीण भागातील पिण्याच्या पाण्याची सद्य:स्थिती काय आहे ?

– भौगोलिकदृष्ट्या पाहता, मराठवाड्यात दरवर्षी पाऊस कमी पडतो आणि त्यामुळे पाणी टंचाईचा प्रश्न भेडसावत असतो. आम्ही राबविलेल्या योजनेमुळे यावर्षी पाण्याचा साठा मुबलक प्रमाणात आहे. त्यामुळे पाणी टंचाईच्या प्रश्नाची तीव्रता कमी आहे. त्याचे कारण म्हणजे, 'पाणी आडवा पाणी जिरवा' मोहिमेतून पाणी बचतीचा शिरपूर पॅटर्न आम्ही गावात राबविला. त्यासाठी मी शिरपूरला ५० ते ५५ वेळा जाऊन त्याचा आढावा घेतला. त्यासाठी मला मा. आमदार विजयरावजी भांबळे साहेबांनी विशेष सहकार्य केले. आताच काही बंधाऱ्यांची ५० फूट रूंदी आणि ४० फूट खोली आहे. त्यामुळे गावागावांना पाणी भरपूर प्रमाणात मिळत आहे. प्रत्येक गावात 'रेन वॉटर हार्वेस्टींग' ची व्यवस्था केली आहे. या प्रयत्नामुळे एकूण ६ गावे टँकरमुक्त झाली आहेत. निरवाडी, चारठाणा व देवगाव या गावातील पाण्याचे स्त्रोत आटल्यामुळे तेथे टँकरद्वारे पाणी पुरविले जाते. प्राथमिक शाळेत घेतलेल्या बोअरवेलमुळे शाळेबरोबरच तेथील दलितवस्तीला सुध्दा पाणी पुरविले जाते. तसेच पर्यावरणाचे संतुलन रहावे यासाठी प्रत्येक गावात २०० झाडांची लागवड केली आहे. ती सर्व झाडे आता खूप उंच झाली आहेत. ही समस्या पूर्णपणे सोडविण्याचा आम्ही सतत प्रयत्न केला आहे.

प्रश्न : ग्रामीण भागातील आरोग्यसेवा सुधारण्यासाठी आपण कोणते विशेष प्रयत्न केले ?

– ग्रामीण भागात आरोग्यसेवा तात्काळ पोहोचावी या उद्देशातून मी सध्या विशेष रूग्णवाहिका सुरू केली आहे. तसेच सरकारी दवाखाना देखील उभारत आहोत. तीन एकर परिसरात या दवाखान्याचे काम प्रगतीपथावर सुरू आहे. साथीचे रोग टाळण्यासाठी दर आठवड्याला फवारणी व स्वच्छता हाती घेण्यात येते.

आता सुरू होणाऱ्या सरकारी दवाखानामध्ये अतिदक्षता विभाग, प्रसुती विभाग बांधण्यात येणार आहे. या दवाखान्यासाठी १ कोटी २८ हजाराचा निधी मंजूर केला आहे. ग्रामीणवासियांसाठी दवाखाना स्थापन करणे हे माझे स्वप्न होते, जे आता पूर्णत्वास येत आहे, याचा मला सार्थ अभिमान आहे. या कार्यासाठी मला विशेष सहकार्य मा. आमदार विजयरावजी भांबळे यांनी केले व त्यांच्या हस्ते या दवाखानाच्या भुमिपूजनाचा कार्यक्रम संपन्न झाला.

प्रश्न : ग्रामीण भागातील शौचालयाची स्थिती कशी आहे ?

– आपल्या भारत सरकारने जाहीर केलेल्या धोरणानुसार, २०१९ पर्यंत प्रत्येक घरी शौचालय हे उद्दिष्ट ठेवून आम्ही काम करत आहोत. ज्या पध्दतीने सरकारने काश्मीर ते कन्याकुमारी आणि गोवा ते आसामपर्यंत 'स्वच्छ भारत अभियान' राबविले आहे, त्याचाच एक भाग म्हणून आम्ही जनजागृती, पथनाट्य या विविध उपक्रमांतून घरोघरी शौचालय बांधण्याचे ग्रामीण वासियांना आवाहन करत आहोत. याला लोकांचा चांगला प्रतिसाद मिळत आहे. शौचालय बांधण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने प्रत्येक कुटुंबास १२ हजार रूपयांचे अनुदान दिले आहे. या अथक प्रयत्नांतून २०१९ पर्यंत हे उद्दिष्ट सहज साध्य होईल असे मला वाटते. दलितवस्तीत देखील जिल्हा परिषद व पंचायत समितीच्या पुढाकाराने शौचालय बांधली जाताना दिसत आहेत.

प्रश्न : शेतकऱ्यांच्या प्रश्नाबाबत आपले मत काय ?

– मी शेतकऱ्याचा मुलगा असल्यामुळे मला शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांची जाण आहे. गेल्या वर्षी व याही वर्षी दुष्काळ, गारापीट यांमुळे शेतकऱ्यांचे मोठ्या

प्रमाणात नुकसान झाले आहे. शेतकऱ्यांची आर्थिक परिस्थिती बिकट झालेली आहे. मागील सरकारमधील कृषीमंत्री श्री. शरदचंद्रजी पवार यांनी ७१ कोटी रूपयांची कर्ज माफी केली होती. या सरकारने देखील ५ मे ला एक कायदा संमत करून शेतकऱ्यांना धीर देण्याचे काम केले. शेतकऱ्यांना आर्थिक मदत देण्यासाठी 'एन. डी. आर. एफ.' नावाचा फंड सरकारतर्फे दिला जातो. परंतु महाराष्ट्र सरकार हा निधी मिळविण्यासाठी कमी पडत आहे.

प्रश्न : दलितवस्ती सुधारणेबाबत आपले काय मत आहे?

– राष्ट्रीय आवास योजना, रमाई घरकुल योजना या सर्व दलितवस्ती सुधारणेबाबतच्या योजना आहेत. या योजनांमधून मी आतापर्यंत बऱ्याच दलितांना त्याचा फायदा करून दिला आहे. मी आताच आमच्या गावातील समाज मंदिरासाठी निधी मंजूर करून घेतला, तसेच आंबेडकर नगरात रस्ते व नवीन घरे बांधण्यात आली. दलितवस्तीतील मुलांना शिक्षणाची संधी मिळावी म्हणून वसतिगृहे बांधली.

प्रश्न : आपण आमच्यासारख्या नवयुवकांना काय संदेश द्याल ?

– मी एवढेच सांगेन की, जर तुम्हाला समाजसेवेची आवड असेल तर राजकारणाच्या माध्यमातून तुम्ही ते साध्य करू शकता. जर एकाला मदत केल्याने त्यातून प्रेरणा मिळत असेल तर तीच मदत अनेकांना करा. राजकारणातून मदत करण्याने अनेक सोईसुविधा उपलब्ध होऊ शकतात, असे मला वाटते. जाता जाता, तुम्हाला एवढेच सांगेन की, आपल्या आवडीचे क्षेत्र निवडून त्यात स्वतः ला झोकून द्या. यातून आपले ध्येय निश्चितच साध्य होईल असे मला वाटते. धन्यवाद!

◆

पॅकेज

प्रियंका उत्तमराव राठोड

कर्जाचा डोंगर वाढला,
शेतकऱ्यांनी जीव दिला.
धावत पळत सरकार आले,
म्हणे तुम्हाला 'पॅकेज' दिले.

शेतकऱ्यांची चिता पेटताच,
सरकारचे पत्र घरी आले.
लिहिले होते बँकेत जा,
हजार रुपये जमा झाले.

विधवा बायको बँकेत गेली
कारकुनाने लाच मागितली
पाचशे रुपये त्याला दिले
पाचशे रुपयाचे खाते उघडले.

सरकारने घोषणा केली
''पॅकेज' वाटून झाले!''

छत्रपती शिवाजी महाराजांचे स्वराज्य आणि आजची लोकशाही

आशीष लक्ष्मणराव काकडे
कला, तृतीय वर्ष

जगातील पहिल्या धर्मनिरपेक्ष लोकशाहीचे जनक म्हणजे, राजे छत्रपती शिवाजी महाराज. शिवाजी महाराजांनी वयाच्या १२ व्या वर्षी तोरणा जिंकून स्वराज्याचे तोरण बांधले. महाराजांनी आपल्या स्वराज्यात सर्व जाती म्हणजे १२ बलुतेदार, १८ अलुतेदार, हिंदु- मुस्लीम यांना सोबत घेऊन आपल्या स्वराज्याची स्थापना केली होती.

महाराजांच्या स्वराज्यात कोणत्याही बाबतीत भेदभाव होत नसे. महाराजांनी आपल्या स्वराज्यात कधीही जातीवरून कुणाला पदे दिली नाहीत. महाराजांनी ती पदे दिलीत, तर ती त्या व्यक्तीच्या गुणांवरून व त्याच्या कर्तृत्वावरून. यात त्यांनी जवळचा-लांबचा असा भेदभाव केला नाही आणि असा भेदभाव करणाऱ्यांची त्यांनी गय पण केली नाही.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी याच गोष्टीचा अभ्यास केला आणि महाराजांचा आदर्श डोळ्यासमोर ठेवून राज्यघटना बनवण्याचा व लोकशाही प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न केला.

शिवाजी महाराजांच्या काळात लोकशाहीची पद्धत ही रयतेच्या हिताची व समाजकल्याणास हितकारक अशी होती. त्यात कुठल्याही प्रकारचा भेदभाव नव्हता. स्वराज्यात प्रत्येक कला ही समाजाच्या प्रत्येक व्यक्तीपुरतीच मर्यादित नव्हती. तर त्याचा उपयोग सर्व समाजाला होत असे. जी काही शस्त्रास्त्रे त्या काळात बनली होती ती स्वराज्याच्या रक्षणासाठी बनली होती. तर आज बनलेली शस्त्रास्त्रे ही समाजातील व्यक्ती आता स्वरक्षणासाठी उपभोगत आहेत.

स्वराज्याच्या त्या काळात बेरोजगारी, वेठबिगारी व आळशीपणा या गोष्टींना वाव दिला जात नसे आणि आजच्या लोकशाहीमध्ये व्यक्तींमध्ये आळशीपणाची वृत्ती जास्त प्रमाणात निर्माण झाली आहे. व्यक्ती आता राष्ट्राचा, राज्याचा अजिबात विचार करण्यास तयार नाही. व्यक्ती आता स्वत:च्याच विचारांत गुंतलेली आहे. हा लोकशाहीचा सर्वांत मोठा तोटा आहे. या आळशीपणाच्या वृत्तीमुळे बेरोजगारीचे वातावरण निर्माण होत आहे.

स्वराज्याच्या काळात ज्या व्यक्तींच्या अंगी चांगली कुशलता असेल, अशीच व्यक्ती योग्य पदावर निवडली जात असे. याचे फार मोठे उदाहरण म्हणजे, त्यांच्या २१ अंगरक्षकापैकी १३ हे मुस्लीम होते आणि वकिल सुध्दा मुस्लीम होता. त्याचे नाव काझी हैदर होते. आज लोकशाहीत जातीवरून आरक्षण दिल्या जात आहे. काही समाजांना योग्य त्या प्रतीचे शिक्षणही मिळत नाही. या जातीच्या आरक्षणामुळे एखादा व्यक्ती गरीब असला आणि त्याला आरक्षण नसले तर त्या विद्यार्थ्यांची गळचेपी होत आहे.

स्वराज्याच्या पाठीचा कणा म्हणजे राजमाता, राष्ट्रमाता जिजाऊ माँ साहेब. स्वराज्य उभारणीत माँ साहेबांचा मोठा हात होता व त्याचप्रमाणे शिवरायांच्या जडणघडणीतही त्यांनी कोणती कसूर केली नाही. ज्याप्रकारे स्वराज्यात स्त्रियांना संरक्षण मिळत असे, तसे आजच्या लोकशाहीत कायद्याचा पाठिंबा असूनही मिळत नाही. हा एक मोठा भेद स्वराज्य आणि लोकशाहीत दिसून येतो.

स्वराज्यात अनेक प्रकारची नियमावली केली होती आणि ती नियमावली सर्व जनतेस लागू होती. सर्व जनता ही त्या नियमावलीला मान्य सुध्दा करत होती. कारण सर्व जनेतेचे सुध्दा स्वराज्यावर मोठे प्रेम होते. आज लोकशाहीत, हेच नियम कायदे होऊन बसलेत. त्याला संरक्षण असून सुध्दा त्याचे जनतेद्वारे पालन होत नाही. कारण जनतेचे राष्ट्रावरचे प्रेम कमी होत आहे.

ज्याप्रमाणे शिवरायांनी आपल्या स्वराज्याची स्थापना कठोर परिश्रम करून केली होती. त्याचप्रमाणे भारतात लोकशाहीची सुरुवात सुध्दा कठोर परिश्रम करूनच करण्यात आलेली आहे. ज्याप्रमाणे, आपण शिवरायांच्या स्वराज्याला व स्वराज्यातील सर्व गोष्टींना मान देतो, त्याप्रमाणे आपण लोकशाहीला व लोकशाहीतील सर्व बाबींना मान द्यायला हवा.

शिवरायांचे स्वराज्य हे फक्त शिवराय आणि मावळे यांच्यामुळेच होते असे आज आपण गौरवाने सांगतो. पण आपण यात एक गोष्ट लक्षात घ्यायला हवी की, स्वराज्यातील जनता सुध्दा स्वराज्याचे सुराज्यात रुपांतर करण्यात हातभार लावत होती. आपली नैतिक जबाबदारी म्हणून आपण जसा स्वराज्याचा मान ठेवतो, तसाच लोकशाहीचा सुध्दा मान ठेवावा.

प्रधानाचे नाव	पद	काम
मोरो त्रिंबक पिंगळे	प्रधान	राज्यकाभार चालवणे
रामचंद्र निळकंठ मुजुमदार	अमात्य	राज्याचा जमाखर्च पाहणे
हंबीरराव मोहिते	सेनापती	सैन्याचे नेतृत्व करणे
मोरेश्वर पंडितराव	पंडितराव	धर्माची कामे पाहणे
निराजी रावजी	न्यायाधीश	न्यायदान करणे
अण्णाजी दत्तो	सचिव	सरकारी अध्यादेश पाठवणे
दत्ताजी त्रिंबक वाकनीस	मंत्री	पत्रव्यवहार सांभाळणे
रामचंद्र त्रिंबक उबीर	सुमंत	परराज्यांशी संबंध ठेवणे

राजे शिवराय

प्रियंका उत्तमराव राठोड

इस १६३० साली
दिवस संघर्षाचा उजाडला होता
याच साली शिवनेरी गडावर
जन्म शिवरायांचा झाला होता.

रणांगणात माता जिजाबाई
होत्या साक्ष या मोहिमेला
याच मायेच्या कुशीमधुनी
आले शिवराय जन्माला

अगदी बालपणापासून शिवराय
जहाल मुघलांशी लढत गेले
सोबतीला घेऊनी मराठ मावळे
भारतीय किल्ले सारे जिंकले

शहाजी राजे पिताश्री अन्
बालवयातच लढायला शिकले
खेळण्या–बागडण्याच्या वयातच
शिवराय लढा देण्यास सज्ज झाले

झोकली धूळ अफजलच्या डोळ्यांत
अन् बादशहाच्या हातावर तुरी दिल्या
बघुनी राजेंची राज्यकिर्ती
मुघल सत्ता थरारून गेल्या

असे होते राजे शिवाजी
‘छत्रपती’ ज्यांनी पद मिळविले
शिवगर्जना गर्जुनी त्यांनी
मुघलास येथुनी धूम पळविले

महिमा शिव छत्रपतींचा
गाजविला येथे भारतीयांनी
अर्पुनी मनातील शब्दसुमने
वंदिते त्यांना जन्मदिनी

महात्मा फुले यांचे महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक जडणघडणीतील योगदान

स्वाती राजेभाऊ परतुरकर
विज्ञान, तृतीय वर्ष

समाज हा सतत बदलत असतो. तुम्ही समाजात जाणीवपूर्वक बदल करा अथवा करू नका, तो आपल्या परीने बदलत राहतोच, त्याचप्रमाणे संस्कृतीही बदलत असते. किंबहुना बदल हा समाज व संस्कृतीचा स्थायीभाव असतो. नव्हे, समाज व संस्कृती जिवंत असते ते बदलातूनच, परंतु 'ठेविले अनंते तैसेचि राहावे' माणसाला शक्य नाही. त्यामुळे बदलाला अर्थपूर्णता लाभते ती मानवी हस्तक्षेपातून, कारण हा हस्तक्षेप परिवर्तनास कारणीभूत ठरतो. बुध्द म्हणतात, ''माणसाच्या मनातील धारणा बदलल्याशिवाय जगाच्या वा समाजाच्या धारणा बदलणार नाहीत. त्याचबरोबर कोणत्याही समाजाची धारणा ही विशिष्ट अशा सामाजिक व नैतिक मूल्यांवर होत असते.'' त्याला भारतीय व महाराष्ट्रीय समाजही अपवाद नाही. तत्कालीन (फुले, शाहू, आंबेडकरांच्या काळातील) समाज हा आजच्या समाजाप्रमाणे आधुनिक अशा स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय या मूल्यांवर आधारलेला नव्हता; तर तो विषमता, अन्याय, भेद या प्रतिगामी मूल्यांच्या मुळाशी हिंदु तत्वज्ञानातील सामाजिक नीतिची तत्वे होती. या नीतीचा प्रमुख वक्ता हिंदू कायदेपंडित मनू होता. जो स्त्रिया व अस्पृश्यांचा विरोधक होता. म्हणून त्याने धर्माच्या नावाखाली गुलामगिरीच्या बेड्यात अडकवून त्यांच्या शोषणाची प्रक्रिया चालू राहण्याची

व्यवस्था केली. त्यामुळे भारतीय समाज एकसंघ होऊ शकला नाही. ती समाजव्यवस्थाच विषमताधारीत झाली होती. ती माणसाला माणूसपण नाकारणारी, समाजाला विघटीत करणारी, शोषणावर आधारलेली होती. अशा विषमव्यवस्थेच्या मुळाशी घाव घालून तिला नष्ट करण्याचे महत्त्वाचे काम महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केले. या थोर अशा समाजसुधारकांच्या कर्तृत्वामुळेच आज स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय पाहायला मिळतो.

आज महाराष्ट्राला एक पुरोगामी राज्य म्हणून जी अस्मिता प्राप्त झालेली दिसून येते, ती भारतीय, महाराष्ट्रीय इतिहासाच्या वेगवेगळ्या टप्प्यांवर घडून आलेल्या व घडवून आणलेल्या सामाजिक प्रबोधनांचा परिपाक आहे. कारण, परंपरागत विचारांच्या अधिन झालेल्या स्थितीशील समाजाला गतिशील बनविणे तसे सोपे काम नव्हते आणि तेही त्याच समाजात राहून. परंतु, त्याही काळात विवेकवादी विचारांच्या व अथक परिश्रमांच्या बळावर फुले, शाहू आंबेडकरांनी कार्य केले, न्याय व स्वातंत्र्य या तत्त्वांची रूजवणूक केली. त्यांनी प्रस्थापित समाजव्यवस्थेत परिवर्तन घडवून आणण्याची गरज ओळखून स्त्रिया व अस्पृश्य, शोषित यांच्या उन्नतीसाठी प्रथम शिक्षणाच्या माध्यमातून जाणीवजागृती केली. इथल्या समाजव्यवस्थेच्या अधोगतीची अचूक कारणमीमांसा करून, समाजक्रांतीचा मार्ग अवलंबला. त्यातून अस्पृश्यतेचा कलंक धुवून टाकण्यासाठी समता व न्यायासाठी परिश्रम घेतले. शोषित समाजाला माणुसपणाच्या हक्कांसाठी प्रेरणा दिली. शिक्षणाच्या मदतीने मानवता अबाधित राखण्याची व्यवस्था केली. केवळ अविद्येने मानवी जीवनात कोणकोणते अनर्थ घडतात हे सांगताना म. फुले म्हणतात.

'विद्येविना मती गेली
मतीविना निती गेली
नितीविना गती गेली
गतीविना वित्त गेले
वित्ताविना शुद्र खचले
एवढे अनर्थ एका अविद्येने केले'

महात्मा फुले हे कर्ते समाजसुधारक मानले जातात. ते एकेश्वरवादी होते. त्यांनी अस्पृश्यांसाठी मुक्ती आंदोलन उभारले. सामाजिक व शैक्षणिक क्रांतीचा पाया रचला. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता त्यांच्या परिवर्तनवादी विचारांचे तत्त्वज्ञान होते. सत्यशोधक समाजाचा आवाज हा भारतीय समाजव्यवस्थेने शतकानुशतके दडपून टाकलेल्या, खालच्या स्तरातील समाजाची एक प्रकारे किंकाळीच होती. महात्मा फुले यांचे कार्य महान आहे. परंतु त्यासाठी त्यांनी घेतलेले कष्ट हे तत्कालीन परिस्थिती किती भरीव होती हे लक्षात येते.

तत्कालीन समाजव्यवस्था ही रूढी, परंपरा, जातीभेद, लिंगभेद यांतच गुरफुटून गेली होती. हिंदू धर्मात शतकानुशतके दृढमूल झालेल्या या रूढी परंपरांमुळे सामान्य शुद्रातिशुद्र व स्त्रिया यांच्यावर अन्याय होत होता. धर्माच्या नावाखाली या समाजाला माणूस म्हणून जगण्याचा साधा अधिकारही नाकारला गेलेला बहुजन समाज, तर गुलामगिरीच्या बेड्यांत जखडून गेलेल्या मनुवादी संस्कृतीने तर स्त्रियांच अस्तित्वच पुसून टाकले होत. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता ही तत्त्वे मुळीच मान्य नव्हती. त्यामुळे बहुजनांची उपेक्षा, सामाजिक व आर्थिक शोषण होत असे. धर्मग्रंथांना ईश्वरदत्त मानून माणसांचा आपल्या कर्तृत्त्वावरील विश्वास उडालेला आणि आपला कावेबाजपणा स्त्रिया, शुद्रातिशुद्रांच्या ध्यानी येऊ नये म्हणून त्यांना शिक्षणाचा हक्क नाकारलेला; अज्ञान, अंधश्रध्दा, बुवाबाजी, कर्मकांड यांत सगळा समाज खितपत

पडलेला. अशा या समाजात प्रकाशाचे बीजारोपण महात्मा फुल्यांनी केले. त्यासाठी त्यांनी सनातनी लोकांकडून झालेला त्रासही सहन केला.

ज्ञान म्हणजे जीवनातील प्रकाश. शिक्षणाने मनुष्याला मनुष्यत्व येते. त्याच्यात सत्य-असत्याचा विचार करण्याची जाणीव निर्माण होते. माणूस सुसंस्कृत, स्वाभिमानी, आत्मनिर्भर होतो. शिक्षण हे सर्व सुधारणांचे मूळ आहे. म्हणून स्त्रिया आणि अस्पृश्य यांचा जर उद्धार करायचा असेल तर शिक्षण हे फार महत्त्वाचे साधन आहे, हे त्यांनी ओळखले.

जगाच्या इतिहासात १८४८ हे वर्ष क्रांतीकारक व मानवी जीवनात ऐतिहासिक ठरले. अमेरिकेत याच काळात स्त्रियांच्या उद्धारासाठी चळवळ सुरू झाली. अमेरिकेतील स्त्रिया क्रांतीच्या मार्गाने सुधारणांची वाटचाल करीत असताना भारतीय स्त्रिया मात्र अज्ञानाच्या अंधारात, अनिष्ट धर्म पंरपरेच्या गुलामगिरीत बांधल्या गेल्या होत्या. १८४८ च्या काळात भारतात लॉर्ड डलहौसीची कारकीर्द सुरू झालेली होती. तो सुधारणावादी होता. त्यांने भारतात सुधारणेचे युग सुरू केले. त्याने रेल्वे, पोस्ट व शिक्षण क्षेत्रात चांगले निर्णय घेऊन सुधारणा करण्याचा प्रयत्न केला. स्त्रियांना आपल्या कर्तव्याची जाणीव झाली तर देशाची प्रगती फार झपाट्याने होईल. त्यासाठी ती शिक्षीत होणे गरजेचे आहे. चूल आणि मूल या संकल्पनेतून बाहेर पडून तिला समाजासोबत जगता यावे यासाठी शिक्षण महत्त्वाचे आहे असे महात्मा फुले यांना वाटू लागलं. म्हणून त्यांनी स्त्री शिक्षणास प्राधान्य दिले. त्यासाठी त्यांनी प्रथम त्यांच्या पत्नी क्रांतीज्योती सावित्रीला शिक्षणाचे धडे दिले. अहमदनगर येथील अमेरिकन मिशनमधील मिस फॅरार या बाईंनी चालवलेली मुलींची पहिली शाळा बघून आले आणि आपल्या सहकाऱ्यांच्या मदतीने, त्यांनी १ जानेवारी १८४८ रोजी, पुण्यातील बुधवार पेठेतील भिडे यांच्या वाड्यात मुलींची पहिली शाळा सुरू केली. शाळेत पहिल्या दिवशी सहा मुली हजर होत्या. त्यापैकी ४ ब्राम्हण, १ धनगर, १ मराठा (अन्नपूर्णा जोशी, सुमती मोकाशी, दुर्गा देशमुख, माधवी थत्ते, सोनू पवार व जनी करडले). या शाळेच्या सावित्रीबाई या शिक्षिका व मुख्याध्यापिका होत्या. १ जानेवारी १८४८ हा दिवस भारताच्या इतिहासातील सुवर्णक्षण आहे. भारतातील स्त्रियांच्या शिक्षणक्षेत्रातील प्रवेशाच्या त्या पहिल्या पावलाबरोबरच, त्यांचे सामाजिक क्षेत्रातील युगप्रवर्तक असे ते पहिले पाऊल होते.

तीन - चार वर्षांतच महात्मा फुले यांनी अत्यंत कष्टाने आपले जीवन शिक्षणकार्यात झोकून देऊन, १८ शाळा काढल्या. त्या खालीलप्रमाणे.

१) भिडेवाडा , बुधवार पेठ
१ जानेवारी १८४८

२) महारवाडा (मुला-मुलींसाठी), पुणे
१५ मे १८४८

३) हडपसर, पुणे
१ सप्टेंबर १८४८

४) ओतुर, पुणे
५ डिसेंबर १८४८

५) सासवड, पुणे
२० डिसेंबर १९४८

६) कसबा पेठ, आल्हाटवाडा
१ जुलै १८४८

७) नायगाव, जि. सातारा
१५ जुलै १८४९

८) शिरवळ, जि. सातारा
१५ जुलै १८४९

९) तळेगाव ढमढेरे, पुणे
१८ जुलै १८४९

१०) शिरूर, पुणे
८ सप्टेंबर १८४९

११) अंजीरवाडी, माजलगाव
३ मार्च १८५०

१२) करंजे, जि. सातार
६ मार्च १८५०

१३) भिंगार
१९ सप्टेंबर १८५०

१४) मुंढवे, जि. पुणे
१ डिसेंबर १८५०

१५) अण्णासाहेब चिपळुणकर वाडा, पुणे
३ जुलै १८५१

१६) नाना पेठ, पुणे
१ डिसेंबर १८५१

१७) रास्ता पेठ, पुणे
१७ डिसेंबर १८५१

१८) वेताळ पेठ, पुणे
१५ मार्च १८५२

महात्मा फुले हे मुलींसाठी शाळा काढणारे पहिले भारतीय म्हणून स्त्री शिक्षणाचे जनक, स्त्रियांच्या व अस्पृश्यांच्या स्वातंत्र्याचे व हक्कांचे उद्‌गाते व मुक्ती चळवळीचे पहिले नेते होय. त्याचबरोबर क्रांतीज्योती सावित्रीबाई या खऱ्या स्त्री शिक्षणाची प्रेरणा व विद्येची देवता आहेत. भारतीय स्त्रीने आज केलेल्या सामाजिक, शैक्षणिक, राजकीय, वैज्ञानिक क्षेत्रांतील ती गरूडभरारीची प्रेरणा आहे. सावित्रीबाईमुळेच आजची भारतीय स्त्री अभिमानाने व निर्धाराने समाजात यशस्वी झालेली दिसून येते.

कवी केशव खटींग म्हणतात ;

''ज्योत ज्योतिबा फुल्यांची, माय सावित्री मोलाची
तिनं वाहून आणली, गंगा ज्ञानाची मोलाची
कसं आलंया आलंया, या पाण्यावरचं ध्यान
मला गायाचं गायाचं, माय सावित्रीचं गान ।।''

शिक्षणाच्या व समाजाच्या उन्नतीसाठी केलेले हे महान कार्य सहज झाले नाही. मनुस्मृतीची जपणूक करणाऱ्या काळात, अस्पृश्यता माजलेल्या समाजातील सनातनी धर्म मार्तंडाना हे सहन झाले नाही. त्यांनी हल्लकल्लोळ माजवला. सावित्रीची अवहेलना केली. त्यांच्यावर शेण, चिखल, पाणी फेकले. त्यांनी अनेक प्रकारे त्रास दिला. परंतु महात्मा फुलेंनी आपले कार्य प्रामाणिकपणे चालू ठेवले. 'गुलामगिरी', 'शेतकऱ्यांचा आसुड', 'इशारा' यांसारखे ग्रंथ लिहिले. समाजजागृतीच्या प्रत्येक प्रयत्नात त्यांनी अग्रस्थानी राहून यश मिळविले. हे सर्व शिक्षणामुळेच झाले. सामाजिक परिवर्तन हे त्यांच्या कार्याचे फार मोठे यश आहे. आज आपण जो पुरोगामी महाराष्ट्र पाहतो आहोत, त्याच्या मुळाशी महात्मा फुले यांचे कष्ट आहेत. अशा या थोर समाजसुधारकांच्या कर्तृत्वाला विनम्र अभिवादन!

''इथे नांदतात श्रमर्षी, या भूमीला क्षरण नाही
येथे ज्ञान गाळते घाम, विज्ञान दानव क्षरण नाही
येथे कला जीवनमय, अर्थाला अपहरण नाही
येथे भविष्य जन्मत आहे, या सीमांना मरण नाही.''

◆

स्वातंत्र्यानंतरच्या समाजाबद्दल महात्मा फुले यांचे चिंतन

स्नेहा बाबासाहेब आवटे
विज्ञान, तृतीय वर्ष

थोर क्रांतिकारक विचारवंत व आद्य समाजसुधारक महात्मा जोतीराव फुले यांचा जन्म पुणे येथे १८२७ साली झाला. त्यांनीच महाराष्ट्रात सुधारणेची पुरोगामी परंपरा सुरू केली. वर्तमानात आपल्याभोवती आढळणाऱ्या उणीवा, दोष, त्रुटी पाहून, भविष्यात त्यावर मात करण्यासाठी मार्ग शोधून काढणारा आणि त्या मार्गावर अगदी एकाकी पण बेधडकपणे वाटचाल करणारा द्रष्टाच खरा समाजसेवक, समाजहितचिंतक बनू शकतो, याचा प्रत्यय महात्मा जोतीराव फुले यांच्या जीवनचरित्रातून येतो. नवव्या वर्षी वैधव्य आल्यामुळे केशवपन करून विद्रूप करण्यात आलेल्या गुरुकन्येला पाहून जोतीरावांच्या मनाला धक्का बसला. या आपल्या भगिनींसाठी काहीतरी करायलाच हवे हे त्यांच्या मनाने घेतले. असे अघोर कृत्य करायला धर्माची आज्ञा हे एकमेव कारण असते, हे आपल्या गुरूंच्या तोंडून ऐकले तेव्हा आपल्या धर्माविषयी सत्यशोधन करायचेच असा ध्यास त्यांच्या मनाने, त्या कोवळ्या वयात घेतला.

पुण्यात बुधवारवाड्यात, पुण्याचे कलेक्टर रॉबर्टसन यांनी शाळा काढली होती. ज्योतिबा त्या शाळेत जाऊ लागले तेव्हा त्यांच्या वडीलांचा, गोविंदराव फुले यांचा जोतीरावांच्या शिक्षणाला विरोध होता. जोतीरावांनी इंग्रजीबरोबरच मराठी, संस्कृतचेही अध्ययन केले. त्यांचे विचार हे सुरुवातीला बंडखोरीचे होते. त्यांना इतरांप्रमाणे इंग्रजांशी लढण्यासाठी शस्त्रविद्या शिकावी असे वाटत होते. पण त्यांचवेळी आपल्या समाजातील जातिभेद, अज्ञान आणि स्त्रियांच्या वाट्याला येणारी दुर्दशा त्यांना अस्वस्थ करत होती. त्यांनी इतर धर्माचा तौलनिक अभ्यास केला. त्यापैकी ख्रिस्ती धर्मातील माणुसकीची वागणूक, सेवा, समानता या गोष्टिंचे त्यांना विशेष आकर्षण वाटले. येथेच जोतीरावांना आपल्या कार्याचा मार्ग सापडला आणि तो कृतीत आणण्यास त्यांनी सुरुवात केली.

समाजातील, विशेषत: स्त्रियांमधील अज्ञान दूर करण्यासाठी त्यांनी शाळा काढली. मुलींना शिकविण्यासाठी स्त्री शिक्षिका म्हणून त्यांनी पत्नींला सावित्रीबाईंना तयार केले. स्त्रीशिक्षणाच्या आग्रही प्रयत्नांमुळे समाजाचा प्रचंड रोष या पती-पत्नीला सहन करावा लागला. जोतीरावांच्या वडिलांनी जोतीरावांना व सावित्रीबाईंना घराबाहेर काढले. नंतर १८५१ साली जोतीरावांनी मीठगंज भागात दलित वस्तीत मुलींसाठी शाळा काढली.

मागासलेल्यांना सुधारायचे असेल, तर त्यांच्यामध्ये जाऊन राहिले पाहिजे, म्हणून त्यांनी आपले घर बदलले. दलितांना पाण्याची व्यवस्था व्हावी म्हणून आपल्या घरातील हौद सर्वांना खुला केला. समाजातील उच्चवर्णीयांतील स्त्रियांवर होणारे अत्याचार पाहून या अभागी स्त्रियांसाठी १८६३ साली 'बालहत्या प्रतिबंधगृह' सुरू करून अशा स्त्रियांना आश्रय दिला.

जोतीराव हे कर्ते सुधारक होते. अशाच एका अडलेल्या स्त्रिला आश्रय देऊन तिच्या मुलाला जोतीरावांनी दत्तक घेतले. शेतकऱ्यांच्या पोशाखात ते 'डयुक ऑफ कॅनॉट' यांच्या भेटीला गेले.

शेतकऱ्यांच्या अडचणी, प्रश्न त्यांनी समजावून घेतले होते व त्याबाबतची त्यांची परखड मते त्यांच्या 'शेतकऱ्यांचा आसुड' (१८८३) या पुस्तकात व्यक्त झाली होती. जोतिबा फुले यांनी समाजाला सत्य आणि समता या तत्त्वांचा संदेश दिला व २६ नोव्हेंबर १८८९ साली त्यांच्या लाडक्या जनतेचा त्यांनी निरोप घेतला. जोतीराव गेले पण त्यांच्या महान कार्याने ते अमर झाले.

■

महात्मा जोतिबा फुले

पूनम दत्तात्रय खरावणे
कला, तृतीय वर्ष

महाराष्ट्रात शिक्षणाचा व स्त्री शिक्षणाचा पुरस्कार करणारे, महाराष्ट्रातील थोर समाजसुधारक महात्मा जोतिबा फुले यांचा जन्म इ. स. १८२७ मध्ये पुणे येथे झाला. स्कॉटिश मिशनरी शाळेत त्यांचे शिक्षण झाल्यामुळे त्यांना पाश्चात्य संस्कृती, धर्म, आचार व विचार यांच्याशी परिचय झाला. त्यांनी हिंदू, ख्रिश्चन व इस्लाम या धर्मांचा व धर्मग्रंथांचा सखोल अभ्यास केला. हिंदू धर्मातील भयानक जातीभेद, अस्पृश्यता, विषमता, कर्मकांड, पुरोहितांचे वर्चस्व, स्त्री दास्य, अज्ञान, अंधश्रध्दा व अनिष्ट रूढी – परंपरा याची त्यांना जाणीव झाली. हिंदुंच्या या अनिष्ट प्रथा व भेदांमुळेच समाजाची दुरावस्था झाली आहे, त्याला स्वामी, ब्राम्हण, पुरोहितांची मक्तेदारी कारणीभूत असल्याचे त्यांच्या निदर्शनास आले.

बहुजन समाजातील शुद्रातिशुद्र, शेतकरी व स्त्रिया यांच्या मागासलेपणास त्यांचे अज्ञान व निरक्षरता कारणीभूत आहे, याची महात्मा फुले यांना जाणीव झाली. समाजातील अज्ञान व निरक्षरता दूर करण्यासाठी शिक्षण महत्त्वाचे आहे याची जाणीव त्यांना झाली.

''विद्येविना मती गेली।
मतीविना निती गेली।
नितीविना गती गेली।
गतीविना वित्त गेले।
वित्ताविना शुद्र खचले।
इतके अनर्थ एका अविद्येने केले।''

असे विचार त्यांनी आपल्या शिक्षणविषयक लेखनातून मांडले. त्यांच्या या उक्तीनुसार, स्त्री– शुद्रांची आर्थिक व शैक्षणिक प्रगती झाल्याशिवाय देशाचा विकास साधणार नाही, म्हणून त्यांनी शिक्षण प्रसारावर अधिक भर दिला. महात्मा फुले यांचे प्रतिपादन झाले. 'सत्य सर्वांचे, सर्व धर्मांचे माहेर घर' अशी त्यांची धारणा होती.

महात्मा फुले हे क्रांतीकारी समाजसुधारक असल्यामूळे तत्कालीन धर्ममार्तंडांच्या दबावाला भीक न घालता त्यांनी अनेक परखड ग्रंथ लिहले. यामध्ये 'गुलामगिरी', 'शेतकऱ्यांचा आसूड', 'ब्राम्हणाचे कसब', 'अस्पृश्यांची कैफियत', 'इशारा', 'तृतीय रत्न', 'सार्वजनिक सत्यधर्म' इत्यादी ग्रंथांचा समावेश आहे. त्यांनी जातिभेद, अस्पृश्यता, पुरोहितशाही यांवर परखड टीका केली. बहुजन समाजातील मुलींसाठी व अस्पृश्यांच्या मुलामुलींसाठी त्यांनी अनेक शाळा सुरू केल्या. समाजातील सतीप्रथा, केशवपन, बालविवाह, विधवा विवाहास बंदी याविरूध्द त्यांनी तीव्र लढा दिला. अन्याय व अत्याचाराविरूध्द लढा दिला. या महान समाजसुधारकाला मुंबईच्या जनतेने 'महात्मा' ही पदवी दिली.

◆

नागरिकाचे मुलभूत हक्क

प्रत्येक व्यक्तीच्या स्वयं विकासासाठी आवश्यक असणाऱ्या अधिकारांना 'मुलभूत अधिकार' किंवा 'मुलभूत हक्क' असे म्हणतात. भारतीय संविधानामध्ये राज्यघटनेच्या तिसऱ्या भागात, कलम १२ ते ३५ पर्यंत नागरिकाचे मुलभूत हक्क समाविष्ट केले गेले आहेत. मूळ संविधानाप्रमाणे या मुलभूत हक्कांची संख्या सात होती. परंतु, १९७८ मध्ये ४४ व्या घटना दुरुस्तीद्वारे संपत्ती संबंधीचा हक्क रद्द करण्यात येऊन तो मुलभूत हक्काऐवजी सर्वसाधारण बनला आणि आता मुलभूत हक्कांची संख्या सहा झाली आहे. ते प्रामुख्याने पुढीलप्रमाणे आहेत:

१. समतेचा हक्क :

संविधानाने नागरिकांना दिलेला सर्वांत महत्त्वाचा हक्क म्हणजे समानतेचा हक्क आहे. देशाच्या सामाजिक, राजकीय जीवनात समता प्रस्थापित झाल्याशिवाय लोकशाही यशस्वी होऊ शकत नाही. भारतीय संविधानाने पुढील मार्गांनी समता प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

कायद्यासमोर समानता : समतेच्या हक्कामुळे कायद्यापुढे सर्व नागरिक हे समान आहेत. तसेच कायद्यापासून सर्वांना समान संरक्षण मिळेल, असे स्पष्ट करण्यात आलेले आहे.

भेदाभेद नसावा : भारतीय घटनेने कलम १५ नुसार, नागरिकांमध्ये धर्म, वंश, जात, लिंग, जन्मस्थान या आधारांवर कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव केला जाणार नाही, असे स्पष्ट करण्यात आले आहे.

समान संधी : भारतीय घटनेने कलम १६ नुसार, पात्रतेनुसार समान पदग्रहणासाठी संधींची समता बहाल केली आहे. त्यानुसार सर्व नागरिकांना समान संधी दिली आहे.

अस्पृश्यता निवारण : भारतीय घटनेने कलम १२

नुसार, अस्पृश्यता पाळणे हा फौजदारी गुन्हा ठरविला आहे. अस्पृश्यतेची प्रथा ही समानतेच्या मार्गातील अडसर असल्यामुळे कोणत्याही स्वरूपात अस्पृश्यता पाळण्यात बंदी घातली आहे.

पदव्या देण्यास बंदी : समाजात भेदभाव निर्माण करणाऱ्या व्यक्तींना सरकारतर्फे विशेष अधिकार देणाऱ्या पदव्या दिल्या जाणार नाहीत. परराष्ट्रांकडून दिल्या जाणाऱ्या पदव्या सुध्दा नागरिकांना सरकारच्या संमतीशिवाय स्वीकारता येत नाहीत. पण शैक्षणिक, सामाजिक आणि सैन्यातील विशेष कामगिरी साठी पदव्या देऊ शकते. हे कलम १८ मध्ये स्पष्ट केले आहे.

कु. रकटे सरिता मधुकर
वाणिज्य, तृतीय वर्ष

२. स्वातंत्र्याचा हक्क :

लोकशाहीमध्ये समतेइतकेच स्वातंत्र्यालाही महत्त्व असते. त्यामुळे भारतीय संविधानात स्वातंत्र्याच्या हक्काचा समावेश करण्यात आला आहे. भारतीय संविधानाने नागरिकांना पुढील सहा स्वातंत्र्ये दिली आहेत.

- भाषण व विचारस्वातंत्र्य.
- शांततापूर्वक व शस्त्रे न बाळगता एकत्र येण्याचे वा जगण्याचे स्वातंत्र्य.
- संस्था किंवा संघटना स्थापण्याचे स्वातंत्र्य.
- भारतीय प्रदेशात कुठेही संचार करण्याचे स्वातंत्र्य.
- भारतीय प्रदेशात कुठेही कायम राहण्याचे किंवा वास्तव्य करण्याचे स्वातंत्र्य.
- कोणताही व्यवसाय, व्यापार किंवा धंदा करण्याचे स्वातंत्र्य.

नागरिकांना आपला सर्वांगीण विकास साधता यावा या दृष्टीने संविधानाने, नागरिकांना मिळालेल्या स्वातंत्र्याच्या रक्षणासाठी काही तरतुदीही संविधानात नमूद केल्या आहेत. तरीही स्वातंत्र्य अगदीच अनिर्बंध अशा स्वरूपाचे नाही. सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने काही वेळा व्यक्तीस्वातंत्र्यावर काही वाजवी निर्बंध घालण्याचे अधिकार राज्याला आहेत.

३. शोषणाविरूध्द हक्क :

शोषणाविरूध्दच्या हक्काद्वारे माणसाच्या क्रयविक्रय, तसेच मोबदला न देता सक्तीने काम करून घेणे यावर बंधी घातली आहे. याचाच अर्थ, कुणालाही गुलाम बनविता येणार नाही. त्याचप्रमाणे लहान म्हणजे १४ वर्षांच्या आतील मुलांना कारखाने, खाणी किंवा अन्य जोखमीच्या ठिकाणी कामावर ठेवण्यास मनाई करण्यात आली आहे.

मात्र या हक्काला काही अपवाद ठेवण्यात आले आहेत. सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने किंवा परकीय आक्रमणाच्या वेळी सरकार काही कामे करण्याविषयी लोकांवर सक्ती करू शकते.

४. धार्मिक स्वातंत्र्याचा हक्क :

भारतीय संविधानाने कलम २५ ते २८ नुसार, नागरिकांना धर्मस्वातंत्र्यासंबंधीचे अधिकार दिले आहे. धर्म ही वैयक्तिक बाब ठरविली आहे. नागरिकांना कोणताही धर्म स्वीकारण्याचा, आचरण्याचा व त्याचा प्रसार करण्याचा अधिकार आहे. पण हा अधिकार देतानाच, सामाजिक कल्याणाच्या दृष्टीने समाजसुधारणेचे कायदे करतांना राज्य धार्मिक बाबींवर नियंत्रण आणू शकते.

प्रत्येक धर्मियांना धार्मिक संस्था स्थापण्याचे व त्याद्वारे धार्मिक कार्ये करण्याचे, तसेच कायद्यानुसार स्थावर व जंगम मालमत्ता मिळविण्याचे आणि त्यासंबंधी कारभार पाहण्याचे स्वातंत्र्य आर्थिक स्वातंत्र्याच्या हक्कानुसार देण्यात आलेले आहेत.

५. सांस्कृतिक व शिक्षणविषयक हक्क : भारतीय संविधानाच्या कलम २१ नुसार, भारतीय नागरिकाला भारतीय प्रदेशात स्वत:ची भाषा, लिपी किंवा संस्कृती यांची जोपासना करण्याचा अधिकार राहील. राज्याच्या मदतीवर चालणाऱ्या कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेत धर्म, वंश, जात व भाषा या आधारांवर प्रवेश नाकारता येणार नाही. शिवाय धार्मिक व भाषिक अल्पसंख्याकांना शिक्षण संस्था स्थापन करण्याचा, चालविण्याचा अधिकार आहे. या संस्थांनाही शासन इतर संस्थाप्रमाणेच आर्थिक मदत देईल, अशी मदत देताना शासन कुठल्याही प्रकारचा भेदाभेद करणार नाही.

६. घटनात्मक उपाययोजनेचा हक्क : भारतीय घटनेच्या ३२ व्या कलमानुसार, इतर हक्कांना घटनात्मक संरक्षण देण्याची व्यवस्था केली आहे. राज्यघटनेतील हक्कांना 'घटनात्मक उपाययोजनेचे हक्क' म्हणतात. या हक्कानुसार व्यक्तीच्या मुलभूत हक्कांवर अतिक्रमण झाल्यास, संबंधित व्यक्ती सर्वोच्च न्यायालयाकडे दाद मागू शकते. या तरतुदीमुळेच मुलभूत हक्कांच्या अंमलबजावणीसाठी न्यायालयाला पुढील आदेश काढता येतात.

- **बंदी प्रत्यक्षीकरण :** कोणत्याही व्यक्तीला बेकायदेशीररीत्या अटक करण्यात आली असेल, तर हा अर्ज करता येतो. अशा वेळी न्यायालय अटक केलेल्या व्यक्तीला न्यायालयासमोर उभे करण्याचे व अटके संबंधीची कारणे देण्याचे आदेश अटक करण्याऱ्या व्यक्तीला किंवा सरकारला देत असते.
- **परमादेश :** एखाद्या व्यक्तीला सार्वजनिक कर्तव्य पार पाडण्यास सांगण्यासंबंधीचा हा आदेश न्यायालय देत असते.
- **प्रतिबंध :** कनिष्ठ न्यायालयाच्या अधिकारकक्षेच्या बाहेर असलेल्या प्रकरणासंबंधीचे, त्या न्यायालयापुढे चाललेले कामकाज थांबविण्याचा आदेश न्यायालय देते आणि चौकशी करून तो खटला किंवा प्रकरण दुसऱ्या न्यायालयाकडे सोपविते.
- **अधिकार पृच्छा :** सार्वजनिक पदावर काम करणाऱ्या एखाद्या व्यक्तीला त्या पदावर राहण्याचा कायदेशीर अधिकार आहे की नाही या संबंधीचे केलेली विचारणा.

उत्प्रेक्षण : कनिष्ठ न्यायालयात सुनावणी चालू असलेल्या, विशिष्ट प्रकरणाची सर्व कागदपत्रे वरिष्ठ न्यायालयाकडे पाठवून देण्यासंबंधीचा आदेश. ◆

घटना समितीचे कामकाज

- ३० ऑगस्ट १९४७ रोजी मसुदा समितीची पहिली बैठक झाली.
- घटना समितीचे कामकाज २ वर्षे, ११ महिने, १८ दिवस चालले.
- घटना समितीची ११ अधिवेशने झाली. या अधिवेशनास १६५ दिवस लागले. घटनेच्या मसुद्यावर ११४ दिवस चर्चा करण्यात आली.
- १९४६ ते २६ नोव्हेंबर १९४९ या काळात एकूण ११ अधिवेशने झाली.
- भारतीय राज्यघटना तयार करण्यासाठी ६३ लाख, ९६ हजार, ७२९रू. ५० पैसे एवढा खर्च आला.
- १९४८ मध्ये, भारतीय राज्यघटनेचा दुसरा मसुदा प्रसिद्ध करण्यात आला.
- ४ नोव्हेंबर १९४८ रोजी घटनेच्या मसुद्याचे दुसरे वाचन करण्यात आले.
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी ४ नोव्हेंबर १९४८ रोजी, संविधानाच्या अंतिम प्रारूपाचे वाचन केले.
- १५ नोव्हेंबर १९४९ ला, घटनेच्या मसुद्याचे तिसरे वाचन करण्यात आले.
- ९ नोव्हेंबर १९४९ रोजी मसुद्यावर आमचर्चा करण्यात आली.
- २६ नोव्हेंबर १९४९ रोजी भारतीय राज्यघटनेचा स्वीकार करण्यात आला.
- २४ जानेवारी १९५० रोजी संविधान सभेची अखेरची बैठक झाली.
- २६ जानेवारी १९५० पासून भारतीय राज्यघटनेची अंमलबजावणी सुरू झाली.
- घटनाकारांनी जगातील ६० देशांच्या राज्यघटनांचा अभ्यास केला.
- भारतीय राज्यघटनेची हस्तलिखित प्रत श्रीयुत वैद्य यांनी तयार केली.
- राज्यघटनेतील एकूण कलमे / परिशिष्टे / विभाग :

पूर्वीची	**सध्याची**
१) ३९५ कलमे	४५९ कलमे
२) २२ विभाग	२४ विभाग
३) ८ परिशिष्टे	१२ परिशिष्टे

राज्यघटना आणि मानवी हक्क

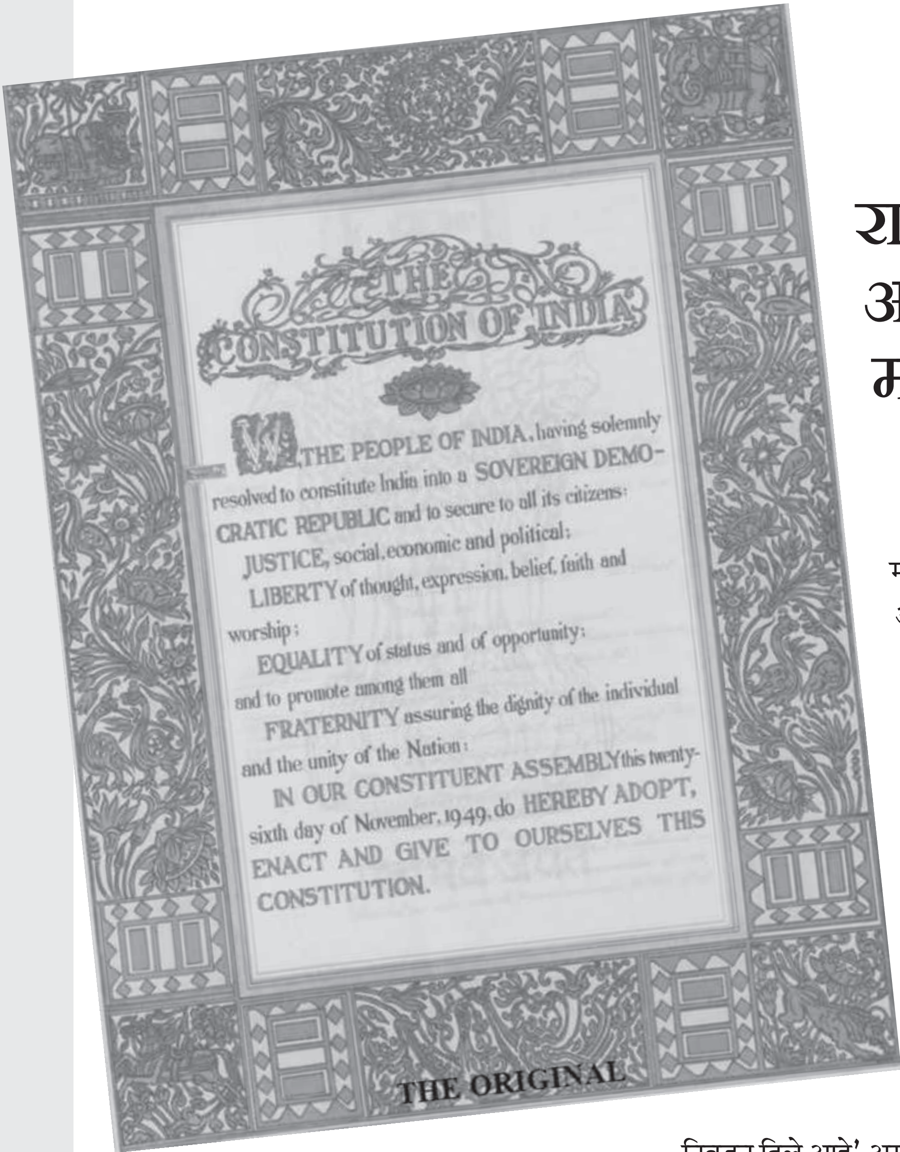

THE CONSTITUTION OF INDIA

WE, THE PEOPLE OF INDIA, having solemnly resolved to constitute India into a SOVEREIGN DEMOCRATIC REPUBLIC and to secure to all its citizens:

JUSTICE, social, economic and political;

LIBERTY of thought, expression, belief, faith and worship;

EQUALITY of status and of opportunity;

and to promote among them all

FRATERNITY assuring the dignity of the individual and the unity of the Nation;

IN OUR CONSTITUENT ASSEMBLY this twenty-sixth day of November, 1949, do HEREBY ADOPT, ENACT AND GIVE TO OURSELVES THIS CONSTITUTION.

THE ORIGINAL

भारतीय राज्यघटना हा देशाचा मुलभूत कायदा आहे. घटनेपेक्षा कोणताच कायदा श्रेष्ठ नाही आणि तो पुढेही तसाच सुरू राहणार आहे. राज्यघटनेत शासनव्यवस्थेची रचना आहे. कायदेमंडळ, कार्यकारी मंडळ व न्यायमंडळ हे शासनाचे महत्त्वाचे तीन भाग आहेत. जनतेच्या इच्छा, अपेक्षांचा विचार करून लोकप्रतिनिधी प्रत्येक अधिवेशनात कायदे करत असतात किंवा असलेल्या कायद्यांमध्ये दुरुस्ती करत असतात. संमत केलेल्या कायद्यांच्या अंमलबजावणीची जबाबदारी कार्यकारी मंडळावर असते. जर कार्यकारी मंडळाने कायद्याची अंमलबजावणी केली नाही अथवा संकोच करणारा कायदा केल्यास, तो कायदा रद्द करण्याचा अधिकार न्यायपालिकेला आहे. त्यामुळेच देशात 'संसद श्रेष्ठ की न्यायालय श्रेष्ठ' असा वाद अधुनमधून वेगवेगळ्या स्तरांवर ऐकायला मिळतो. संसदेचे सदस्य 'आम्ही जनतेचे प्रतिनिधी, त्यांनी आम्हाला निवडून दिले आहे' असा सतत दावा करत असतात. जनतेच्या इच्छा, अपेक्षांना प्रमाण मानून आम्ही कायदे

कु. अरूणा आश्रोबा खराडे

वाणिज्य, तृतीय वर्ष

करतो तर ते लोकशाहीला अनुकूल आहे. तर दुसऱ्या बाजुला राज्यघटनेचे रक्षण करण्याची जबाबदारी न्यायसंस्थेची आहे. त्यामुळे राज्यघटनेच्या विसंगत

कायदा होऊ देणार नाही, अशी ठाम भूमिका न्यायसंस्था घेते. राज्यघटना वाचली, तरच लोकशाही वाचेल असा दावा करते. भारतीय राज्यघटनेत संसदीय शासन पद्धती आणि संघराज्याचा स्वीकार केलेला असल्याने त्याची रचना राज्यघटनेत दिसते.

भारतीय राज्यघटनेत केवळ शासनसंस्थेचाच विचार केलेला नाही, तर राज्यातल्या जनेताचाही विचार केलेला आहे. त्यामुळेच राज्यघटनेत मुलभूत हक्क, मार्गदर्शक तत्वे आणि शासनसंबंध स्पष्ट होतात. शिवाय ही राजकीय प्रक्रिया सुरळीत पार पाडण्यासाठी निवडणूक आयोग, केंद्रीय लोकसेवा आयोगाची रचना करण्यात आली आहे.

भारतीय राज्यघटनेच्या निर्मात्यांनी भारतातल्या सर्वसामान्यांचा खोलवर विचार केला आहे. कुणाचीही पिळवणूक होऊ नये आणि सन्मानाने जगता यावे यासाठी राज्यघटनेत तिसऱ्या भागात कलम १२ ते कलम ३५ मध्ये मुलभूत हक्कांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. त्यात सहा प्रकारचे मुलभूत हक्क सांगितलेले आहेत. समता, स्वातंत्र्य या लोकशाहीच्या मूल्यांचा मुलभूत हक्कांत समावेश करून त्यांनी भारतातली लोकशाही बळकट केलेली आहे. कलम १४ ते कलम १८ या चार कलमांमध्ये समतेचा हक्क सांगण्यात आलेला आहे. या हक्कांतून समता प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे. कायद्यापुढे सर्व समान असतील असे मानून, कायद्याच्या राज्याची प्रस्थापना करण्यात आलेली आहे. त्यामुळे कुणालाही, कसलाही भेदभाव करण्याला वाव ठेवलेला नाही. आज भारताच्या उच्च व सर्वोच्च न्यायालयात दाखल झालेल्या बहुसंख्य याचिकांचा आधार चौदावे कलम आहे. या हक्कात धर्म, जात, वंश, लिंग, जन्मस्थान या कारणांवरून भेदभाव केला जाणार नाही याची हमी देण्यात आलेली आहे.

भारतीय समाजात जात, धर्म, भाषा, वंश, स्त्री–पुरूष या कारणांवरून भेदभाव करून विषमता जोपासली जाते. जिथे विषमता असते, तिथे शोषण असते त्यामुळे राज्यघटनेतील पंधरावे कलम महत्त्वाचे ठरते. या समतेच्या हक्काने आपल्या देशातल्या हजारो वर्षांचा क्रूर, अमानुष अशा अस्पृश्यतेला मुठमाती दिली गेली. अस्पृश्यता पाळणे हा गुन्हा मानून मानवी प्रतिष्ठेला सर्वोच्च स्थान देण्यात आलेल आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी १९२० ते १९५६ या काळात भारतात अस्पृश्यता निर्मूलनाची आणि जातीअंताची जी चळवळ उभी केली तिचे प्रतिबिंब या समतेच्या हक्कांत आहे.

भारतीय राज्यघटनेने भारतीय नागरिकांना स्वातंत्र्याचा हक्क देऊन, भारतात स्वातंत्र्य या मूल्याची जोपासना आणि संवर्धन करण्याचा प्रयत्न केला आहे. भारतीय राज्यघटनेत कलम १९ ते २२ मध्ये, स्वातंत्र्याचा हक्क नमूद केला आहे. स्वातंत्र्याची माणसाला गरज असते. बंधनापासून मुक्तता, पण स्वैराचार नव्हे, अशी स्वातंत्र्याची सामान्यपणे व्याख्या आहे. समाज संस्कृती, धर्म, राज्य आदींच्या बंधनात असतो. स्वातंत्र्यातूनच व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्वाचा (Personality Development) विकास होत असतो. त्यामुळे जगभरातले लोकशाहीप्रेमी स्वातंत्र्याच्या हक्काबद्दल जागरूक असतात. पुढेही स्वातंत्र्याची पायमल्ली झाल्यास त्यावर त्याची तीव्र प्रतिक्रिया उमटते. विशेषत: प्रसार माध्यमांनी विचार अभिव्यक्तीच्या स्वातंत्र्याची कलमाद्वारे सर्व भारतीयांना विचार अभिव्यक्तीचे स्वातंत्र्य देऊन मुक्तीचा मार्ग खुला केलेला आहे. प्रत्येक माणूस हा त्याच्या स्तरावर विचार करत असतो. त्याचा विचार सुरूच असतो. माणसाच्या या विचार करण्यामुळेच तो इतर प्राण्यांपेक्षा श्रेष्ठ ठरला आहे. म्हणूनच असे म्हटले जाते की, प्रत्येक माणूस हा

मेंदून शास्त्रज्ञ असतो आणि हदयाने कवी. माणसाच्या विचारातुनच अभिव्यक्तीचा उगम होतो.

मग ती अभिव्यक्ती प्रेम, राग, संताप अशीही असू शकते. याच स्वातंत्र्याच्या हक्कात व्यक्तीच्या जीवित आणि व्यक्तीगत स्वातंत्र्याच्या रक्षणावर भर दिला आहे. राज्यघटनेच्या २१ व्या कलमामध्ये, कायद्याने घालून दिलेल्या पद्धतीखेरीज कोणत्याही व्यक्तीचे जीवित अथवा व्यक्तीगत स्वातंत्र्य हिरावून घेता येणार नाही, असा स्पष्ट उल्लेख करण्यात आलेला आहे. याचाच अर्थ असा आहे की, प्रत्येकाला जगण्याचा हक्क आहे. भारतातल्या विविध न्यायालयांनी आणि सर्वोच्च न्यायालयाने याबाबत वेळोवेळी महत्त्वपूर्ण निकाल देऊन हा हक्क अधिक समृद्ध केला आहे. आज भारतातले सव्वाशे कोटी लोक शांतपणे झोपत असतील, तसेच विविध समुहांतले लोक गुण्यागोविंदाने, एकोप्याने जगतात त्याचे श्रेय या अधिकाराला जाते. १९९० च्या दशकात पोलिस खात्यात (एन्कांऊटर) स्पेशालिस्ट होते. पण ते आज कुठे आहेत ? वेगवेगळ्या तुरुंगात किंवा न्यायालयाच्या पायऱ्या झिजताना ते दिसतात. आपल्या राज्यघटनेची निर्मिती होत होती, तेव्हा साऱ्या जगाला दुसऱ्या महायुध्दाच्या झळा सोसाव्या लागत होत्या. या महायुद्धामुळे मानवी अस्तित्वच धोक्यात आले होते. त्यामुळे युध्दानंतर संयुक्त राष्ट्रसंघाने १० डिसेंबरला मानवी हक्कांची सनद जाहीर केली होती. तेव्हा आपण आपल्या राज्यघटनेत जगण्याचा हक्क समाविष्ट करून जगापुढे आदर्श निर्माण केला.

घटनासभेचे अध्यक्ष डॉ. राजेंद्र प्रसाद

भारतीय राज्यघटनेत समता, स्वातंत्र्याप्रमाणेच शोषणाविरूध्द आणि धर्म स्वातंत्र्याचा हक्क सांगण्यात आलेला आहे. कोणताही भेदभाव होणार नाही किंवा कुणालाही वेठबिगार म्हणून ठेवता येणार नाही, हे मान्य करण्यात आलेले आहे. तसेच, १४ वर्षांच्या आतल्या मुलांना कामगार म्हणून ठेवण्यावर बंदी आणण्यात आलेली आहे. त्यामुळे हजारो वर्षांपासून देशात सुरू असलेली वेठबिगारी काही वर्षांत नष्ट झाली आणि संरजामशाहीला त्यामुळे धक्का बसला. भारतीय राज्यघटनेने एका बाजुला भारतीय माणसाला त्याचे हक्क देऊन त्याला बळकट करण्याचा प्रयत्न केला. तर दुसऱ्या बाजुला संसदीय शासनपद्धतीचा स्वीकार करून जबाबदारीची तत्त्वे स्वीकारलेली शासनपध्दती निर्माण करण्यावर भर दिला. जोपर्यंत जनतेला विश्वास आहे तोपर्यंत ते शासन राज्य करील. बेजबाबदार हुकूमशहा शासनकर्त्याला आपल्या लाख मोलांच्या मताच्या अधिकाराने दूर करण्याचे सामर्थ्य तिने निर्माण केले, त्यामुळे सत्तेचा मुजोरपणा बाळगणाऱ्या गल्लीपासून दिल्लीपर्यंतच्या नेत्यांना जनता घरचा रस्ता दाखवू शकते.

अशा या राज्यघटनेची माहिती, तिच्याबद्दलची जाणीव किती भारतीयांना आहे ? किती जणांनी राज्यघटना समजून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. हे जाणुन घेतल्यास आश्चर्य वाटेल की, देशातल्या साडेणव्यान्नव

टक्के लोकांनी आजवर भारतीय राज्यघटना पाहिलेली अथवा समजूनच घेतलेली नाही. मग त्यातल्या तरतुदी जाणून घेण्याचा मुद्दा तर दूरच राहिला. केवळ अर्धा टक्का लोकांच्या जोरावर जर आपण एवढा बदल घडवला असेल तर उद्या जर शंभर, सव्वाशे कोटी जनतेनं ती समजून घेतली, तर आपला देश प्रभावी अशा कायद्याचे राज्य म्हणून उभा रहायला वेळ लागणार नाही. तसे झाल्यास भारत हा खऱ्या अर्थाने जगातला सर्वात मोठी लोकशाही असलेला देश ठरेल. लोकशाही ही केवळ शासनपद्धती नसून ती एक जीवनपध्दती आहे. त्यामुळे ती समजून घेण्यातच आपला विकास आहे. अशी राज्यघटना २६ नोव्हेंबर १९४९ रोजी घटना परिषदेने देशाला अर्पण केली. पुढे २६ जानेवारी १९५० पासून तिची अंमलबजावणी देशभर करण्यात आली. म्हणूनच २६ जानेवारी हा दिवस आपण प्रजासत्ताक दिन म्हणून साजरा करतो, तर २६ नोव्हेंबर हा संविधान दिन (राज्यघटना दिन) म्हणून साजरा केला जातो.

◆

भारतीय राज्यघटनेतील हक्क व कर्तव्ये

गणेश भगवानराव मोरे
वाणिज्य, तृतीय वर्ष

मुलभूत हक्क :

व्यक्तीविकासासाठी हक्कांची नितांत आवश्यकता असते. हक्क नसतील तर कोणतीही व्यक्ती आपली प्रगती करू शकणार नाही. हक्क म्हणजे आपल्या विकासासाठी, आपण केलेल्या मागण्या असतात. या मागण्यांना जेव्हा समाज व राज्याची मान्यता मिळते, तेव्हा त्यांचे हक्कांत रुपांतर होते. समाजाचा एक घटक या नात्याने व्यक्तीला हक्क प्राप्त होतात, परंतु हक्क अनिर्बंध नसतात. प्रशासनात पारदर्शकता असावी म्हणून माहितीच्या हक्काची निर्मिती झाली.

भारतीय राज्यघटनेतील हक्कविषयक तरतुद भारतीय राज्यघटनेच्या तिसऱ्या प्रकरणात, १४ ते ३५ या कलमांमध्ये हक्कांविषयी माहिती दिली आहे. ती पुढीलप्रमाणे.

१) समतेचा हक्क : कलम १४ ते १८, सामाजिक व आर्थिक समता प्रस्थापित करणे हे या हक्काचे उद्दिष्ट आहे. समतेच्या हक्कानुसार धर्म, वंश, जात, लिंग व जन्मस्थान इत्यादी कारणांवरून राज्याला नागरिकांमध्ये भेदभाव करता येत नाही. कायद्यापुढे सर्व व्यक्ती समान असतात.

२) स्वातंत्र्याचा हक्क : कलम १९ ते २२, सर्वांगीण व्यक्तीविकासासाठी आवश्यक अशा स्वातंत्र्याचा समावेश या हक्कात होतो. भाषण व विचार व्यक्त करण्याचे स्वातंत्र्य, नि:शस्त्र व शांततापूर्वक एकत्र येण्याचे स्वातंत्र्य, संस्था व संघटना स्थापन करण्याचे स्वातंत्र्य, व्यवसाय करण्याचे स्वातंत्र्य व शिक्षणाचा हक्क हे नागरिकांचे मुलभूत हक्क मानण्यात येतात.

१) शोषणाविरूध्दचा हक्क : या हक्काची तरतूद कलम २३ ते २४ मध्ये करण्यात आली आहे. या हक्कानुसार, माणसाची खरेदी-विक्री करण्याला, तसेच

त्यांना वेठबिगारी आणि सक्तीची मजुरी करायला लावणाऱ्या प्रथांना कायद्याने बंदी केली आहे. चौदा वर्षांखालील मुलामुलींना धोक्याच्या ठिकाणी अथवा कारखान्यात कामाला ठेवण्यास प्रतिबंध करण्यात आला आहे. कौटुंबिक स्तरावर स्त्रियांचे होणारे शोषण रोखण्यासाठी शासनाने २००५ साली संरक्षण कायदा मंजूर केला.

२) धार्मिक स्वातंत्र्याचा हक्क : या हक्काचा समावेश कलम २५ ते २८ मध्ये करण्यात आला आहे. भारत हे एक धर्मनिरपेक्ष राज्य आहे. या देशात अनेक धर्म आहेत, परंतु कोणत्याही एका धर्माला राज्याचा धर्म मानलेले नाही. नागरिकांना आपल्या बुध्दीला पटेल त्या धर्माचा अवलंब करण्याचे स्वातंत्र्य आहे.

३) सांस्कृतिक व शैक्षणिक हक्क : या हक्काचा समावेश कलम २५ ते २८ मध्ये करण्यात आला आहे. भारतात विविध भाषा व संस्कृती असणारे लोक राहतात. आपल्या भाषेचे व संस्कृतीचे जतन करावे. तिचा विकास व्हावा असे सर्वांना वाटते, म्हणून नागरिकांना सांस्कृतिक व शैक्षणिक हक्क देण्यात आले.

४) घटनात्मक उपाययोजना हक्क : नागरिकांच्या मुलभूत हक्कावर अतिक्रमण होऊ नये व हक्कापासुन त्यांना वंचित करण्यात येऊ नये, म्हणून घटनात्मक उपाययोजना हक्क देण्यात आला आहे. या हक्कामुळे मुलभूत हक्कांवरील अतिक्रमणाला न्यायालयात दाद मागून दूर करता येते.

◆

मुलभूत कर्तव्ये

पार्श्वभूमी :

समाजाचा घटक या नात्याने व्यक्तीला जसे हक्क प्राप्त होतात, त्याचप्रमाणे त्या व्यक्तीने समाजासाठी काही जबाबदाऱ्या पार पाडणेही आवश्यक असते. लोकशाहीत लोकांनी केवळ हक्कांचीच मागणी करू नये, तर कर्तव्यांप्रती त्यांनी दक्ष असावे लागते. भारताच्या मुळ घटनेत कर्तव्यांचा समावेश करण्यात आला नव्हता. पुढे १९७६ मध्ये, ४२ व्या घटनादुरुस्तीने घटनेत १० मुलभूत कर्तव्यांची यादी समाविष्ट करण्यात आली. २००२ मध्ये, ८६ व्या घटना दुरुस्तीने ११ वे मुलभूत कर्तव्य टाकण्यात आले.

भारतीय राज्यघटनेतील मुलभूत कर्तव्ये, तत्कालीन सोव्हिएत रशियाच्या घटनेवरून घेण्यात आली आहेत. अमेरिका, कॅनडा, फ्रान्स, जर्मनी, ऑस्ट्रेलिया यासारख्या प्रमुख देशांच्या घटनेमध्ये मुलभूत कर्तव्ये आढळून येत नाहीत. केवळ जपानची घटना त्यास अपवाद आहे. याउलट, समाजवादी देशांनी नागरिकांच्या मुलभूत हक्क व कर्तव्यांना सारखेच

रोडगे सुप्रिया
वाणिज्य, तृतीय वर्ष

महत्त्व प्रदान केले आहे.

आणीबाणीच्या काळात निर्माण झालेल्या गरजेमुळे, भारत सरकारने १९७६ मध्ये मुलभूत कर्तव्याबाबत सरदार स्वर्णसिंह समिती स्थापन केली. या समितीने मुलभूत कर्तव्यांचे एक स्वतंत्र प्रकरण घटनेत समाविष्ट

करण्याची शिफारस केली.

तत्कालीन काँग्रेस सरकारने ही शिफारस स्वीकारून ४२ व्या घटनादुरुस्ती (१९७६) अन्वये, घटनेत नवीन भाग (IVA) समाविष्ट करण्यात आला. या नवीन भागात कलम (5IA) हे केवळ एकच कलम टाकण्यात आले. या कलमात १० मुलभूत कर्तव्यांची यादी देण्यात आली.

मुलभूत कर्तव्ये :

एकूण ११ मुलभूत कर्तव्ये आहेत. कलम (5IA) मध्ये दिल्याप्रमाणे नागरिकांची मुलभूत कर्तव्ये पुढीलप्रमाणे आहेत :

१) घटनेचे पालन करणे आणि तिचे आदर्श व संस्था, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीत यांचा आदर करणे.

२) ज्यामुळे आपल्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्यलढ्यास स्फूर्ती मिळाली, त्या उदात्त आदर्शांची जोपासना करून त्याचे अनुसरण करणे.

३) भारताचे सार्वभौमत्व, एकता व एकात्मता उन्नत ठेवणे व त्यांचे संरक्षण करणे.

४) देशाचे संरक्षण करणे व आवाहन केले जाईल तेव्हा राष्ट्रीय सेवा बजावणे.

५) धार्मिक, भाषिक व प्रादेशिक किंवा वर्णीय भेदांच्या पलिकडे जाऊन भारतातील सर्व जनतेमध्ये सांमजस्य व बंधुभाव वाढीस लावणे. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला उणेपणा आणणाऱ्या प्रथांचा त्याग करणे.

६) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या समृध्द वारशांचे मोल जाणून तो जतन करणे.

७) वने, सरोवर, नद्या व वन्यजीवसृष्टी यासह नैसर्गिक पर्यावरणांचे रक्षण करून त्यात सुधारणा करणे आणि प्राण्यांबद्दल दया-बुध्दी बाळगणे.

८) विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन, मानवतावाद आणि शोधकबुध्दी व सुधारणावाद यांचा विकास करणे.

९) सार्वजनिक मालमत्तेचे रक्षण करणे व हिंसाचाराचा निग्रहपूर्वक त्याग करणे.

१०) राष्ट्र सतत उपक्रम व सिध्दी यांच्या चढत्या श्रेणी गाठत जाईल अशा प्रकारे व्यक्तिगत व सामुदायिक कार्याच्या सर्व क्षेत्रांमध्ये उत्तम संपादन करण्यासाठी झटणे.

११) जो जन्मदाता असेल किंवा पालक असेल त्याने आपल्या अपत्यास अथवा पाल्यास त्याच्या वयाच्या सहाव्या वर्षापासून ते चौदाव्या वर्षापर्यंत शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून देणे. (हे मुलभूत कर्तव्य ८६ व्या घटनादुरुस्ती (२००२) ने समाविष्ट केले आहे.)

मुलभूत कर्तव्यांमध्ये भारतीय परंपरा, धर्म आणि पद्धतीचा विचार करण्यात आला आहे. ही कर्तव्ये भारतीय जीवनपद्धतीचा अविभाज्य घटक असलेल्या मुल्यांचे प्रतीक आहेत. मुलभूत कर्तव्ये ही केवळ नागरिकांना लागू होतात.

मुलभूत कर्तव्याचे महत्त्व

१) ही कर्तव्ये नागरिकांना जाणीव करून देतात की, हक्कांचा उपभोग घेत असताना देश, समाज व इतर नागरिकांप्रती त्यांची काही कर्तव्ये आहेत.

२) राष्ट्रध्वज जाळणे, सार्वजनिक मालमत्तेची नासधुस करणे यासारख्या राष्ट्रविरोधी व समाजविरोधी कृत्ये करण्याविरूध्द ही कर्तव्ये ताकीद देतात.

३) ही कर्तव्ये नागरिकांसाठी स्फुर्तीचा स्त्रोत असून त्यांच्यामध्ये शिस्त व जबाबदारीच्या भावनेस प्रोत्साहन देतात. राष्ट्रीय उद्दिष्टांच्या पुर्ततेच्या प्रक्रियेत, नागरिकांची सक्रिय भूमिका आहे हे कर्तव्यांमधून प्रतीत होते.

४) एखाद्या कायद्याची घटनात्मक वैधता तपासण्यासाठी, न्यायालयात मुलभूत कर्तव्याचा आधार घेता येऊ शकतो. १९९२ मध्ये, सर्वोच्य न्यायालयाने असा निर्णय दिला की, मुलभूत कर्तव्यांची अंमलबजावणी करणारा कायदा कलम १४ व कलम

१९ च्या संदर्भात पर्याप्त असल्याचे मान्य केले जाऊ शकते. म्हणजेच मुलभूत कर्तव्यांची अंमलबजावणी करणारा कायदा कलम १४ व कलम १९ मधील मुलभूत हक्कांवर पर्याप्त बंधने घालू शकतो. मुलभूत कर्तव्ये कायद्याद्वारे अंमलात आणता येऊ शकतात, त्यामुळे संसद कायद्याद्वारे त्यांचे पालन न झाल्यास शिक्षेची तरतूद करता येऊ शकते. ◆

आणीबाणी

REGD. NO. H/SD-22

INDIAN HERALD

NATIONAL ENGLISH DAILY

Founder & Editor: THAKUR V. HARI PRASAD

SPECIAL SUPPLEMENT

2 Pages — HYDERABAD, Thursday, June 26, 1975 — PRICE 15 Paise

EMERGENCY DECLARED

JP, Morarji, Advani, Asoka Mehta & Vajpayee arrested

Raj Narain, Mody & Chandra Sekhar held

आणीबाणी या घटकाविषयी विचार करत असताना, आणीबाणी म्हणजे काय? तिचा संसदीय शासनपद्धतीमध्ये कशा प्रकारे उपयोग केला जातो व देशासमोर आलेल्या संकटाचा सामना करण्यासाठी आणीबाणी कशा प्रकारे महत्त्वाची भूमिका बजावते याचा अभ्यास करण्यात येणार आहे. आणीबाणी केव्हा व कोठे लागू केली जाते? आणीबाणीचे महत्त्व काय यांचे सविस्तर विवेचन आपण पुढीलप्रमाणे पाहणार आहोत:

१) आणीबाणीच्या काळात (संकट काळात) संसदीय शासनाची भूमिका –

प्रत्येक देशाला अथवा राष्ट्राला संकट काळात आपले अस्तित्व टिकवून ठेवण्यासाठी काही अधिकारांची आवश्यकता असते. भारतीय संसदीय शासनपद्धतीमध्ये हे अधिकार कायदेमंडळ व कार्यकारी मंडळाला देण्यात आलेले आहेत. या अधिकारांचा व सत्तेचा उपयोग करून कायदेमंडळ व कार्यकारी मंडळ देशासमोर आलेल्या संकटांचा सामना करण्यासाठी अथवा उद्भवलेल्या परिस्थितीवर उपाययोजना सुचविण्यात नेहमी तटस्थतेची भूमिका बजावतात. भारतीय संसदीय शासनपद्धतीमध्ये याविषयी कायदा करण्याचा अधिकार संसद व राष्ट्रपतीला देण्यात आलेला आहे.

तसेच भारतीय राज्यघटनेतील कलम ३५२ नुसार, राष्ट्रीय आणीबाणीची तरतूद करण्यात आलेली आहे. ही आणीबाणी घोषित करण्याचा अधिकार संसदेने राष्ट्रपतीला दिलेला आहे. राष्ट्रीय आणीबाणीला एक महिन्यात संसदेची मान्यता हवी असते, अन्यथा ती रद्द केली जाते.

राज्यघटनेच्या कलम ३५६ नुसार, घटकराज्यात आणीबाणी लागू केली जाते. घटकराज्याच्या आणीबाणीला ६ महिन्यांच्या आत संसदेची मान्यता घ्यावी लागते.

राज्यघटनेच्या कलम ३६० नुसार, आर्थिक आणीबाणी घोषित करण्याचा अधिकार संसदेने राष्ट्रपतीला दिलेला आहे. आर्थिक आणीबाणी घोषित केल्यानंतर २ महिन्यांत संसदेची मान्यता घ्यावी लागते, अन्यथा ती रद्द होते.

अशा प्रकारे संसदीय शासनपद्धतीमध्ये कायदेमंडळ व कार्यकारी मंडळ महत्त्वाची भूमिका बजावते. तसेच आणीबाणीविषयी तरतुदीमध्ये संसद व राष्ट्रपती यांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची असून त्याला अनन्यसाधारण

प्रियंका अशोकराव ताठे
कला, तृतीय वर्ष

महत्त्व प्राप्त झालेले आहे. वरील अधिकाराचा उपयोग राष्ट्रपती मंत्रिमंडळाच्या आदेशानुसार करत असतो. अशा प्रकारची भूमिका राष्ट्रपतीची असते.

आणीबाणीचे तीन प्रकार खालीलप्रमाणे :

१) राष्ट्रीय आणीबाणी
२) घटकराज्यात्मक आणीबाणी
३) आर्थिक आणीबाणी

१) राष्ट्रीय आणीबाणी –

भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ३५२ नुसार, देशामध्ये परकीय आक्रमण, युद्ध, अंतर्गत सशस्त्र बंड उद्‌भवल्यास अशावेळी राष्ट्रीय आणीबाणीची घोषणा करण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीला आहे. देशामधील कोणत्याही भागात अशांतता निर्माण होत असेल, तर राष्ट्रपती आणीबाणी जाहीर करू शकतात. यासाठी राष्ट्रपतीला मंत्रिमंडळाची मान्यता आवश्यक असते. राष्ट्रपतीने जाहीर केलेल्या आणीबाणीला एक महिन्यात संसदेची मान्यता हवी अथवा ती रद्द केली जाते. संसदेला ६ महिने अथवा पुढे गरजेनुसार तीन वर्षांपर्यंत आणीबाणी लागू करता येते. लोकसभेच्या १/१० सभासदांनी आणीबाणी रद्द करण्याच्या ठरावाची सूचना लोकसभेच्या सभापतीकडे लेखी व स्वतःच्या सहीने केल्यास, व हा ठराव लोकसभेच्या साध्या बहुमताने मंजूर झाल्यास आणीबाणी रद्द होते. तसेच आणीबाणीविषयी योग्य निर्णय देण्याचा अधिकार न्यायालयालादेखील ४४ व्या संविधान दुरुस्तीद्वारे देण्यात आलेला आहे.

संविधानातील कलम ३५२ नुसार, संपूर्ण देशात राष्ट्रीय आणीबाणी लागू केली जाते. ४२ व्या संविधान संशोधनाद्वारे राष्ट्रपती कलम ३५२ नुसार, संपूर्ण देशात आणीबाणी जाहिर करू शकतात, तसेच देशातील एक किंवा अनेक घटक राज्यांत आणीबाणीची घोषणा करू शकतात.

परकीय आक्रमण, युध्द, अंतर्गत सशस्त्र बंड अशावेळी नागरिकांच्या मुलभूत अधिकारांचे रक्षण करण्यासाठी, ४४ व्या संविधान संशोधनाद्वारे न्यायालयाचे संरक्षण देण्यात आलेले आहे. आणीबाणीच्या काळात कलम १९ मधील, स्वातंत्र्याचा अधिकार रद्द करण्यात येतो. परंतु मुलभूत अधिकारांपैकी कलम २० ते २१ मधील, जीवन जगण्याचा व स्वातंत्र्याचा अधिकार देण्यात आलेला आहे.

१) आणीबाणीची घोषणा :

राज्यघटनेतील कलम ३५२ नुसार, आतापर्यंत तीन वेळा राष्ट्रीय आणीबाणीची घोषणा केली गेलेली आहे. राष्ट्रीय आणीबाणीची सर्वप्रथम घोषणा भारत व चीन यांच्या दरम्यान १९६२ मध्ये झालेल्या युध्दजन्य परिस्थितीमध्ये केली गेली. तसेच भारत व पाकिस्तान

यांच्या दरम्यान १९७१ मध्ये झालेल्या युध्दाच्या वेळी दुसऱ्यांदा राष्ट्रीय आणीबाणीची घोषणा, कलम ३५२ नुसार करण्यात आली होती. तसेच १९७५ मध्ये, कलम ३५२ नुसार, देशामधील अंतर्गत अशांतीमुळे राष्ट्रीय आणीबाणी लागू करण्यात आली होती. अशा प्रकारे आतापर्यंत एकूण तीन वेळा राष्ट्रीय आणीबाणी जाहीर केली गेलेली आहे.

राज्यघटनेतील कलम ३५२ नुसार, राष्ट्रीय आणीबाणीच्या कालावधीत लोकसभेचा कार्यकाल एक वर्षाने वाढवला जाऊ शकतो.

घटक राज्यातील आणीबाणी :

भारतीय राज्यघटनेनुसार, केंद्र सरकारला प्रत्येक राज्याच्या संरक्षणाची व परकीय आक्रमणापासून सुरक्षित ठेवण्याची जबाबदारी सोपविलेली आहे. जर घटकराज्यात अंतर्गत अशांतता निर्माण झाली असेल किंवा घटनात्मक यंत्रणा बंद पडल्यास म्हणजे घटक राज्याचा कारभार संविधानाने ठरवून दिलेल्या नियमानुसार चालत नसेल, तर अशावेळी राज्याचे राज्यपाल तशी शिफारस राष्ट्रपतीकडे करतात. अशावेळी राष्ट्रपती घटकराज्यात आणीबाणी लागू घटकराज्यात आणीबाणी घोषित केल्यानंतर दोन महिन्यांत संसदेची मान्यता हवी, यासाठी प्रत्येक सभागृहात साध्या बहुमताने ठराव मंजूर व्हावा लागतो. संसदेच्या मान्यतेने सहा महिने आणीबाणी अस्तित्वात राहते. अशा प्रकारे मुदत वर्षापर्यंत वाढविता येते.

राज्यघटनेतील कलम ३५६ नुसार, राष्ट्रपती घटकराज्यात घटनात्मक यंत्रणा बंद पडल्यास किंवा घटकराज्याचा राज्यकारभार घटनेनुसार चालत नसल्यास राज्यपालांच्या शिफारसीनुसार घटकराज्यात आणीबाणी जाहीर करतात. याविषयीचा अधिकार संसदेने राष्ट्रपतीला दिलेला आहे.

घटकराज्यातील आणीबाणी कलम ३५६ नुसार, आतापर्यंत कमीत कमी १०७ पेक्षाही जास्त वेळा आणीबाणी लागू करण्यात आलेली आहे.

कलम ३५६ चा केंद्रशासित प्रदेशासाठी देखील उपयोग केला जातो. अशा प्रकारे ३५६ कलमानुसार, राष्ट्रपती कोणत्याही राज्याची सुव्यवस्था व शांतता कायम राखण्यासाठी आणीबाणीची घोषणा करतात.

१) आर्थिक आणीबाणी :

भारतीय राज्यघटनेतील कलम ३६० नुसार, देशामध्ये किंवा एखाद्या राज्यात वित्तीय संकटाची परिस्थिती निर्माण झाल्यास, अथवा आर्थिक क्षेत्रात (वित्तीय अडचण) निर्माण झाल्यास आर्थिक आणीबाणीची घोषणा राष्ट्रपती करतात. तसा अधिकार संसदेने राष्ट्रपतीला दिलेला आहे. जर राष्ट्रपतीस असे निदर्शनास आले असेल की, आर्थिक संकट निर्माण झाले आहे, तरलगेच राष्ट्रपती आर्थिक आणीबाणी जाहीर करतात. याबाबतीत राष्ट्रपती राज्यसरकारला देखील आदेश देऊ शकतो.

देशामध्ये आर्थिक संकटाची परिस्थिती निर्माण झाली असेल, तर राष्ट्रपती सरकारी पदावर असणाऱ्या व्यक्तीच्या वेतनात कपात करू शकतो आणि त्याद्वारे आर्थिक संकटाचा सामना करू शकतो.

आर्थिक आणीबाणी लागू केल्यानंतर दोन महिन्यांत संसदेची मान्यता घ्यावी लागते. अन्यथा ती रद्द होते. या आणीबाणीसाठी संसदेच्या प्रत्येक सभागृहात, साध्या बहुमताने ठराव संमत होऊ शकतो. प्रथम सहा महिन्यांसाठी पुकारलेली आणीबाणी पुढे वाढविता येते.

केंद्र सरकार राज्यसरकारला देखील यासंबंधी आवश्यक तो सल्ला देऊ शकते. परंतु आतापर्यंत एकही वेळा आर्थिक आणीबाणी लागू करण्याची गरज निर्माण झालेली नाही, त्यामुळे आर्थिक आणीबाणी लागू करण्यात आलेली नाही. ◆

कलम ३७० आणि इतर राज्ये

प्रवीण दयानंद साळवे
कला, द्वितीय वर्ष

भारतीय संविधानाच्या ३७० व्या कलमाबाबत आपण वृत्तपत्रांतून आणि इतर माध्यमांतून चर्चा ऐकतो. त्याचबरोबर काही पक्षांचा हे कलम रद्द करण्याचा अजेंडा आपणाला माहिती आहे. आताच झालेल्या लोकसभा निवडणुकीत पंतप्रधानानी सदरील कलम सत्तेमध्ये आल्यानंतर हटविण्याचा जो संकल्प केला, आणि सत्तेवर आल्यानंतर सोडलेला तो संकल्प बाजुला ठेवून जम्मू आणि काश्मीरच्या निवडणुका लक्षात घेऊन, हे कलम अधिक मजबूत करण्याचे आश्वासन दिले, हे सर्व आपणाला माहिती आहे. परंतु या ३७० व्या कलमामागे नेमकं काय दडलयं हे पाहण महत्त्वाचं आहे. चला तर मग, पाहुया यामागची कथा.

भारत स्वतंत्र होण्याअगोदर भारतामध्ये ५८० पेक्षाही अधिक संस्थाने होती. त्यामध्ये जम्मू आणि काश्मीर, हैद्राबाद, जुनागड यांसारखे असंख्य संस्थाने चालविणारे वेगवेगळे अनेक राज्यकर्ते राज्य करीत होती. भारत स्वतंत्र झाल्यानंतर भारताची फाळणी होऊन, पाकिस्तान हे स्वतंत्र राष्ट्र निर्माण झाले, तर भारतातील जवळपास सर्व संस्थाने भारतात विलीन झाले. परंतु वल्लभभाई पटेल यांच्या कडक कारवाईनंतर ती संस्थाने भारताला येऊन मिळाली. बहुसंख्य मुस्लीम संख्या असणारे आणि हिंदू राज्याचा अंमल असलेले जम्मू आणि काश्मीर मात्र स्वतंत्र राहीले होते. राजा हरिसिंग हा तेथील राज्यकर्ता होता. परंतु भारत आणि पाकिस्तान यांच्या दबाब तंत्रामुळे तो राज्य करण्यास असमर्थ झाला होता. भारताने राजा हरिसिंगाला केलेली विलीनीकरणाची मागणी त्याने फेटाळून लावली होती. कालांतराने पाकिस्तानने जम्मू आणि काश्मीरवर अचानक हल्ला चढविला, त्यामुळे हरिसिंगाला नाईलाजास्तव भारतात विलीनीकरणाचा पर्याय स्वीकारावा लागला. परंतु विलीनीकरणाच्या वेळी, हरीसिंगाने तीन अटी घातल्या, त्यांना 'विलीनीकरणाचा तह' असे म्हणतात. त्या तीन अटी म्हणजे – १) सुरक्षा २) आंतरराष्ट्रीय संबंध ३) युध्द या बाबतींत भारताचा काश्मीरच्या राजकारणात हस्तक्षेप असणार नाही. म्हणून भारतीय संविधान तयार करतांना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना हे ३७०वे कलम टाकावे लागले.

भारतीय संविधानाच्या ३७० व्या कलमामध्ये जम्मू आणि काश्मीरसाठी विशेष तरतूद करण्यात आली आहे. अशा तरतुदी इतर राज्यानांही करण्यात आलेल्या आहेत; परंतु हरिसिंगाच्या विलीनीकरणाच्या तहामधील अटी लक्षात घेऊन,

३७० हे कलम जम्मू आणि काश्मीरसाठी जास्त मजबूत करण्यात आले आहे. जम्मू आणि काश्मीरच्या विशेष तरतुदी लक्षात घेता, आपणाला हे लक्षात येते की, जम्मू आणि काश्मीरसाठी त्यांचे स्वतंत्र असे संविधान आहे. ज्याला 'रणवीर संविधान' असे म्हणतात. त्याचबरोबर जम्मू आणि काश्मीरसाठी त्यांचा स्वतंत्र ध्वज आणि राष्ट्रीय प्रतीके आहेत. फक्त त्यांच्या संविधानाच्या कलम ३ मध्ये म्हटले आहे की, जम्मू आणि काश्मीर हा भारताचा अविभाज्य भाग असेल, तर भारतीय संविधानाचे कलम ३७० सांगते की,

जम्मू आणि काश्मीर हा भारताचा अविभाज्य भाग असेल. जम्मू आणि काश्मीरच्या विशेष सवलती लक्षात घेता, इतर राज्यांतील कोणत्याही व्यक्तीला जम्मू आणि काश्मीरमध्ये जमीन विकत घेता येत नाही. भारतालाही कायदे करताना ते जम्मू आणि काश्मीरला लागू करता येत नाहीत. त्यांना ते लागू करताना तेथील विधानसभेची मर्जी आणि त्याबाबतची ऐच्छिकता त्यांना विचारावी लागते. या गोष्टींचा सांगोपांग विचार करता आपल्या लक्षात येते की, काश्मीरचा मुख्यमंत्री हा तेथील पंतप्रधान आहे. तर राज्यपाल हा तेथील राष्ट्रपती आहे. म्हणजे एका भारताला दोन राष्ट्रपती आणि दोन पंतप्रधान आहेत.

जर काश्मीर हा भारताचा अविभाज्य भाग असेल, तर त्या राज्याला इतर राज्यांपेक्षा जास्त सवलती कशा ? आणि भारतीय संविधानाचे कलम १४ जे सांगते की, सर्वांना कायदा समान आहे तर त्या राज्यापुढे कायदा वेगळा कसा ? हे प्रश्न सामान्य माणसाच्या मनात येणे साहजिकच आहेत. मग प्रश्न उभा राहतो की, हे ३७० कलम आपणाला रद्द करता येते किंवा नाही ? भारतीय संविधानातील ३७० व्या कलमाचा अभ्यास केल्यानंतर आपणास असे लक्षात येते की, जम्मू आणि काश्मीरच्या विधानसभेच्या एक तृतीयांश बहुमताने व राष्ट्रपतीच्या स्वाक्षरीने हे कलम रद्द करता येते. काश्मिरी जनता आपल्या वैशिष्ट्यांसह भारतीय मुख्य प्रवाहाशी एकरूप होईल आणि मग ३७० वे कलम काढावे, असे तेथील जनतेलाही अपेक्षित होते. दुर्दैवाने ६६ वर्षांनंतरही भावनिक एकात्मता तर दूरच, त्या राज्याची परिस्थिती १९४७ पेक्षा ही अधिक गंभीर व तणावाची झाली आहे. प्रश्न जास्त गंभीर झाला आहे. याचा दोष कोणा एकास देऊन चालणार नाही. झालेल्या चुकांवरही शांतपणे विचार करायला हवा. उदारमतवादी, धर्मनिरपेक्ष, मुस्लीम प्रांत असलेले काश्मीर खोरे ही कट्टरपंथींयासाठी अडचण आहे. त्यांच्या या भुमिकेमुळेच हा प्रश्न अधिक जटील झाला आहे.

दहशतवादाने उद्‌ध्वस्त झालेल्या काश्मिरी जनतेला खरे तर, ३७० हे कलम येण्यापूर्वीपासून जम्मू काश्मीरला अत्यंत वेगळे वळण आणि महत्वाचे स्थान आहे. पाच हजार वर्षाचा इतिहास आणि परंपरा बदल तेथे नेहमी अभिमानाचे श्रेष्ठत्वाची भावना दिसते. तेथील ब्राम्हण स्वत: ला काश्मिरी पंडित म्हणतात, तर मुस्लीम स्वत: ला काश्मिरी मुस्लीम म्हणतात. ते नेहमी स्वत:ला इतरांपेक्षा उच्चस्थानी मानतात. त्यांचे अनेक संदर्भ ऐतिहासिक ग्रंथात आहेत. वेगळेपणे

जपणारे अनेक कायदे स्वातंत्र्यापूर्वी अनेक शतकांपासून तेथे आहेत.

भाषा, धर्म, भौगोलिक संलग्नता आणि निर्णय घेण्याचा अधिकार या आधारांवर पाकिस्तानात सामील होणे अवघड नव्हते. मात्र टोळीवाल्याच्या हल्ल्यानंतर आपले हित आणि वेगळेपण भारतात राहुनच जपले जाईल, अशा अपेक्षेने ऊमर अब्दुला यांच्या नेतृत्वाखालील जनतेने धर्माधिष्ठित पाकिस्तानात जाण्याऐवजी भारतात राहण्याचा निर्णय घेतला. त्यातूनच परिस्थितीमुळे जम्मू काश्मीरला विशेष अधिकार देणाऱ्या ३७० व्या कलमाची निर्मिती करण्यात आली. त्यात इतर भागातील लोकांना जम्मू काश्मीरमध्ये जमीन घेता येत नाही. उद्योगधंदे टाकता येत नाहीत. मतदार होता येत नाही. म्हणून जम्मूचा विकास खुंटला आहे, असा मुख्य आक्षेप आहे. मात्र ही वास्तविकता नाही. आजही तेथे ९९ वर्षांचा कराराने जागा विकतात. शिवाय या कायद्यातील अनेक कलमे काळाच्या ओघात वगळली आहेत. वेगळेपणासह, भावनिकदृष्ट्या भारताशी जोडण्यासाठी पुढाकार घ्यावयास हवा. मग तेथील तरुणच म्हणतील, 'आम्हाला ३७० कलम नको'.

◆

कैफियत आयुष्याची

प्रियंका उत्तमराव राठोड

आईच्या उदरात आल्यापासूनच
अन्याय तो सहन करत होते
स्वप्नांच्या पलिकडे जाऊन
न्यायाच गाव मी शोधत होते।

बघता – बघता असेच तेव्हा
शाळेत जायला सुरुवात झाली
जीवनाच्या त्या झाडावर
एक फांदी अजून आली ।

शिकून थोडीशी मोठी झाले
तेंव्हा खूप काही समजले होते
अन्याय करणारे चेहरे ते
आता डोळ्यांसमारे आले होते ।

हा सर्व अन्याय पाहून
हृदय माझे दाटून आले
नकोसा वाटत होता तो देह
ज्याचे काळीज जणू पाषाण झाले ।

बालपणी आयुष्यात आमच्या
कहर दु:खाचा मोठा झाला
'जन्मदाता' म्हणतात ज्याला
बाप तोच सोडून गेला ।

भासू लागलीय उणीव आता
आयुष्यात आनंदाची
म्हणून लिहिली गेली ही
कैफियत माझ्या आयुष्याची ।

सार्वजनिक निवडणुका आणि नागरिकांची भूमिका

ऐश्वर्या पोतदार
विज्ञान, प्रथम वर्ष

भारतीय संविधानाने प्रत्येक नागरिकास कायद्यापुढे समान राखले आहे. जी व्यक्ती भारतात जन्मली किंवा प्रारंभीची किमान पाच वर्षे भारताच्या राज्य क्षेत्रात निर्वासित आहे. ती भारताची नागरिक आहे हे भारतीय संविधानाने निश्चित केले आहे, आणि त्याच संविधानात प्रत्येक नागरिकास वेगवेगळे हक्क देऊ केले आहेत.

प्रत्येक व्यक्तीस / नागरिकास कायद्यानुसार आर्थिक आणि राजकीय न्याय देण्यात आले आहेत. सर्वांना समान दर्जा आणि संधी आहे. प्रत्येक व्यक्तीला भारताने स्वातंत्र्य दिले आहे. स्वत:चे विचार मांडण्याचे, श्रध्दा, आराधना, आस्था, व्यवसाय, संघटन आणि कृतीच्या सुरक्षिततेची हमी दिली. या सर्व गोष्टींबरोबरच अधिकार मिळाला, तो म्हणजे मतदानाचा अधिकार. प्रत्येक नागरिक हा मतदान करू शकतो, ज्याच्याजवळ मतदानाचे ओळखपत्र आहे, ज्याचे वय १८ वर्षे आहे.

नागरिक हा आपल्या प्रतिनिधीची निवड करत असतो. जेंव्हा निवडणुका होतात, तेंव्हा त्यात सर्वात मोठी भुमिका नागरिकांची असते. पण कार्यकर्त्यांना निवडणुकांमधून स्वत:ची सत्ता गाजवायची असते. निवडणुका म्हणजे राजकारण आणि राजकारण आले, म्हणजे सत्ताकारण आले. कारण आजकालच्या काळात राजकारण समाजकारण राहिलेले नसून ते सत्ताकारणच

बनले आहे.

सुरुवातीच्या काळात नागरिकांचे मतदान स्पष्ट होते आणि त्याचबरोबर निवडून आलेली व्यक्ती सुध्दा नागरिकांच्या विश्वासाला पात्र होती. पण आजच्या काळात हे दिसून येत नाही. निवडून आल्यानंतर कार्यकर्त्यांचे लक्ष सामाजिक कार्याच्या ऐवजी वैयक्तिक विकासात जास्त दिसते. निवडणुका होताना संपूर्ण गोष्टीची पडताळणी पूर्णत: होत नाही. उमेदवारांची पात्रता असो किंवा नसो तो निवडणुक लढवण्यास पात्र आहे, असे दर्शविले जाते. तेव्हा नागरिकांची मते लक्षात घेतली जात नाहीत पण अशा उमेदवारांची निवड करताना हे लक्षात घ्यायला हवे की, ही व्यक्ती पुढे जाऊन राज्याचा विकास करण्यासाठी पात्र ठरते का ?

भ्रष्ट निवडणुकांचा परिणाम निवडणुकीनंतर दिसून येतो. निवडणुकांमध्ये नागरिकांची भूमिका ही फक्त मतदान करण्याची नसते, तर त्यापेक्षाही जास्त, आपला प्रदेश विकसित करण्यासाठी एक योग्य व्यक्ती निवडण्याची असते. त्यामुळे प्रत्येक नागरिकाने जागरूक राहून मतदान करणे गरजेचे आहे. नागरिक हा मतदार, म्हणजे निवडणुकीचा एक महत्त्वाचा भाग असल्याकारणाने, उमेदवार हे निवडणुकीच्या थोडे अगोदरचे दिवस सभा भरवणे किंवा वेगवेगळ्या प्रकारे प्रचार करण्यात गुंग असतात. पण मतदान झाल्यानंतर सर्व पहिल्यासारखे होते. जे जसे आहे ते तसेच राहते, कुठलीही सुधारणा होत नाही. त्याचबरोबर प्रचारात हे लोक कोणतीही कमतरता ठेवत नाहीत. पण निवडणुकीच्या वेळी जे खड्डे रस्त्यावर होते तेच पाच वर्षांनी पुन्हा दिसतात. नागरिकांना महागाई, भ्रष्टाचार अशा गोष्टींना सामोरे जावे लागते. ज्या कायद्याने त्यांना नेमून दिले किंवा अशा काही ज्या कायद्याच्या विरोधात काम करतात. मग का त्या नागरिकांची भूमिका मतदानाच्यावेळी फक्त एक मतदार म्हणून असते ? त्यांचे कर्तव्य म्हणून त्याने मतदान करायचे असते की, आपले हक्क मिळावेत, कायद्याने सोयीसुविधा सोयीस्कररीत्या आपल्यापर्यंत पोहोचाव्यात म्हणून एका अशा व्यक्तीची निवड करणे गरजेचे असते जी ही कामे जोमाने पार पाडेल.

अशा पोकळ निवडणुकांमुळे तरुणांमध्ये अशी मानसिकता निर्माण होते की, जी गोष्टी जशी आहे ती तशीच राहणार असेल, तर मतदान करण्याचा फायदा काय ? आणि जर का आपण म्हणत असू की नागरिक हे निवडणुकांमध्ये अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावतात, तर मग अशा काही कारणांमुळे जेव्हा नागरिकांची निराशा होते, तेव्हा ते मतदान करणेच गौण समजतात. तेव्हा मग नागरिकांची भूमिका कोणती हा प्रश्न उद्‌भवायला लागतो. नागरिकांची भूमिका कोणती, फक्त मतदार म्हणून निवडणुकांच्या वेळची की निवडणुकांआधी, त्याकाळात आणि त्यानंतर ही एक स्वतंत्र भारताचा नागरिक म्हणून असते. तेव्हा निवडणका आणि नागरिकांची त्यामागची भूमिका हा विषय अशी गोष्ट स्पष्ट करतो की, नागरिक हे निवडणुकींचा पाया असतात. निवडणुका नागरिकांवर अवलंबून असतात.

निवडणुका आणि Social Media

आजचे युग हे तंत्रज्ञानाचे तसेच सोशल मिडीयाचे युग आहे. फेसबुक, ट्विटर, व्हाट्स ॲप हे त्यातील काही घटक. आज प्रत्येक माणसाजवळ बँकेचे खाते नसेल, पण सोशल मिडीयावर खाते जरूर आहे. सोशल मिडीयाच्या माध्यमातून समाजात घडणारी प्रत्येक घटना लोकांना कळते. युवा वर्गाला तर आपली मते मांडण्यासाठी एक हक्कांचे व्यासपीठ मिळाले आहे.

ज्ञानदा बिरादार
विज्ञान, प्रथम वर्ष

या सोशल मिडीयाचा वापर आता निवडणुकीत देखील सर्रास होताना दिसत आहे. कारण हा सोशल मिडीया तरुणाईचा श्वास झाला आहे. निवडणूकीच्या पार्श्वभूमीवर सोशल साईट्सवर आणि मैदानात प्रचाराच्या तोफा डागल्या जातात. प्रत्येक पक्ष स्वत:चे म्हणणे लोकांपुढे नेण्यासाठी नवनवे मार्ग अवलंबतो. काही पक्षांनी तर सोशल मिडीयावर स्वत:चे ग्रुप तयार करून प्रचाराची नवी पद्धतच अस्तित्वात आणली आहे. या लोकांचा सोशल मिडीयाकडे वाढता कल लक्षात घेता काही पक्षांनी आपल्या जाहिरनाम्यात मोफत इंटरनेट देण्याची घोषणा केली अनेक मंत्री, उमेदवार लोकांना प्रत्यक्ष भेटण्यापेक्षा या माध्यमातून संवाद साधत आहेत. क्षणोक्षणी माहिती देत जनतेला खिळवून ठेवत आहेत. यावर लोक प्रतिक्रिया देतात. काही चांगल्या प्रतिक्रिया ही लोक देतात, तर काही थोड्या वाईट. अशा प्रकारे निवडणुकीला हाय व्होल्टेज युद्धाचे स्वरूप प्राप्त होते.

याच सोशल मिडीयाचा वापर निवडणूक आयोग देखील करत आहे. मतदारांमध्ये जनजागृती, मतदान कसे करावे याबद्दल पोस्ट करत आहे. मतदानाबद्दलची माहिती, इतिहास जनतेला कळावा यासाठी एक साईट तयार केली असून, एका क्लिकने हे सारे मतदारांना समजते. यामुळे निवडणूक आयोग मतदारांच्याजवळ पोहोचला आहे.

तसेच सुज्ञ मतदारांना आणखी जागृत करण्यासाठी विविध सेवाभावी संस्थांसह नेटकरी वर्गाने मोठ्या प्रमाणात हातभार लावला आहे व देशाच्या भविष्यासाठी ते मोलाचे काम पार पाडत आहेत. यात विशेषतः सी. ई. ओ. महाराष्ट्र या संकेतस्थळावर मतदान जनजागृती करण्यात येत आहे. तर 'सही निशान' या संकेतस्थळावर मतदारांच्या ज्ञानात भर टाकली जाते व मतदानाचा हक्क बजावण्यासाठी प्रेरित केले जाते. काही मतदार मतदान केल्यानंतर बोटावर निशाण असलेला आपला फोटो पोस्ट करून इतरांना मतदानासाठी प्रेरित करतात.

या सोशल मिडीयामुळे जनसामान्यांना मताधिकाराचे व्यासपीठ मिळाले आहे. एका अर्थाने लोकशाहीचा आधारस्तंभ बनले आहे. प्रत्येक मतदार मिळून, सोशल मिडीयाच्या माध्यमातून लोकशाही मजबूत करत आहे.

पण आपण सोशल मिडीयाचा वापर संयमाने करावा कारण याच माध्यमातून काही लोक चुकीचा संदेश जनमानसात पोहोचवताना दिसत आहेत. आताच झालेल्या निवडणुकीत किती चुकीचे पोस्ट पाहावयास मिळाले. अधिकार मिळाला, म्हणून पातळीही घसरत जाऊ द्यायची का ? त्यामुळे मतदार त्याकडे चुकीच्या दृष्टीने पाहतो व याचा परिणाम थेट मतदानावर होतो. पण, आजचा मतदार खरंच सुज्ञ झाला आहे, तो असा चुकीचा प्रचार करणाऱ्या पक्षाला त्याची जागा दाखवतो आणि याचा परिणाम मतदानावर होतो. म्हणून सोशल मिडीयाचा वापर उत्तम प्रचार, प्रसारासाठी आणि मतदानाचे प्रमाण वाढविण्यासाठी होऊ द्या, कारण प्रत्येक मत हे मोलाचे आहे.

◆

मतदार जागृती अभियान

भारत देशात अनेक उत्सव साजरे होतात. त्यात अनेक धर्मांचे उत्सव असतात. पण भारतात एक उत्सव साजरा होतो, ज्यात सर्व धर्म एक होतात. तो उत्सव म्हणजे, लोकशाहीचा उत्सव. हा उत्सव दर पाच वर्षांनी देशपातळीवर साजरा होतो.

निवडणुका हा लोकशाहीचा पाया आहे. म्हणून निवडणुका जेव्हा व्यवस्थित पार पडतील, तेव्हा लोकशाही आणखी मजबूत होईल. निवडणुका जनतेसाठी एक प्रतिनिधी निवडण्याची संधी देत असते. जनता ही निवडणुकीचा महत्त्वाचा धागा मानला जातो. भारतात आतापर्यंत १९५१ पासून सोळा वेळा लोकसभेसाठी निवडणुकी झाल्या आहेत. १९८६ पर्यंतच्या निवडणुका ह्या सरकारच्या अधिकाराखाली झाल्या. कारण तेव्हा निवडणूक म्हणजे काय हे जनतेपर्यंत पूर्णपणे पोहोचले नव्हते. पण १९९६ च्या निवडणुकीपासून हे चित्र पूर्णपणे पालटले. तेंव्हापासून मतदानाचे प्रमाण देखील वाढले.

पण मध्यंतरीच्या काळात हे प्रमाण पुन्हा कमी होताना दिसत आहे. अनेकजण मतदान न करता तो दिवस वाया घालवतात व लोकशाहीवर एक प्रकारे अविश्वास दाखवतात. हे मतदानाचे प्रमाण वाढविण्यासाठी निवडणूक आयोग अनेक योजना अंमलात आणत आहे. त्यातच एक महत्त्वाची योजना म्हणजे, SVEEP (Systematic Voters Education and Educational Programme) मतदाराचे शिक्षण आणि त्यांचा निवडणूक प्रक्रियेतील सक्रिय सहभाग वाढवण्यासाठी २०१० पासून राबवण्यात येत आहे. ज्या मतदारांची नोंदणी असून सुध्दा जे मतदान प्रक्रियेपासून दूर राहतात किंवा ठेवले जातात, त्यांना निवडणूक प्रक्रियेत समाविष्ट करून घेण्याचा, महत्त्वाचा हेतू या पद्धतीचा आहे.

गेले तीन वर्षे ही मोहिम निवडणूक विभागाचे अधिकारी म्हणजेच, राज्याचे मुख्य निवडणूक अधिकारी यांच्यापासून, तर गावपातळीवरील मतदान केंद्रस्तरीय अधिकारी यांच्यापर्यंत सर्वजण राबवत आहेत.

शंतनु पद्माकरराव हादगावकर
विज्ञान, प्रथम वर्ष

२०१३ ते २०१८ असा दुसरा टप्पा सध्या सुरू आहे.

२०१४ च्या अपेक्षित लोकसंख्येनुसार महाराष्ट्राची लोकसंख्या ११.७३ कोटी इतकी आहे. महाराष्ट्रातील १८ व त्याहून अधिक वयाची लोकसंख्या ८.०२९ कोटी इतकी आहे. त्या तुलनेत एकूण मतदारांची संख्या ६७.९० कोटी आहे. म्हणजेच ९८.३४ टक्के मतदार आहेत. जे नागरिक १८ वर्षे पूर्ण केल्यामुळे मतदार होण्यास पात्र ठरतात, त्यांच्यापैकी एकही पात्र नागरिक नोंदणीशिवाय राहू नये व ही

टक्केवारी १०० टक्के व्हावी हा उद्देश स्वीप मोहिमेमागे आहे.

२००९ च्या लोकसभा निवडणुकीमध्ये राज्यात मतदानाचे प्रमाण ५० टक्के इतकेच राज्यात होते. पण स्वीप पद्धतीमुळे हेच प्रमाण २०१४ च्या निवडणुकीत ६५.७० टक्के इतके झाले.

या मोहिमेत पुरुष, महिला, वंचित समाज / समूह व खास करून युवा वर्गाचा मतदान प्रक्रियेत समावेश केला गेला. शहरी भागातील लोक हे मतदानाकडे गांभीर्याने पाहत नाहीत. म्हणून निवडणूक आयोग मुख्यत्वे या भागात जनजागृती करून मतदानाचे प्रमाण वाढवत आहे. या मोहिमेत मतदारांना छायाचित्र, मतदार ओळखपत्र आणि मतदार यादी उपलब्ध झाल्यामुळे मतदानाच्यावेळी मतदारांची ओळख लवकर पटत असे.

(SVEEP) हा कार्यक्रम संपूर्ण राज्यभर राबविण्यासाठी निवडणूक आयोग, जिल्हानिहाय मतदारसंघातील प्रशासकीय अधिकारी व सामाजिक कार्यकर्ते यांना भागीदार करून घेत आहे. यामुळे जनतेमध्ये लोकशाहीबद्दल एक विश्वासाची भावना जागृत होत आहे.

युवकांमध्ये जनजागृती करण्यासाठी शैक्षणिक संस्था, विद्यापीठे यांमध्ये विद्यापीठाच्या प्रबंधकाला 'कॅम्पस अँबेसेडर' म्हणून नियुक्त केले. प्राध्यापकवृंद देखील यात सहभागी करून घेतला. १८ ते १९ आणि १९ ते २२ या वयोगटांतील युवकांची म्हणजेच, नव्यानेच मतदार म्हणून पात्र होणाऱ्या युवकांची जास्तीत जास्त नोंदणी व्हावी, याकडे विशेष लक्ष दिले गेले. याचा परिणाम खूप मोठ्या प्रमाणात दिसून आला.

या स्वीप मोहिमेचा प्रचार घराघरापर्यंत करण्यासाठी निवडणूक आयोगाने माध्यमे म्हणजे टी. व्ही., सिनेमा, मॉल, एस. टी, बसेस यांचा उपयोग केला.

खरंच या निवडणुकीत मतदार हा महत्त्वाचा असल्याने जनजागृती होऊन १०० टक्के मतदान व्हावे यासाठी निवडणूक आयोगाने अतिशय कौतुकास्पद कामगिरी केली. आता काम आहे ते मतदाराचे म्हणजे मतदान करण्याचे. म्हणतात ना.

'मतदारानों मतदान करा,
लोकशाहीची शान राखा'

प्रत्येक मतदाराच्या एकेक मताने लोकशाहीचा धागा विणूया आणि या लोकशाहीची शान अबाधित राखूया.

आदर्श आचारसंहिता

दिव्या उद्धवराव सांगळे
विज्ञान, प्रथम वर्ष

लोकशाही उत्सव म्हणजे सार्वत्रिक निवडणुका. या निवडणुकांमध्ये उमेदवाराला, त्याच्या पक्षाला काही नियम हे पाळावे लागतात. त्यालाच 'आचारसंहिता' असे म्हणतात.

निवडणूक काळात काही वाईट प्रकार घडू नयेत म्हणून, नियम लागू केले आहेत. निवडणुकांच्या संदर्भात निर्देश देण्याच्या आपल्या अधिकाराचा वापर करून, जानेवारी १९०१ मध्ये निवडणुक आयोगाने निवडणूकीत भाग घेणारे राजकीय पक्ष व उमेदवार त्यांच्यासाठी एक आदर्श आचारसंहिता तयार केली आहे. तिचे पालन होणे आवश्यक आहे. त्यातील महत्त्वाच्या बाबींचा गोषवारा खाली दिला आहे.

वेगवेगळ्या धार्मिक, जातीय किंवा भाषिक गटांतील सध्याचे मतभेद वाढविण्याचा, त्यांच्यात द्वेष व तणाव निर्माण करण्याचा प्रयत्न करू नये.

प्रचारातील टीका राजकीय पक्षाचे धोरण व कार्यक्रम यांच्याशीच संबंधित असावी. राजकीय वा सार्वजनिक कार्याशी संबंध नसलेल्या व्यक्तिगत जीवनावर टीका करू नये.

जात किंवा धर्म यांआधारे मत देण्याचे आवाहन करू नये व धार्मिक स्थळांचा प्रचारासाठी वापर करू नये. निवडणूक कायद्यात ज्यांना भ्रष्टाचार म्हणून घोषित केले आहे अशा सर्व गोष्टींपासून दूर रहावे. खोटे मतदार आणणे, प्रचाराची वेळ संपल्यानंतर प्रचारसभा घेणे, मतदान केंद्रांजवळ १०० मीटर्सच्या आत प्रचार करणे, मतदारांना वाहनातून आणणे या गोष्टी करू नयेत.

राजकीय पक्षांनी व उमेदवारांनी आपली मते जरूर मांडावीत, परंतु प्रत्येक व्यक्तीच्या शांत आयुष्य जगण्याच्या अधिकाराचा आदर करावा, दुसऱ्या व्यक्तीच्या घरावर मोर्चे, धरणे किंवा निदर्शने अजिबात नेऊ नये.

कोणत्याही खाजगी जागेचा (ज्यात कुंपणाची भिंतही आली) वापर त्या जागेच्या मालकाच्या संमतीशिवाय, झेंडे लावण्यासाठी, पत्रके चिकटवण्यासाठी किंवा घोषणा लिहीण्यासाठी करू नये. दुसऱ्या पक्षाच्या सभा व मिरवणुका यांना अडथळे आणण्यापासून आपल्या पक्षाच्या अनुयायांना, राजकीय पक्षांनी परावृत्त करावे. दुसऱ्यांच्या सभांजवळ मिरवणुका घेऊ नयेत व त्यांची भित्तीपत्रके फाडू नयेत.

सभा घेण्यापूर्वी सभेचे स्थळ व वेळ यांची पूर्वसूचना पोलिस अधिकाऱ्यांना द्यावी. ध्वनिवर्धकाची आवश्यकती परवानगी घेतली पाहिजे व त्याबातचे पोलिसांचे निर्देश तंतोतंत पाळले पाहिजेत. निवडणूक प्रचारसभेत कोणी गोंधळ करण्याचा प्रयत्न केल्यास त्याच्या निवारणासाठी पोलिसांची मदत घ्यावी, स्वत: च अशा लोकांना शिक्षा करू नये.

मिरवणुकीची वेळ व मार्ग अगोदर निश्चित करून, त्याची सूचना पोलिसांना द्यावी. शक्यतो मार्गात ऐनवेळी बदल करू नयेत. आयोजकांनी, त्या काळात प्रतिबंधात्मक आदेश लागू आहेत काय याची माहिती

घ्यावी व आदेशाचे पालन करावे. वाहतूक नियमांचा भंग करू नये. मिरवणुकीमुळे अडवली जाणारी वाहतूक थोडीथोडी चालू ठेवण्याची व्यवस्था करून, कोंडी होण्याचे टाळावे. मार्ग निश्चित करतांना पोलिसांचा सल्ला पाळावा. दोन पक्षांच्या मिरवणुका एकाच वेळी निघणार असतील तर एकमेकांबरोबर विचारविनिमय करून व पोलिसांचे साहाय्य घेऊन वेगवेगळे मार्ग व वेळ निश्चित करावी आणि संघर्ष टाळावा.

निवडणुकीत ज्यांचा गैरवापर होईल अशी हत्यारे नेऊ नयेत, तसेच विरोधी नेत्यांचे पुतळे किंवा प्रतीके मिरवू किंवा जाळू नयेत. मतदानाच्या दिवशी मतदान अधिकाऱ्यांना संपूर्ण सहकार्य करावे व मतदारांचे मतदान स्वातंत्र्य त्यांना मुक्तपणे भोगू द्यावे. आपल्या कार्यकर्त्यांच्या ओळखपत्रांवर निवडणूक चिन्हे किंवा उमेदवारांची, पक्षाची नावे छापू नयेत. मतदानाच्या दिवशी व त्यापूर्वीच्या दिवशी दारू वाटू नये. वाहनाचे नियमन करणाऱ्या अधिकाऱ्यांना सहकार्य करावे.

मतदानाविषयी किंवा इतर गैरप्रकारांबाबत तक्रार असल्यास, निवडणूक निरीक्षकाजवळ ती करावी. मंत्र्यांनी त्यांचे राजकीय व खाजगी दौरे यांची सरमिसळ करू नये. सरकारी यंत्रणा, वाहने व कर्मचारी यांचा निवडणूक कामासाठी वापर करू नये. विश्रामगृहे किंवा शासकीय इमारती यांचा निवडणूक कार्यालय म्हणून कोणीही उपयोग करू नये. शासकीय खर्चाने वृत्तपत्रे व इतर माध्यमांतून आपल्या पक्षाच्या कार्याचा प्रचार करू नये.

निवडणूक आयोगाने लागू केलेल्या आचारसंहितेला आता अधिक कठोर स्वरूप देण्यात आले आहे. निवडणूक चिन्हे (आरक्षण व वाटप) आदेश १९६८ मध्ये, परिच्छेद १६ (अ) हा फेब्रुवारी १९९४ रोजी निवडणूक आयोगाने घातला असून; त्यानुसार, आचारसंहितेचे पालन न करणे अथवा भंग करणे यासाठी राजकीय पक्षाची राष्ट्रीय वा राज्यपक्ष म्हणून असलेली मान्यता रद्द केली जाऊ शकते. मात्र अशी कारवाई करण्यापूर्वी आयोग संबंधितांचे म्हणणे ऐकून घेईल.

या आचारसंहितमुळे आज आपण निर्भिडपणे मतदान करू शकतो.

आपणास माहिती आहे का ?

भारतीय संविधानात कलम ३२४ नुसार, निवडणूक आयोगाची निर्मिती करण्यात आली आहे. निवडणूक आयोग आधी एकस्तरीय व आता त्रिस्तरीय अशी रचना करण्यात आली आहे. यात एक मुख्य निवडणूक अधिकारी व दोन निवडणूक आयुक्त असतात. आतापर्यंत १८ मुख्य निवडणूक अधिकारी झाले आहेत. त्यांची नावे व कालावधी खालीलप्रमाणे.

१. **सुकुमार सेन**
२१ मार्च १९५० ते १९ डिसेंबर १९५८

राकेश मुसळे
विज्ञान, प्रथम वर्ष

२. **व्ही. के. सुंदरम्**
१९ डिसेबर १९५८ ते ३० सप्टेंबर १९६७
३. **एस. पी. सेनवर्मा**
०१ ऑक्टोबर १९६७ ते ३० सप्टेंबर १९७२
४. **डॉ. नागेंद्र सिंग**
०१ ऑक्टोबर १९७२ ते ०६ फेब्रुवारी १९७३
५. **टी. स्वामीनाथन**
७ फेब्रुवारी १९७३ ते १७ जून १९७७
६. **एस. एल. शेखधर**
१८ जून १९७७ ते १७ जून १९८२
७. **आर. के. त्रिवेदी**
१८ जून १९८२ ते ३१ डिसेंबर १९८५
८. **व्ही. एस. पेरीशास्त्राळ**
१ जानेवारी १९८६ ते १५ नोव्हेंबर १९९०

टी. एन. शेषन यांना 'निवडणूक आयोगाचे जनक' म्हणतात कारण, त्यांच्या कार्यकाळापासून निवडणूक आयोग नेमके काय असते हे जनतेला कळाले.

९. **व्ही. एस. रमादेवी**
१६ नोव्हेंबर १९९० ते ११ डिसेंबर १९९०
१०. **टी. एन. शेषन**
१२ डिसेंबर १९९० ते ११ डिसेंबर १९९६
११. **एम. एस. गिल**
१२ डिसेंबर १९९६ ते १३ जून २००१
१२. **जे. एम. लिंगडोह**
१४ जून २००१ ते फेब्रुवारी २००४
१३. **टी. एस. कृष्णमूर्ती**
८ फेब्रुवारी २००४ ते १६ मे २००५
१४. **बी. बी. टंडन**
१७ ते २००५ ते ७ फेब्रुवारी २००६
१५. **एन. गोपालस्वामी**
८ फेब्रुवारी २००६ ते २० एप्रिल २००९
१६. **नवीन चावला**
२१ एप्रिल २००९ ते २९ जुलै २०१०
१७. **एस. वाय. कुरेशी**
३० जुलै २०१० ते १० जून २०१२
१८. **व्ही. एस. संपत**
११ जून २०१२ ते १४ जानेवारी २०१५
१९. **एच. एस. ब्रम्हा**
१५ जानेवारी २०१५ पासून कार्यरत

राजकारण आणि प्रशासकीय अधिकारी

सोनी जाधव
कला, तृतीय वर्ष

भारत हे जगातील सर्वांत मोठी लोकशाही असलेले, एक सार्वभौम राष्ट्र. जगातील सर्वांत मोठी लोकशाही हे या राष्ट्राचे आपल्या भारताचे एक आगळे वेगळे वैशिष्ट्य. अर्थातच येथील निवडणूक सर्वांना आपल्या इच्छेने मतदान करण्याचा अधिकार देते. कर्तव्यदक्ष अधिकारी, प्रशासकीय अधिकारी आणि हे सगळ एवढे कीचकट असताना यातील समन्वय अतिशय सुरेख, चांगला दिसून येतो.

१९४७ पासून भारताला स्वातंत्र्य मिळून ६५ वर्षे पूर्ण झाली, तेव्हापासून आतापर्यंत राजकारण आणि प्रशासन यांचा समाजाचा विकास होताना दोघांचीही भूमिका महत्त्वाची असते. आतापर्यंन्त ते पार पडले. पण अलीकडच्या काळात हा संबंध बिघडून येतोय कारभार पाहात असतांना सरपंचापासून पंतप्रधानांपर्यंन्त प्रशासकीय अधिकाऱ्यांची आवश्यकता असते. गावाचा विचार करताना ग्रामसेवक, तलाठी आणि देशाचा विचार करताना आय. ए. एस. अधिकारी किंवा सहाय्यक प्रशासकीय अधिकारी मदत करत असतात. परंतु राजकारणातला भ्रष्टाचार जसा जसा वाढत गेला, तसा प्रशासकीय अधिकारीही या आजाराने ग्रस्त झाले. या भ्रष्टाचाराने त्यांनाही आपल्या जाळ्यात ओढले. भ्रष्टाचार करत असताना नेत्यांच्या संमतीने प्रशासकीय अधिकारी हे भ्रष्टाचाराचे बिल पास करतात आणि हे करत असताना पैशाच्या बिलांवरून कधी कधी त्यांच्यात वाद होतात. हे नेहमी बातम्या, पेपरमध्ये दिसते. असे करताना हे राजकारणी कधी कधी प्रामाणिक प्रशासकीय अधिकाऱ्यांची विनाकारण बदली करतात. ज्या ठिकाणी हे अधिकारी चांगले काम करतात, तिथे हे राजकारणी आपल्या पदाचा गैरवापर करून यांची बदली करतात त्यामुळे बरेचदा वादंग निर्माण होतो. काही प्रशासकीय अधिकारी राजकीय नेते मंडळीचे ऐकून कामात भ्रष्टाचार करायला हातभार लावतात. एकत्रित येऊन भ्रष्टाचार करतात. परंतु राजकारणी आणि चांगले प्रशासकीय अधिकारी यांच्यात नेहमीच वाद होतात. त्यांची इच्छा असते तेव्हा तसे वागावे लागते. तहसीलदार, ग्रामसेवक, तलाठी, पोलीस अधिक्षक, कर्मचारी बऱ्याचदा या राजकारणातील लोकांच्या दबावाखाली येऊन राजीनामा देतात. यांच्यावर खूप दबाव असतो. कुठे तहसीलदारावर हल्ला, पोलिसांना मारहाण, शासकीय कर्मचाऱ्यांना दमदाटी, तोडफोड हे सगळे करण्यासाठी राजकारणी लोक आपल्या पदाचा गैरवापर करतात, त्यामुळे अलिकडच्या काळात गुन्हे वाढताना दिसतात.

◆

निवडणूक आयोगातील नवीन सुधारणा

जगातील काही मोजक्याच देशांत लोकशाही अस्तित्वात आहे. त्यात एक म्हणजे, आपला भारत देश. लोकांनी लोकांसाठी लोकांतून निवडलेले राज्यकर्ते म्हणजे शासन. निवडणूक हा लोकशाहीचा महत्त्वाचा घटक आहे.

भारतीय संविधानाने कलम ३२४ नुसार, निवडणूक आयोगाची स्थापना केली आहे. निवडणुकांचे नियोजन करण्याचे मुख्य काम निवडणूक आयोगाचे असते. सुरुवातीला हे एकस्तरीय आयोग होते. यात एक मुख्य निवडणूक आयुक्त व दोन निवडणूक आयुक्त असतात. भारताचे पहिले मुख्य निवडणूक आयुक्त सेन हे आहेत, तर सध्या एच. एस. ब्रम्हा हे कार्यरत आहेत.

भारतात पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुका १९५१ साली घेण्यात आल्या. त्यानंतर १९५७,१९६२,१९६७ साली लोकसभा आणि राज्य विधानसभेच्या निवडणूका एकाच वेळी झाल्या. पहिल्या दोन निवडणूकांच्या वेळी देशभर निवडणुक आयोगाने प्रत्येक उमेदवारासाठी स्वतंत्र मतपेटी देऊन, मतदाराने आपल्या पसंतीच्या उमेदवाराच्या नावापुढील चिन्हांवर शिक्का करण्याची पद्धत सुरू केली.

पण १९८९ च्या निवडणुकीपर्यंत मतदानाची

टक्केवारी कमी होती, उमेदवारांच्या खर्चावरही नियंत्रण नसे. निवडणूक आयोग हा आयोगच जनतेला माहित नव्हता. १९९० साली टी. एन. शेषन या निवडणूक आयुक्तांनी हे चित्र पालटले. सुरुवातीला त्यांनी संपूर्ण मतदारांची नावे नोंदणी करायला सुरुवात केली. कलम ३२४ मध्ये सांगितल्यानुसार, आदर्श आचारसंहिता लागू केली. यानुसार निवडणूक आयोग उमेदवारांच्या खर्चावर लक्ष देऊ लागला. प्रचार सभेतील नेत्यांच्या वक्तव्याची तपासणी करणे, सार्वत्रिक निवडणुका या निर्भयपणे आणि पारदर्शकपणे होण्यासाठी ही आचारसंहिता महत्त्वाची आहे. तसेच सर्व मतदारांना ओळखपत्र वाटप करण्यात आले. यामुळे बोगस मतदानाला पूर्णपणे आळा बसला. या सर्वांमुळे १९९६ च्या निवडणुकीत भरभरून मतदान झाले. सुरुवातीला निवडणूक आयोगाने मतपेट्या म्हणून स्टीलच्या मतपेट्या वापरल्या. काही काळ लाकडी मतपेट्यांचा सुध्दा वापर केला गेला. परंतु इलेट्रॉनिक मतदान यंत्र ही नवीन पद्धत १९८२ मध्ये, केरळ येथील परूर विधानसभा निवडणुकीमध्ये सुरू केली व ही यशस्वी ठरल्यामुळे, १९९८ पासून ही मशीन सर्व निवडणुकांमध्ये वापरली जाते.

मतदान यंत्रात नियंत्रक आणि मतपत्रिका असे दोन भाग असतात. मतपत्रिका भागावर बटन दाबून मत दिले जाते. दोन भाग एकमेंकापासून ५ मीटर अंतरावर असतात कारण, आपण दिलेले मत दिसू नये म्हणून. एका मतदान यंत्रामध्ये जास्तीत जास्त ३८४० मते नोंदवतात. यात १६ उमेदवारांचा समावेश असतो. मत नोंदवल्यावर 'बीप' असा आवाज येतो व मतपत्रिका हॅक होण्याची शक्यता नष्ट होते.

मतदान केल्याची निशाणी म्हणून मतदान करणाऱ्या मतदाराच्या डाव्या हाताच्या बोटाला पक्क्या शाईची खूण केली जाते. ही पद्धत मुंबई महापालिकेच्या सत्ताविसाव्या निवडणुकीसाठी ९ मे १९५७ रोजी सुरू झाली.

निवडणूक आयोगाने पाहिजे तसे बदल केले आहेत. आता मतदार ओळखपत्र देखील छायांकित आहेत. हे प्रमाण ९१.६२% आहे. १८ वर्षे पूर्ण झालेला व्यक्ती मतदार म्हणून ओळखला जातो. नजीकच्या काळात ही मतदार यादी संगणकावर देखील उपलब्ध केली जाणार आहे.

पण निवडणूक आयोगाला तरीही मतदान जनजागृती करावी लागते, कारण आमचा मतदार मतदानाच्या दिवशी मतदानच करत नाही. हा दिवस तो पिकनिकमध्ये घालवतो व भारतीय लोकशाहीवर अविश्वास दाखवितो. म्हणून जिल्ह्यांत, खेड्यांत सर्व ठिकाणी जनजागृती होत आहे. स्वीप मतदान पद्धत त्यातली एक योजना आहे. ज्यात खेड्यापाड्यांत, वस्तीवर सर्व १८ वर्षांवरील मतदारांची १००टक्के नोंदणी करण्याचे उद्दिष्ट आहे. आणि म्हणूनच मतदाराने आधी मतदान केले पाहिजे. ते देखील दर पाच वर्षांनी. देशासाठी जीव नका देऊ, पैसे नका देऊ, फक्त एक मत देशसेवा म्हणून द्या. म्हणून शेवटी एवढेच म्हणेन,

मतदार राजा जागा हो।
लोकशाहीचा धागा हो।।

राजकारणातील भ्रष्टाचार

राजकीय उच्चपदस्थांचे आर्थिक गुन्हे उघडकीस येण्याचे, शिक्षा घेण्याचे प्रमाण थोडेबहुत तरी वाढले आहे. परंतु संघटितपणे जनतेच्या पैशाची लूट करणे हेच राजकारणातील प्रमुख काम, असे चित्र दृढ होणे थांबलेले नाही. हरीयाणाचे माजी मुख्यमंत्री ओमप्रकाश चौटाला आणि त्यांचे चिरंजीव अजय यांच्यावर भ्रष्टाचाराचे गुन्हेगारी स्वरूपाचे आरोप सिद्ध झाले आणि त्यांना शिक्षा सुनावली गेली, त्यामुळे तुरुंगात जाणाऱ्या पुढाऱ्यांच्या यादीत आणखी भर पडली. अलीकडच्या काळात अनेक राजकीय नेते अशा प्रकारे चौकशी आणि खटल्यांच्या कटकटीमध्ये अडकल्याचे दिसते. नव्वदीचे दशक लालुप्रसाद यादव यांच्या चारा घोटाळयामुळे गाजले होते. त्यानंतर जयललिता यांच्या विरोधातील अनेक खटले चौकश्या येडियुरप्पांवरील आरोप हे देखील कथीत आर्थिक गुन्ह्यांची उदाहरणे म्हणता येतील. महाराष्ट्रात अशा गुन्हांच्या आरोपाखाली ज्यांच्याकडे संशयाची सुई वळलेली आहे, अशा आजी–माजी सत्ताधाऱ्यांची यादी करायला गेलो, तर ती बरीच मोठी होईल. याचा अर्थ अचानक आर्थिक भ्रष्टाचार वाढला आहे असा होत नाही, तर त्या विषयीची जागरूकता वाढली आहे आणि अशा प्रकारची चौकशी आणि त्यावर न्यायालयीन कारवाई होण्याची शक्यता थोडी वाढ झाली आहे, असे म्हणता येईल.

माध्यमांच्या व विरोधकांच्या दडपणामुळे नवनवीन प्रकरणे उघडकीस येणे, राजकीय आणि शासकीय व्यवस्थेच्या अंतर्गत काही घडामोडी घडून येणे व काही संस्थात्मक बदल घडून येणे, अशी

मीना रामेश्वर शिंदे
कला, द्वितीय वर्ष

प्रकरणे काही प्रमाणात धसाला लावली जाणे, काही राजकारणी व्यक्तींना तुरूगांची हवा खावी लागणे, काही खटले चालणे आणि काहींना शिक्षा सुनावली जाणे या घटना म्हणजे सुचिन्ह म्हणायला हवे. लोकनिंदा, माध्यमांमधील टीका, न्यायालयीन कारवाईची भीती यांच्यामुळे सत्ताधाऱ्यांवर अंकुश राहतो. ही शक्यता त्यांच्यावर थोडे तरी बंधन आपोआपच घालते.

आर्थिक गुन्ह्याचे प्रकार : खरे तर या प्रकारच्या कृत्याचे वर्णन भ्रष्टाचार असे करण्यापेक्षा आर्थिक गुन्हे असे करायला हवे. अशा आर्थिक गुन्ह्यांचे

ढोबळमानाने दोन प्रकार पडतात. एक प्रकार म्हणजे, आपल्या पक्षासाठी पैसा उभारण्यासाठी पदाचा किंवा राजकीय स्थानाचा दुरुपयोग करणे. भाजपचे तत्कालीन अध्यक्ष बंगारू लक्ष्मण यांच्या प्रकरणात असा दावा केला गेला होता की, ते पक्षासाठी निधी घेत होते. पक्ष चालवायचा म्हणजे निधी लागतो. तो मिळविण्यासाठी पदाचा गैरवापर करणे ही जगभर घडणारी गोष्ट आहे. त्यावर मर्यादा घालणारे कायदे अर्थातच असतात. राजकारणालाही लागणारा पैसा आणि राजकीय पदाधिकाऱ्यांचे आर्थिक गैरव्यवहार यांचे लोकशाहीत एक अपरिहार्य असे नाते असते.

राजकारण्यांच्या स्वेच्छाधीन निर्णयशक्तीवर मर्यादा घालणे, प्रशासकीय प्रकिया स्वायत्त करणे, निर्णयांमध्ये पारदर्शीपणा आणणे, सतत लोकमताचे दडपण ठेवणे अशा मार्गांनी लोकशाहीमध्ये अशा गैरव्यवहारांवर नियंत्रण करण्याचे प्रयत्न केले जातात. पण तरीही पदाचा वापर करून पक्षासाठी निधी उभारण्याचे प्रयत्न होतच राहतात.

आर्थिक गुन्ह्यांचा दुसरा प्रकार म्हणजे, निव्वळ व्यक्तीगत आर्थिक / व्यावसायिक / फायद्यासाठी केलेली गैरकृत्ये. आपल्या मुला जावयांसाठी सरकारी नियम वाकवून किंवा त्यांना वळसा घालून निर्णय घेणे. हे तसे पाहिले, तर अगदी नेहमीचे दृश्य म्हणता येईल. म्हणजे यात थेट आणि निव्वळ वैयक्तिक आर्थिक हित गुंतलेले असते. अगदी स्थानिक पातळीवर देखील सहज लक्षात येणारी बाब म्हणजे, राजकारणात पडलेल्या व्यक्तींच्या आर्थिक परिस्थितीमध्ये झपाट्याने होणारी उन्नती. शहरांमध्ये नगरसेवक झाल्यानंतर बरकत आलेले कितीतरी प्रतिनिधी दिसतात आणि राजकारणात पडले की आर्थिक स्तर उंचावलेले कार्यकर्ते आपण पाहतो. त्यामुळेच, भ्रष्टाचाराच्या अनेक प्रकरणांचे सार उत्पन्नाच्या ज्ञात स्त्रोतापेक्षा जास्त मालमत्ता असणे. (Disproportionate assets) असे असते किंवा बेनामी मालमत्ता असते. माहिती तंत्रज्ञान जसजसे अधिक परिणामकारक होईल आणि त्याचा वापर जेवढा सर्वदूर होऊ लागेल, तेवढे असे प्रकार मर्यादित होतील, असे काही लोकांना वाटते. तसेच तपास यंत्रणाची कार्यक्षमता आणि स्वायत्तता यांमुळे देखील काही प्रमाणात असे आर्थिक गुन्हे नियंत्रणात येऊ शकतात.

◆

शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या आणि शासनाची उदासीन भूमिका

शेतकऱ्यांची निसर्गावर अवलंबून असण्याची वृत्ती व सरकारची शेतीविषयक असलेली चुकीची धोरणे ही शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येस कारणीभूत ठरत आहेत. गेल्या ५० ते ६० वर्षात आर्थिक मदतीच्या नावाखाली शेतकऱ्यांना पॅकेज पुरवून कर्जमाफी करून अप्रत्यक्षपणे बँकांनी व्यापाऱ्यांनाच मदत केल्याचे लक्षात येते. शेतकऱ्यांचे दरडोई उत्पन्न वाढविण्याकरीता ठोस उपाययोजना सरकारने राबविलेल्या नाहीत.

एकट्या बीड जिल्हयात शेतकऱ्यांनी एका वर्षात ८७ आत्महत्या केल्या आहेत. मराठवाड्यात एकूण ४१३ शेतकऱ्यांनी आपली जीवनयात्रा संपवली आहे.

सध्या मराठवाडा आणि विदर्भासह राज्यातील अन्य काही भागांतील जनता दुष्काळी परिस्थितीला तोंड देत आहेत. गेल्या पंधरा वर्षांपासून उगवणारा प्रत्येक दिवस हा महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येची बातमी घेऊन येणारा आहे. पंधरा वर्षांत आर्थिक पॅकेज झाले, तर शेतकऱ्यांचे मनोबल उंचावण्यासाठी मानसशास्त्रीय दृष्टीने समुपदेशनांच्या मोहिमा झाल्या. परंतु हे सत्र थांबलेले नाही. सरत्या वर्षात ११ महिन्यांत १८८४ शेतकऱ्यांनी आपली जीवनयात्रा संपवली आणि गेल्या महिन्यात तर हा आकडा झपाट्याने वाढला. गेल्या महिन्यात एकट्या मराठवाड्यातच १०० च्या वर शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या. विदर्भ व मराठवाड्याच्या वाट्याचा सतत दुष्काळ, गारपीट व अवेळी पडणारा पाऊस यांमुळे नापीकी वाढत आहे. सतत ३ वर्षांतील नापीकीमुळे शेतकरी कर्जबाजारी झाला आहे. विहिरीला पाणी नसताना विजेची भरमसाठ बिले शेतकऱ्यांच्या माथी मारण्यात आली.

गेल्या ३ वर्षांत शेतकऱ्यांच्या दुष्काळाचे फक्त राजकारण होत आहे. दुष्काळग्रस्त भागातून राजकीय नेत्यांचा पर्यटन दौरा जोरात चालू आहे. आज जे शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांवर बोलत आहेत, ते सर्व नेते लोकसभा व विधानसभा निवडणुकीमध्ये गप्प होते.

दुष्काळाचा फक्त आर्थिक दुष्परिणाम झालेला नसून सामाजिक दुष्परिणाम ही झाला आहे. जगणेच मुश्कील झाले आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या अनेक मुलामुलींना शिक्षण थांबवावे लागले आहे. काही गावांमध्ये मुलींना पाण्यासाठी शाळा सोडावी लागली आहे. पैसा नसल्यामुळे गेल्या २ वर्षांपासून मुलींचे लग्न लांबले आहे. शेतात काही पिकत नाही त्यामुळे शेतकऱ्यांनी

शेतात जाणे सोडले आहे, काही तरूणांनी शहराची वाट धरली आहे. दुष्काळ पडला की, शहरातील व्यावसायिक गावातील मजुरांचे कमी दाम देऊन आर्थिक पिळवणूक करतात. त्यामुळे शहरात जाऊन सुध्दा पोट भरत नाही. अशा कचाट्यात शेतकरी सापडला आहे. डोंगर परिसरातील अनेक वाड्या– वस्त्यांच्या घराला कुलुपे लागली आहेत. बरेच मजूर मुंबई, नाशिक, औरंगाबाद, पुणे या शहरांत रोजंदारीच्या शोधात गेलेले आपल्याला पाहावयास मिळतात. या पार्श्वभूमीवर सध्या राज्यात पाहायला मिळणारे चित्र अंतर्मुख करणारे आहे. त्यात काही वादग्रस्त वक्तव्यांची भर पडत आहे.

राज्याचे महसुलमंत्री व आणि भाजपाचे ज्येष्ठ नेते एकनाथ खडसे यांनी राज्यातील शेतकऱ्यांना मोबाईलची बिले भरणे परडवते, मग वीजेची बिले भरण्याची टाळाटाळ का ? असा प्रश्न करून जणू आगीत तेल ओतले. खडसे यांचे हे विधान अडाणीपणाचे आहे. त्यांच्यासारख्या अनुभवी, हुशार

बाळ अशोकराव मगर
कला, तृतीय वर्ष

नेत्याकंडून अशा वक्तव्याची मुळीच अपेक्षा नव्हती.

प्रामाणिक शेतकरी विजेची बिले थकीत ठेवत नाहीत हा अनुभव आहे. त्यात शेतकऱ्यांचे वीज बिल माफ करणे, त्यांना वीजबिलात सवलत देणे, अशा प्रकारची आश्वासने राजकीय नेत्याकडून दिली जातात. मग तसे घडेल या आशेने शेतकरी विजेचे बिल भरण्यात कुचराई करतात. त्यामुळे शेतकऱ्यांकडील वीजेच्या थकबाकीसाठी राजकीय नेतेच जबाबदार आहेत, असे म्हटल्यास वावगे ठरू नये. आशेची बाब म्हणजे, विरोधी पक्षात असताना याच एकनाथ खडसे यांनी शेतकऱ्यांसाठी मोफत वीज देण्याची मागणी लावून धरली होती. एवढेच नव्हे, तर तत्कालीन वीजमंत्री अजित पवार यांनी वीजबिल थकविणाऱ्यां विरोधात कारवाईला सुरुवात केली, तेव्हा त्याला खडसेंनी विराध केला होता. तेच खडसे सरकारमध्ये मंत्री झाल्यावर शेतकरी वीज भरण्यात कुचराई करत असल्याबद्दल टीका करत आहेत. यातून खडसेंना काय साधायचे आहे ? असा प्रश्न पडल्याशिवाय राहत नाही.

बऱ्याचदा शासनाकडून मदत येऊन सुध्दा महसूल व कृषी विभागाच्या काही कर्मचाऱ्यांच्या प्रतापामुळे गरीबांना, गरजूंना, शेतकऱ्यांना मदत मिळत नाही. नव्या सरकारकडून शेतकऱ्यांच्या मोठ्या अपेक्षा आहेत. फक्त घोषणा व कागदी घोडे नाचविण्यापेक्षा कृतीवर भर देण्याची गरज आहे. जसे शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या थांबविण्यासाठी कर्जमाफी, वीज बिलामधून सुटका, शेतकऱ्यांच्या मुलांना शिक्षणासाठी शिष्यवृत्ती, दुष्काळग्रस्त शेतकऱ्यांच्या मुलींच्या लग्नाची बाजू सांभाळणे इत्यादी. जगाचा पोशिंदा असणाऱ्या शेतकऱ्यांना मानसिक व आर्थिक मदतीची नितांत गरज आहे, ते शासनाने त्वरीत करावे. त्याशिवाय ह्या आर्थिक कोंडीतून शेतकरी मुक्त होणार नाही.

आज स्वार्थाच्या बाजाराची बाजारपेठ दुथड्या भरूभरून वाहताना दिसते आहे. गावे ओस पडत आहेत. राज्यकर्ते भ्रष्ट बनले आहेत. या सर्व घटनांना आमचे दिशाहीन शासन जबाबदार आहे. आता शेतकऱ्यांनी आत्महत्या न करता संघटीत व्हावे, संघटन व शक्तीच्या बळावर इतिहास घडविता येतो. शेतकऱ्यांनी आत्महत्या करू नये; आपल्या मागे आपले कुटुंब आहे याचा विसर पडू देऊ नये.

राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण

हक्कांसोबत कर्तव्याचा विचार करावा असे आपले संविधान सांगते. १५ ऑगस्ट १९४७ ला आपला भारत स्वतंत्र झाला. पण त्यावेळीच खऱ्या अर्थाने प्रजेची सत्ता अस्तित्वात नव्हती याचे कारण असे की, देशाचा कारभार सांभाळण्यासाठी जे नियम, तरतुदी, तत्वे यांची आवश्यकता असते ती तेव्हा अस्तित्वात नव्हती. अशावेळी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी अथक परिश्रम करून, सर्वसामान्य जनतेपासून देशात राहणाऱ्या सर्वांसाठी संविधान निर्माण केले, हे संविधान २६ नोव्हेंबर १९४९ ला पूर्ण झाले व २६ जानेवारी १९५० ला अंमलात आणले गेले.

तेव्हा कुठे भारत खऱ्या अर्थाने लोकशाही देश बनला. लोकशाही म्हणजे लोकांनी लोकांसाठी लोकांमार्फत चालवलेले शासन होय. स्वातंत्र्यानंतर राज्य चालवण्यासाठी राज्यघटनेप्रमाणे लोकांनी निवडून दिलेल्या लोकप्रतिनिधींच्या मार्फत राजसत्ता चालवण्यास सुरुवात केली. परंतु त्या लोकप्रतिनिधींनी मात्र लोकांना विश्वासात न घेता, राजकारणाचे समाजकारण न करता, राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण करणे सुरू केले. त्यांनी लोकांच्या हिताचा विचार न करता, त्यांना मिळालेल्या पदांचा वापर स्वत:चाच स्वार्थ साधण्यासाठी, स्वत:चीच तिजोरी भरण्यासाठी केला. यामध्ये गुन्हेगारी सुध्दा दिवसेंदिवस वाढत गेली सर्वसामान्य जनतेच्या

मनात या राजकारणी लोकांच्या भ्रष्टाचाराचे आणि गुन्हेगारीचे भय निर्माण झाले आहे.

सध्याच्या राजकारणामध्ये राजकारणाचा अर्थ हा सर्वसामान्यांचे हित नाही, तर गुन्हेगारी असा आहे. राजकारणाच्या नावाखाली जातीभेद, दंगली, पक्षभेद, मारामारी, जाळपोळ, हिंसक स्वरूपाची आंदोलने करत असताना सार्वजनिक मालमत्तेचे नुकसान, बस फोडणे, रेल्वे थांबवणे, रेल्वे जाळणे, रस्त्यावरील वाहतुक थांबवणे ही सर्व कृत्ये केवळ सर्वसामान्यांच्या

सोनी जाधव
कला, तृतीय वर्ष

मनात भिती निर्माण करण्यासाठी केली जातात दुसरं म्हणजे स्वत:च्या पक्षाच्या प्रचारासाठी केली जातात. पक्षाच्या नावाखाली मंदिर, मस्जीद यांवर भांडणे कशासाठी, तर पदासाठी. पण या सर्व गोष्टींचा त्रास सहन करावा लागतो तो सर्वसामान्य जनतेला, त्यांना या सर्व गुन्ह्यांचे चटके सहन करावे लागतात. देशात इतर ठिकाणी होणारे गुन्हे थांबविण्याऐवजी उलट राजकारणातच गुन्हेगारी वाढत चाललेली आहे. आज राजकारणी लोक त्यांचे मनुष्यबळ वापरून समाजात गुन्हे करत आहेत, अपराध करत आहेत. सर्वसामान्य मुलींवर अत्याचार करत आहेत, त्यांना कोण शिक्षा करणार, आणि शिक्षा करणाऱ्यांचे हातही पैशांनी बांधले गेलेले असतात, त्यामुळे ते समाजात बिनधास्तपणे गुन्हे करत फिरत असतात. अशा अवस्थेत देशाचा विकास तर दूरच पण स्वत:चा विकास करणेही अवघड होऊन जाते. जर अशाच पद्धतीने राजकरणाचे गुन्हेगारीकरण वाढत गेले, तर विकसित देशाचे स्वप्न हे अशा गुन्हेगारांच्या पायाखाली तुडवले जाईल व ते स्वप्न स्वप्नंच राहील. सर्वच्या सर्व पक्षपदाधिकाऱ्यांवर मोठमोठे गुन्हे दाखल आहेत, मात्र त्याची दखल कोणीच घेत नाही. त्यांनी जरी गुन्हे केलेले असले, तरी त्यांना कोणीच गुन्हेगार म्हणत नाही, कारण ते पैशांनी इतरांची तोंडे दाबतात. अशी दयनीय अवस्था भारताच्या राजकारण्यांची झालेली दिसते. राजकारण म्हणजे राजसत्ता नसून, ते म्हणजे पैशांची सत्ता झालेली दिसून येते आणि या पैशाच्या सत्तेमुळेच राजकारणामध्ये गुन्हेगारी वाढली आहे. अशा गुन्हेगारीच्या अवस्थेत देशाच्या विकासाचे स्वप्न पूर्ण होणार नाही. देशाचा विकासच जर करावयाचा असेल, तर अगोदर या राजकारणातील गुन्हेगारी आणि भ्रष्टाचार थांबवायला हवा तरच देशाचा विकास होऊ शकेल. ◆

सार्वजनिक निवडणुका आणि पैशाचा अपव्यय

सार्वजनिक निवडणुकांमध्ये पैशाचा अपव्यय कसा ? हा प्रश्न सर्वांना नाही पडत, कारण आम्ही ह्या गोष्टींकडे लक्षच देत नाही. 'केल्याने होत आहे रे, आधी केलेची पाहिजे' अरे मग करानां पण फक्त म्हटल्याने होत नाही, त्यासाठी काही गोष्टी 'शक्य नाही' म्हणणारे

ऐश्वर्या पोतदार
विज्ञान, प्रथम वर्ष

भरपूर आहेत, पण त्याऐवजी त्या गोष्टींसाठी लढणारे फारच कमी, अगदी नगण्य म्हटले तरी चालेल.

निवडणुका म्हटले की, भ्रष्टाचार ही संकल्पना नागरिकांच्या मनात येते. भ्रष्ट निवडणुकांमुळे

निवडणुका म्हणजे भ्रष्टाचार, ही भावना लोकांच्या मनात घर करून बसली आहे. जेव्हा निवडणुका भ्रष्टरीत्या पार पडतात, तेव्हा लाखोंचा खर्च या निवडणुकीमागे होतो. अशा निवडणुकांमुळे नागारिक असा विचार करतात की, आपण मतदानच करू नये. सगळ्यात महत्त्वाची, जेव्हा उमेदवार वेगवेगळ्या प्रकारे प्रचार करून मते स्वत:कडे वळण्याचा प्रयत्न करतात. त्या पैशाची उधळण केली जाते अशा निवडणुकांमध्ये जेव्हा लक्ष घालतो तेव्हा फक्त हाच सर्वांत मोठा विचार आहे. पण खरे ह्या व्यतिरिक्त प्रचारादरम्यान केलेल्या पेपरमधील जाहिराती, टी. व्ही. वरील बातम्या, वेगवेगळ्या ठिकाणी सभा भरवून दिलेली आश्वासने ह्यांत किती पैसा खर्च होतो. आपणही ह्या गोष्टींना बळी पडतो. म्हणजे पैसे घेऊन मतदान करताना ही गोष्ट विचारात आणावी की, आपण आपले हक्क विकत आहोत जे संविधानाने आपणास दिले आहेत. जेव्हा पैसे देऊन मतदान करवून घेतले जाते तेव्हा खर्च होणारा पैसा आपलाच आहे हे लक्षात का येऊ नये ? हे असंसदीय कृत्य कायद्याच्या विरोधात आहे. तात्पुरत्या गोष्टींचा विचार करून आपण आपले हक्क गमावतो. पण जेव्हा अशा निवडणुकीमध्ये जे कोणी भ्रष्ट नेते निवडून येतात, त्यांच्यामुळे विकास कधीच होत नाही. उलट जेव्हा लाखो करोडोंचा घोटाळा हे व्यक्ती पुढे चालून करतात, तेव्हा आपणच शासनव्यवस्थेला दोष देतो, का हो ? तुम्ही–आम्हीच निवडून दिली ना ही शासनव्यवस्था ?

विनाकारण खर्च होणारा पैसा भविष्य अंधारात नेऊ शकतो. म्हणजे जर अशा ठिकाणी पैसा खर्च केला जिथे हा पैसा गरजेचा नाही, तर पैशाची टंचाई नक्कीच भविष्यात आम्हांला भासणार आहे. हाच पैसा ज्या ठिकाणी गरज आहे अशा गोष्टींसाठी वापरावा, ज्या भारताला महासत्ता बनवण्यास मदत करतील. डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांनी सांगितले की, २०२० ला भारत महासत्ता बनेल. पण भ्रष्ट निवडणुका, भ्रष्टाचार आणि पैशाचा अपव्यय ह्या गोष्टींमुळे माजी राष्ट्रपतींच स्वप्न अंधारातच आहे. अजून तरी, भविष्यातही ते पूर्ण होईल हे याची खात्री नाही कारण आम्ही हा विचारच करत नाही.

जेव्हा प्रचार करण्यासाठी नेते हे करोडोंचा खर्च करतात, तेव्हा ही गोष्ट लक्षात घ्यायला हवी की हा पैसा आपल्याच खिशातून वसूल होणार आहे. कसा ? तो असा की प्रचारादरम्यान केलेला खर्च निवडून आल्यानंतर भरून काढण्यासाठी वेगवेगळे कर लावणे, महागाई, टोलनाके इ. गोष्टीतून ते त्यांचे प्रयत्न करतात आणि ते पूर्णही होतात. भ्रष्ट मतदानामुळे पैसा तर खर्च होतोच पण अशा व्यक्ती देशाच्या विकासात तीळमात्र उपयोगी पडत नाहीत. आम्ही स्वत:शी स्पर्धा करण्यात इतके रमलो आहोत की, आम्ही हा पैसा स्वत:च्याच देशात विनाकारण घालवला. आता आमच्याकडे दुसऱ्या देशांशी स्पर्धा करण्यासाठी पैसाच नाही उरला, असे म्हणायला भाग पाडणारे पण आपणच आहोत. वेळीच विचार करून, पैशाची नासधूस न करता, तो जर योग्य ठिकाणी वापरला गेला तर पुढील संकट टळतील. हे असेच चालू राहीले तर भारताचा झेंडा यशाच्या शिखरावर कसा फडकवणार ? प्रचार करण्याने ते देशाच्या प्रगतीसाठी कष्ट करतील हे सिद्ध होत नाही, त्यासाठी प्रत्येक बारीक–सारीक गोष्टीचा विचार करून कार्य करावे लागते. तेव्हा नागरिकांनी असा विचार करावा की, नुसता प्रचार करणाऱ्यास मत देऊन निवडून आणण्यापेक्षा अशा व्यक्तीला मत द्यावे जी खरच त्या पदासाठी आणि राष्ट्राच्या विकासासाठी योग्य आहे. पैशांचा अपव्यय हा भविष्यात संकटांना आमंत्रण देईल.

◆

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ वाणिज्य द्वितीय वर्षात इंग्रजी आवश्यक विषयात प्रथम आल्याबद्दल कुलगुरु डॉ. पंडीत विद्यासागर यांच्याहस्ते पुरस्कार स्वीकारताना कु. प्रियंका मणियार

विद्यापीठ अनुदान पुरस्कृत स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन करीत असताना श्री रामेश्वर चिलवंत

आत्मविश्वास वाढविण्यासाठी कला व विषयावर मार्गदर्शन करीत असताना श्री मयूर कुलकर्णी

'जिजाऊच्या विज्ञानवादाने घडले दोन छत्रपती' या विषयावर मनोगत व्यक्त करताना श्री अमोल मिटकरी व्यासपीठावर श्री श्रीराम डासाळकर व विद्यार्थी उपक्रम समिती

'एक शिक्षक एक कौशल्य' या योजनेअंतर्गत मार्गदर्शन करीत असताना उद्योगपती श्री समीर दुधगावकर तसेच व्यासपीठावर डॉ. महेंद्र शिंदे, प्राचार्य, उद्योगपती श्री पांडे, श्रीराम डासाळकर आणि प्रा. माहोलकर

२१व्या शतकातील विवेकानंदच्या विचारांची प्रासंगिकता या विषयावरील राष्ट्रीय परिषदेत स्मरणिकेचे प्रकाशन करतांना डॉ. बैननाड, प्रा. गायकवाड, ॲड. खारकर, श्री लपालकर, श्रीकान्तानंद, डॉ. कोठेकर प्राचार्य, प्रा. श्रीमती बायस

'जैवविविधता आणि पर्यावरण' या राज्यस्तरीय चर्चासत्रामध्ये डॉ. विजय दिवाण व्यासपीठावर डॉ. खाडप, डॉ. शिंदे, डॉ. कोठेकर, डॉ. खेडकर, श्री प्रथमेश राठी तथा प्राचार्य

अहवाल

असे होते शैक्षणिक वर्ष
2014-15

- विद्यार्थी उपक्रम समिती
- यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिकचे अभ्यासकेंद्र
- ग्रंथालय विभाग
- क्रीडा विभाग (वरिष्ठ महाविद्यालय)
- क्रीडा विभाग (कनिष्ठ महाविद्यालय)
- विज्ञान मंडळ
- स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र
- राष्ट्रीय सेवा योजना वरिष्ठ महाविद्यालय
- राष्ट्रीय सेवा योजना कनिष्ठ महाविद्यालय
- महिला वसतिगृह
- स्वामी विवेकांनद यांच्या विचारांची प्रासंगिकता या विषयावर राष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन
- मत्स्य जैवविविधता आणि पर्यावरण या विषयावरील राज्यस्तरीय चर्चासत्र
- मोफत माती परीक्षण कार्यशाळा व शेतकरी मेळावा
- महाविद्यालयास मिळालेले पुरस्कार
- माजी विद्यार्थी संघटना
- बहि:शाल शिक्षण केंद्र व्याख्यानमाला

English Department Achievements

- Dr. V. H. Panchal
  (Head, Dept. of Botany)
- Dr. U. C. Rathod
  (Head, Dept. of History)
- Dr. P. R. Kanthale
  (Assistant Prof. Botany)

विद्यार्थी उपक्रम समिती

सन २०१४-१५ या शैक्षणिक वर्षामध्ये विद्यार्थी उपक्रम समितीने विविध कार्यक्रमांचे आणि स्पर्धांचे आयोजन केले. तेंव्हा विद्यार्थी उपक्रम समितीचा संयोजक या नात्याने, मी आपल्यापुढे २०१४-१५ या शैक्षणिक वर्षात विद्यार्थी उपक्रम समितीने राबविलेल्या काही निवडक उपक्रमांचा उल्लेख येथे करत आहे :

- **दि. २३ जुलै २०१४** रोजी, विश्वविख्यात स्वामी विवेकानंदांच्या १५० व्या जयंती महोत्सवानिमित्त, रामकृष्ण मठ, पुणे, यांच्यातर्फे स्वामीजींच्या प्रेरणादायक विचारांचा प्रसार करण्यासाठी श्री. अश्विनजी यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले.

- **दि. २४ जुलै २०१४** रोजी, महाविद्यालयातील

विद्यार्थ्यांकरीता 'पोलीस संवाद' हा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला. या कार्यक्रमामध्ये विद्यार्थ्यांना Facebook, What's App यांसारख्या सोशल साईट्सच्या योग्य व जबाबदारीपूर्ण वापरासंबंधी पोलीस विभागाच्या अधिकाऱ्यांनी मार्गदर्शन केले.

■ **दि. २६ ऑगस्ट २०१४** रोजी महाविद्यालयीन स्तरावर, विद्यार्थी परिषदेच्या सचिवाची वर्ग प्रतिनिधीमार्फत निवड करण्यात आली, त्या चि. डासाळकर श्रीराम साहेबराव यांची बिनविरोध निवड झाली. तसेच, विद्यार्थी प्रतिनिधी म्हणून कु. काळदाते पुनम शिवाजी, कु. पंडागळे श्वेताराणी लक्ष्मण, चि. शिनगारे अक्षय विरेंद्र, कु. मोरे मुक्ताई बाळासाहेब, चि. भिसे किशोर मारोती, कु. मणियार प्रियंका राजेंद्र, शेख उबेद अब्दुल माजीद, चि. वटाने बालाजी लोडजी, कु. जोशी दिव्या दीपकराव, कु. बिनायके राधिका दीपक, कु. त्रिपाठी दामिनी शाममोहन यांची निवड करण्यात आली.

■ **दि. ५ सप्टेंबर २०१४** रोजी, महाविद्यालयात 'शिक्षक दिन' साजरा करण्यात आला या प्रसंगी महाविद्यालयात पंतप्रधान श्री. नरेंद्र मोदी यांनी देशातील मुलांना उद्देशून केलेले संबोधन, दूरचित्रवाणी संचाद्वारे मुलामुलींना दाखवण्यात आले.

■ **दि. १० ऑक्टोबर २०१४** रोजी, श्री. मयूर कुलकर्णी यांनी विद्यार्थ्यांना 'Art of self confidence' या विषयावर मार्गदर्शन केले.

■ **दि. १७ ते २४ सप्टेंबर २०१४** या कालावधीत, 'विद्यापीठ वर्धापन दिन' व 'जन जागरण सप्ताहा'निमित्ताने विविध कार्यक्रमांचे व स्पर्धांचे महाविद्यालयात आयोजन करण्यात आले या कार्यक्रमांमध्ये दि. १७ सप्टेंबर रोजी, सकाळी ८.२४ वाजता महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. शरद एस. कुलकर्णी यांच्या हस्ते 'स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ वर्धापन' दिन संपन्न झाला. दि. १८ सप्टेंबर २०१४ रोजी, 'स्वामी रामानंद तीर्थ : जीवन व कार्य' या विषयावर निबंध स्पर्धा घेण्यात आली. दि. १९ सप्टेंबर २०१४ रोजी 'One Teacher One Skill' या कार्यक्रमाचे उद्‌घाटन करण्यात आले.

■ **विद्यापीठाचे कुलगुरु** मा. डॉ. पंडित विद्यासागर यांनी, 'One Teacher One Skill' ही एक नवी संकल्पना प्रत्येक महाविद्यालयापुढे ठेवली. मा. कुलगुरुंच्या आवाहनाला प्रतिसाद देत, 'One Teacher One Skill' अंतर्गत प्रा. माहोलकर यांनी विशेष तासिका घेतल्या, तर 'महाराष्ट्र चेंबर्स ऑफ कॉमर्स'च्या वतीने श्री. समीर दुधगांवकर, उद्योगपती श्री. पांडे , श्री उदय किंकरे व त्यांच्या सर्व सहकाऱ्यांनी दोन विशेष शिबीरे घेऊन विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी विविध सत्रांत मार्गदर्शन केले.

■ **दि. २० सप्टेंबर २०१४** रोजी, श्री. प्रभाकर हरकल यांचे 'गुंतवणूक' या विषयावर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले. दि. २२ सप्टेंबर २०१४ रोजी, 'राष्ट्रीय सेवा योजने अंतर्गत श्रमदान करण्यात आले. दि. २३ सप्टेंबर २०१४ रोजी, 'गुणवत्ता सन्मान सोहळा' घेण्यात आला. दि. २४ सप्टेंबर २०१४ रोजी, महाविद्यालयात 'राष्ट्रीय सेवा योजने' अंतर्गत रक्तदान शिबीराचे आयोजन करण्यात आले.

■ **दि. २७ ते ३० सप्टेंबर २०१४** या कालावधीत, 'स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,

नांदेड' अंतर्गत विष्णुपूरी नांदेड येथे संपन्न झालेल्या आंतरमहाविद्यालयीन 'युगंधर युवक महोत्सवा'मध्ये महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी लोकनृत्ये, शास्त्रीय गायन, सुगम गायन वादविवाद, वक्तृत्व, काव्यवाचन यांसारख्या विविध प्रकारच्या कला प्रकारांमध्ये सहभाग घेतला.

■ **दि. १३ ऑक्टोबर २०१४** रोजी, विद्यार्थी संसदेचे उद्‌घाटन करण्यात आले. श्री. यशवंत गोसावी यांच्या उपस्थितीत विद्यार्थी संसदेचा उद्‌घाटन समारंभ पार पाडण्यात आला.

■ **दि. १२ जानेवारी २०१५** रोजी, स्वामी विवेकानंद जयंती व राष्ट्रमाता जिजाऊ जयंतीनिमित्त कार्यक्रम आयोजित करण्यात आले. त्यात मराठी विभागाचे विभागप्रमुख प्रा. वाय. आर. गायकवाड यांनी स्वामी विवेकानंद तसेच राष्ट्रमाता जिजाऊ यांच्या कार्याबद्दल विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

■ **दि. १४ जानेवारी २०१५** रोजी, महाविद्यालयात श्री. अमोल मिटकरी यांनी 'जिजाऊंच्या विज्ञानवादाने घडले दोन छत्रपती' या विषयावर व्याख्यान दिले. या कार्यक्रमात विद्यार्थ्यांचा प्रतिसाद खूप उत्साही व आनंददायी होता.

■ **सन २०१४-१५** या शैक्षणिक वर्षामध्ये दि. ०५ ते ०७ फेब्रुवारी २०१५ या कालावधीमध्ये महाविद्यालयाचे वार्षिक स्नेह संमेलन धुमधडाक्यात संपन्न झाले. महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांनी यानिमित्त आयोजित केलेल्या विविध सांस्कृतिक स्पर्धांमध्ये उत्स्फूर्तपणे सहभाग घेतला.

धन्यवाद !

◆

यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिकचे अभ्यासकेंद्र

शालेय व महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचे खंडीत झालेले शिक्षण तसेच, इतर अडचणींमुळे शिक्षणापासून वंचित राहिलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिकचे अभ्यासकेंद्र कार्यान्वित असून, दहावी / बारावी नापास विद्यार्थ्यांना पूर्वतयारी शिक्षणक्रम परीक्षा उत्तीर्ण होऊन, कला / वाणिज्य शाखांच्या प्रथम वर्षासाठी प्रवेश दिला जातो; तर पोलीस भरती, शासकीय, निमशासकीय सेवेतील कर्मचाऱ्यांना बढतीसाठी या संधीचा फायदा होतो. या अभ्यासकेंद्रात कला / वाणिज्य अभ्यासक्रम शिकविले जातात. सन २०१४-१५ या शैक्षणिक वर्षात एकूण ८४१ विद्यार्थीसंख्या असून, त्यात पूर्वतयारी शिक्षणक्रमासाठी ९१, कला प्रथम वर्षासाठी २६२, कला द्वितीय वर्षासाठी २२०, कला तृतीय वर्षासाठी २१९, वाणिज्य प्रथम वर्षासाठी १९, वाणिज्य द्वितीय वर्षासाठी १८, तर वाणिज्य तृतीय वर्षासाठी १०, असे एकूण ८४१ विद्यार्थी अभ्यासकेंद्रात शिक्षण घेत आहेत. अभ्यासकेंद्रात दरवर्षी दि. ०१ जुलै रोजी विद्यापीठ स्थापना दिनानिमित्त तसेच, मा. कै. वसंतराव नाईक यांची जयंती आणि दि. १२ मार्च रोजी मा. कै. यशवंतराव चव्हाण यांची जयंती साजरी केली जाते.

केंद्र संयोजक

डॉ. यु. एस. पानपट्टे

ग्रंथालय विभाग

माहिती व तंत्रज्ञानाच्या या युगामध्ये बौद्धिक तसेच सर्वांगीण विकासाचा प्रमुख स्त्रोत म्हणजे ग्रंथालय होय. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासात महाविद्यालयीन ग्रंथालय नेहमीच अग्रक्रमाने कार्यरत राहिले आहे. शैक्षणिक वर्ष २०१४-१५ मध्ये ग्रंथालयातर्फे राबविण्यात आलेले उपक्रम खालीलप्रमाणे आहेत :

१) वाचक संख्या व ग्रंथसंग्रह : शैक्षणिक वर्ष २०१४-१५ मध्ये, ग्रंथालयाची एकूण सदस्यसंख्या २६५४ एवढी असून, या वर्षात ग्रंथालयाच्या ग्रंथ संग्रहामध्ये १०८३ एवढ्या पुस्तकांची भर पडली आहे.

२) ग्रंथालय संगणकीकरण : महाविद्यालयीन ग्रंथालयाच्या संगणकीकरणासाठी SOUL या राष्ट्रीय स्तरावरील सॉफ्टवेअरचा वापर करण्यात आला असून, ग्रंथालयाचे अंशतः संगणकीकरण झाले आहे. ग्रंथालयाचा डेटाबेस SOUL 2.0 ह्या सॉफ्टवेअरच्या नवीन आवृत्तीच्या आधारे अद्ययावत झाला आहे.

३) N-LIST :- महाविद्यालय हे मानव संसाधन विकास मंत्रालयाच्या योजने अंतर्गत 'ग्रंथालय व माहितीशास्त्र नेटवर्क' (INFLIBNET) तर्फे सुरू करण्यात आलेल्या N-LIST (National Library and Information Services Infrastructure of Scolarly Content) या योजनेचे नियमित सदस्य असून, त्यामुळे ग्रंथालयाच्या वाचकांना २,१०० ऑनलाईन जर्नल्स व ५१,००० इ-बुक्स अभ्यासासाठी उपलब्ध झाली आहेत. विविध प्रसंगांचे औचित्य साधून प्राध्यापक व विद्यार्थी या योजनेचा योग्य प्रकारे लाभ घेत आहेत.

४) नियतकालिक : देश विदेशातील चालू घडामोडी, विविध विषयांतील चालू संशोधन कार्याची स्थिती, यांच्या दृष्टीने नियतकालिके हा वाचन साहित्याचा महत्त्वाचा प्रकार मानण्यात येतो. निरनिराळ्या विषयांना वाहिलेली, तसेच सर्वसाधारण अशी वेगवेगळी नियतकालिके ग्रंथालयाच्या वाचंकासाठी / विद्यार्थ्यांसाठी नियमितपणे उपलब्ध करून दिली जातात. यामध्ये २४ दैनिके, ०८ साप्ताहिके, ०२ पाक्षिके, २४ मासिके, ०७ त्रैमासिके व ०४ अर्ध वार्षिकांकाचा समावेश आहे.

५) वाचनकक्ष : महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने उपयोगी असलेल्या वाचनकक्षाचे महत्त्व लक्षात घेऊन, अतिशय सुसज्ज व भव्य वाचनकक्ष उपलब्ध करून देण्यात आले आहे. सदरील वाचनकक्षात निरनिराळी नियतकालिके, विविध विषयांचे अभ्यासक्रम तसेच जुन्या प्रश्नपत्रिका विद्यार्थ्यांना संदर्भासाठी उपलब्ध करुन दिल्या जातात.

६) सायंकालीन अभ्यासिका : विजेच्या भारनियमामुळे विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासात निर्माण होणारा व्यत्यय दूर करण्याच्या दृष्टीने, इन्व्हर्टरच्या व्यवस्थेसह सायंकालीन

अभ्यासिका विद्यार्थ्यांसाठी वर्षभर, दररोज संध्याकाळी ६.०० ते ९.०० या वेळेत चालविण्यात येते.

७) भेट स्वरूपातील ग्रंथ : वाचनावर प्रेम करणाऱ्या वाचनप्रेमी हितचिंतकांकडून शैक्षणिक वर्षात रूपये १६,५१५.०० एवढ्या किंमतीचे १०७ ग्रंथ भेट स्वरूपात ग्रंथालयाला प्राप्त झाले.

८) ग्रंथ प्रदर्शन व कार्यक्रम : विविध प्रसंगांचे औचित्य साधून ग्रंथालयाच्या वतीने कार्यक्रम व ग्रंथ प्रदर्शन भरविण्यात येते.

९) बहिस्थ वाचक : महाविद्यालयात प्रवेश नसलेल्या, तसेच स्पर्धा परीक्षा व इतर परीक्षेची तयारी करणाऱ्या बहिस्थ विद्यार्थ्यांसाठी / वाचकांसाठी ग्रंथालयातर्फे 'बहिस्थ वाचक योजने'अंतर्गत सदस्यत्व देण्यात येते. शैक्षणिक वर्ष २०१४-१५ मध्ये, १२ बहिस्थ वाचकांनी या योजनेचा लाभ घेतला.

१०) मान्यवरांच्या भेटी : मा. कुलगुरु डॉ. पंडित विद्यासागर, मा. उत्तम कांबळे, मा. दत्तप्रसाद दाभोळकर यांच्या समवेत अनेक मान्यवरांनी महाविद्यालयाच्या ग्रंथालयाला सदिच्छा भेट देऊन कौतुक व मार्गदर्शन केले.

डॉ. एम. आर. काटकर
ग्रंथपाल

◆

क्रीडा विभाग

(वरिष्ठ महाविद्यालय)

सन २०१४-१५ या शैक्षणिक वर्षाचा क्रीडा अहवाल सादर करताना आनंद होतो की, दरवर्षीप्रमाणे याही वर्षी, क्रीडा विभागाने आपले क्रीडाकौशल्य दाखवित नूतन महाविद्यालयाच्या लौकिकाला साजेसे कार्य केले; महाविद्यालयाचे नाव क्रीडा जगतात उंचावण्याचा प्रयत्न केला आहे.

■ आंतरमहाविद्यालयीन टेबल टेनिस क्रीडा स्पर्धेत मुलांच्या संघाने द्वितीय क्रमांक मिळविला, तर व्हॉलीबॉलमध्ये मुलांच्या संघाने चांगल्या खेळाचे प्रदर्शन दाखविले.

■ मुलींच्या बॅडमिंटनच्या संघाने उप-उपांत्य फेरी पर्यंतमजल मारली.

■ मुलींच्या व मुलांच्या मैदानी स्पर्धेत यश संपादन केले.

■ योगासन क्रीडा प्रकारात मुलींच्या संघाने द्वितीय क्रमांक मिळवून, आंतरविद्यापीठीय स्पर्धेत सहभाग नोंदविला.

तसेच, आपल्या महाविद्यालयातील प्रत्येक मुली-मुलांसाठी अद्ययावत असा जीमखाना दररोज सकाळी व सायंकाळी नियमितपणे चालू असतो. सकाळी ६.०० ते ८.०० वाजेपर्यंत विद्यार्थी तेथे व्यायाम करीत असतात. क्रीडा मैदानात सर्वांना क्रीडा स्पर्धेच्या तयारीसाठी बँडमिंटन, टेबल टेनिस, व्हॉलीबॉल, खो-खो, मैदानी क्रीडाप्रकार इत्यादी स्पर्धांच्या तयारीसाठी

सकाळी व सायंकाळी सरावासाठी मैदान व खेळाचे साहित्य उपलब्ध असते. त्यामध्ये सर्व मुले व मुली सराव करीत असतात. सराव करूनच प्रत्येकाची पुढील स्पर्धेसाठी निवड केली जाते. त्यात पूर्ण वर्षभराच्या स्पर्धांचा आराखडा सर्व क्रीडा संचालकांच्या संमतीने तयार करण्यात आला.

■ **बँडमिटन मुले :** दि. ०४ सप्टेंबर २०१४ रोजी, बी. रघुनाथ, परभणी येथे 'क झोन स्पर्धा' आयोजित करण्यात आली. या स्पर्धेत चव्हाण स्वप्नील, मगर महेश, मलवाडे महेश, आकात सतीश, शिंदे सोमेश यांनी सहभाग नोंदवून नूतन महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व केले.

■ **बॅडमिंटन मुली :** दि. २० व २१ सप्टेंबर २०१४ या कालावधीत, के. के. एम. महाविद्यालय, मानवत येथे झालेल्या आंतरमहाविद्यालयीन बॅडमिंटन (मुली) स्पर्धेमध्ये महाविद्यालयाच्या त्रिपाठी दामिनी, सराफ ऋचा, आवटे स्नेहा, शिंदे सुनिता, चव्हाण प्रांजली यांनी उप-उपांत्य फेरीपर्यंत मजल मारली व त्यात बॅडमिंटन कोचिंग कॅम्पसाठी सराफ ऋचा या विद्यार्थिनीची निवड झाली.

■ **टेबल टेनिस मुले :** दि. ०४ सप्टेंबर २०१४ रोजी, बी. रघुनाथ, परभणी येथे 'क झोन स्पर्धा' आयोजित करण्यात आली. त्यात मुलांचा संघ उपविजयी झाला. त्यात चव्हाण स्वप्नील, देशमुख कृष्णा, मेहता नकुल, राठोड निलेश यांनी महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व केले.

■ दि. २० व २१ सप्टेंबर २०१४ या कालावधीत के. के. एम. महाविद्यालय, मानवत येथे आयोजित केलेल्या आंतर महाविद्यालयीन टेबल टेनिस स्पर्धेत चव्हाण स्वप्नील, देशमुख कृष्णा, मेहता नकुल, राठोड निलेश यांनी 'क झोन' चे प्रतिनिधित्व केले.

■ **व्हॉलीबॉल मुले :** दि. ०६ व ०७ सप्टेंबर २०१४ या कालावधीत, ज्ञानोपासक शारीरिक शिक्षण महाविद्यालय, परभणी येथे झालेल्या 'क झोन'च्या व्हॉलीबॉल स्पर्धेचे आयोजन करण्यात आले. आपल्या महाविद्यालयाच्या सहजराव राजवैभव, कट्टेकर धनंजय, चव्हाण स्वप्नील, आकात सतीश, शेख आलिम, भांडवले नीरज, तळपती अक्षय, काकडे तुषार, मगर महेश, राठोड निलेश, शेख उबेद, आघाव नारायण यांनी महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व केले.

■ **कबड्डी (मुले) :** दि. ०६ व ०७ सप्टेंबर २०१४ या कालावधीत, ज्ञानोपासक शारीरिक शिक्षण महाविद्यालय, परभणी येथे 'क झोन'च्या कबड्डी स्पर्धेचे आयोजन करण्यात आले. यात आपल्या महाविद्यालयाच्या पौळ महादेव, गजमल सचिन, शिंदे प्रशांत ,पवार कृष्णा, गायकवाड प्रमोद, काकडे अशीष, चव्हाण विशाल, मस्के गोविंद, धापसे उल्हास, घोडके रवी, यांनी महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व केले.

■ **अॅथलेटिक (मुले व मुली) :** दि. २८ व २९ सप्टेंबर २०१४ या कालावधीत, ज्ञानोपासक महाविद्यालय, परभणी येथे 'क झोन'च्या अॅथलेटिक स्पर्धेचे आयोजन करण्यात आले. त्यात आपल्या महाविद्यालयाच्या पुढील विद्यार्थी / विद्यार्थिनीनी सहभाग घेतला.

■ १०० मीटर धावणे : काकडे तुषार, पंडागळे श्वेताराणी

■ २०० मीटर धावणे : पवार कृष्णा, धापसे विकास, सिल्लोडे आरती

■ ४०० मीटर धावणे : पवार कृष्णा (प्रथम), सहजराव राजवैभव, थेटे प्रतीक्षा, राठोड तायना

■ ८०० मीटर धावणे : बेग जावेद

■ ५००० मीटर धावणे : सहजराव राजवैभव, गिरी नीता (तृतीय), थेटे प्रतीक्षा .

■ १०००० मीटर धावणे : पौळ अर्जुन

■ ४ X ४०० रिले : पवार कृष्णा, धापसे विकास, गजमल सचिन, शेख आवेश

■ लांबउडी : काकडे तुषार, पूजा चव्हाण (तृतीय)

■ उंचउडी : काकडे तुषार, पूजा चव्हाण (द्वितीय)

■ भाला फेक : पूजा चव्हाण, पांडे रागिनी

■ गोळा फेक : पांडे रागिनी, जाधव पौर्णिमा

■ ट्रिपल जम्प : काकडे तुषार, बेग जावेद

महत्त्वाची कामगिरी

■ पवार कृष्णा ४०० मीटर धावणे या मैदानी क्रीडा प्रकारात 'क झोन' मध्ये प्रथम क्रमांक पटकाविला.

■ चव्हाण पूजा ने उंचउडी या मैदानी क्रीडा प्रकारात द्वितीय क्रमांक पटकाविला तसेच लांबउडी या क्रीडा प्रकारात तृतीय क्रमांक पटकाविला.

■ स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड येथे संपन्न झालेल्या आंतरमहाविद्यालयीन मैदानी क्रीडा स्पर्धेत पवार कृष्णा व चव्हाण पूजा या खेळाडुंनी महाविद्यालयाचे नेतृत्व केले.

■ **सॉफ्टबॉल (मुले) : दि**. ३० सप्टेंबर व ०१ ऑक्टोबर २०१४ या कालावधीत, दयानंद महाविद्यालय, लातूर येथे आयोजित आंतरमहाविद्यालयीन सॉफ्टबॉल क्रीडा स्पर्धेत सहजराव राजवैभव, मलवाडे वैभव, शेख आलीम, चव्हाण विशाल, सनय ऋषिकेश, शिंदे सोमेश, शेख उबेद, शेख आवेश, मगर महेश, गायकवाड प्रमोद, राठोड नूतन, डवाले सूरज यांनी महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व केले.

■ **कुस्ती (मुले)** : दि. ०४ व ०५ ऑक्टोबर २०१४ या कालावधीत, स्वा. सै. सूर्यभानजी पवार महाविद्यालय, पुर्णा येथे झालेल्या आंतरमहाविद्यालयीन कुस्ती स्पर्धेत आकात सतीश या विद्यार्थ्याने सहभाग नोंदविला.

■ **योगासन (मुले व मुली)** : दि. २७ व २८ ऑक्टोबर २०१४ या कालावधीत, इंदिरा गांधी महाविद्यालय, सिडको, नांदेड येथे झालेल्या आंतरमहाविद्यालयीन योगासन स्पर्धेत महाविद्यालयाचा संघ उपविजयी राहिला. त्यात महाविद्यालयाच्या देशपांडे स्वाती, काकडे शुभांगी, जाधव पौर्णिमा, पिंपळे शिल्पा, जैन सुर्पिता, चव्हाण पूजा यांनी सहभाग नोंदविला, तर मुलांमध्ये देशपांडे महेश याने सहभाग नोंदविला.

■ दि. ०१ जानेवारी २०१५ रोजी, सुशिलादेवी देशमुख महाविद्यालय, लातूर येथे संपन्न झालेल्या योगासन कोचिंग कॅम्पसाठी देशपांडे स्वाती, काकडे शुभांगी, जाधव पौर्णिमा यांची निवड झाली. त्यात त्यांनी आपला सहभाग नोंदवून त्यामधील सराव शिबीर पूर्ण केले.

■ कुरुक्षेत्र येथे झालेल्या आंतरविद्यापीठीय योगासन क्रीडा स्पर्धेत देशपांडे स्वाती, काकडे शुभांगी यांनी स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेडचे प्रतिनिधित्व केले.

आभार

■ क्रीडा विभागाच्या विविध क्रीडा स्पर्धांत व इतर कार्यक्रमांच्या आयोजनासाठी मा. उपप्राचार्य प्रा. यादवराव गायकवाड, मा. उपप्राचार्य श्रीमती हीरा बायस व क्रीडा समितीचे सर्व सदस्य, सर्व प्राध्यापक वृंद, शिक्षकेतर कर्मचारी व क्रीडा विभागाचे खेळाडू या सर्वांचे मोलाचे सहकार्य लाभले, त्याबद्दल या सर्वांचे आभार!

प्रा. के. के. कदम
क्रीडा संचालक

◆

क्रीडा विभाग
(कनिष्ठ महाविद्यालय)

■ दि. ५, ६ ऑगस्ट २०१४ या कालावधीत, तालुकास्तरीय शालेय क्रिकेट स्पर्धेचे आयोजन महाविद्यालयाच्या क्रीडांगणावर करण्यात आले.

■ दि. ८ ऑगस्ट २०१४ रोजी, तालुकास्तरीय शालेय कुस्ती क्रीडा स्पर्धेचे आयोजन महाविद्यालयात

■ दि. २७ ऑगस्ट २०१४ रोजी, नूतन विद्यालय, सेलू येथे संपन्न झालेल्या तालुकास्तरीय शालेय व्हॉलीबॉल क्रीडा स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या मुलांच्या संघाने सहभाग घेऊन, विजय संपादन केला. या विजयी संघात वाळसकर गोविंद, गलांडे सुशिल, घांडगे आकाश, महाजन अजिंक्यकुमार, वाघमारे सुरजकुमार, पठाण फरहान खाँ, ढगे अमोल, घुले ऋषीकेश, कोल्हाळ शुभम यांचा समावेश होता.

■ दि. २९ ऑगस्ट २०१४७ रोजी, मे. ध्यानचंद यांच्या जयंती निमित्त 'राष्ट्रीय क्रीडादिन' साजरा करण्यात आला.

■ दि. ५ सप्टेंबर २०१४ रोजी, परभणी येथे संपन्न झालेल्या जिल्हास्तरीय शालेय बॅंडमिंटन स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने सहभाग घेऊन, विजय संपादन केला. या विजयी संघात भोकरे अंकित, गात कृष्णा, मगर सार्थक, कुंदनानी यश, शहाणे शैलेश यांचा समावेश होता.

■ दि. १० सप्टेंबर २०१४ रोजी, परभणी येथे संपन्न झालेल्या विभागीय शालेय बॅंडमिंटन स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने परभणी जिल्हयाचे प्रतिनिधित्व केले. या संघात भोकरे अंकित, गात कृष्णा, मगर सार्थक, कुंदनानी यश, शहाणे शैलेश, यांनी सहभाग घेतला.

■ दि. १२ सप्टेंबर २०१४ रोजी, परभणी येथे जिल्हास्तरीय शालेय टेबल टेनिस स्पर्धा संपन्न झाल्या. या स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या मुलांच्या संघाने सहभाग घेतला व विजय संपादन केला. या विजयी संघात लोडाया रोमील, जाजु अभिषेक, पटेल राजेश, ढगे अमोल यांचा सहभाग होता. संघास प्रा. एम. एन. पाटील व प्रा. पी. ए. देशपांडे यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. १३ सप्टेंबर २०१४ रोजी, श्री. शिवाजी महाविद्यालय, परभणी येथे संपन्न झालेल्या विभागीय शालेय टेबलटेनिस क्रीडा स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या मुलांच्या संघाने परभणी जिल्ह्याचे प्रतिनिधित्व केले. या संघात लोडाया रोमील, जाजु अभिषेक, पटेल राजेश, ढगे अमोल यांनी सहभाग घेतला. संघास श्री. गणेश माळवे व श्री. राधेश्याम दायमा यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. १२ व १३ सप्टेंबर २०१४ या कालावधीत, नूतन विद्यालय, सेलू येथे संपन्न झालेल्या तालुकास्तरीय शालेय मैदानी क्रीडा स्पर्धेत वाळसकर गोविंद याने २०० मीटर धावण्याच्या स्पर्धेत प्रथम, तर गोळा फेक स्पर्धेत द्वितीय क्रमांक पटकाविला. गलांडे सुशिल याने १०० मीटर धावणे व १५०० मीटर धावण्याच्या स्पर्धेत द्वितीय क्रमांक मिळविला. ४x१०० मीटर रिले स्पर्धेत वाघमारे सुरजकुमार, वाळसकर गोविंद, गलांडे सुशिल, पडुळ नामदेव यांनी प्रथम क्रमांक पटकाविला.

■ दि. २० सप्टेंबर २०१४ रोजी, परभणी येथे संपन्न झालेल्या जिल्हास्तरीय शालेय व्हॉलीबॉल क्रीडा स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या वाळसकर गोविंद, गलांडे सुशिल, घांडगे आकाश, महाजन अजिंक्यकुमार, वाघमारे सुरजकुमार, पठाण फरहान खाँ, घुले ऋषीकेश, कोल्हाळ शुभम, ढगे अमोल यांनी सहभाग घेतला. संघास सतीश नावाडे, जुलाह खुड्डुस, म. इम्तीयाज यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. २३ सप्टेंबर २०१४ रोजी, परभणी येथे संपन्न झालेल्या जिल्हास्तरीय बुद्धिबळ स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या लोडाया रोमील, रासकटला वेणुगोपाल, शहाणे शुभम, गिरी अजय, कुंदनानी यश यांच्या संघाने सहभाग घेऊन प्रथम क्रमांक पटकाविला. या संघास किशोर ठोके यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. २३ सप्टेंबर २०१४ रोजी, विश्वशांती, राहाटी येथे संपन्न झालेल्या जिल्हास्तरीय शालेय स्वॉयक्वाँदो क्रीडा स्पर्धेत देशमुख शुभम व खॉजा मोईनोदिन यांनी सहभाग घेतला व प्रथम क्रमांक पटकाविला. संतोष शिंदे यांनी संघास मार्गदर्शन केले.

■ दि. २६ सप्टेंबर २०१४ रोजी, परभणी येथे संपन्न झालेल्या जिल्हास्तरीय सेपटकारा स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या मगर सार्थक, मैड शुभम, गात कृष्णा, पवार स्वप्नील, काचंन आर्यन या मुलांच्या संघाने सहभाग घेतला व प्रथम क्रमांक पटकाविला.

■ दि. ४ ऑक्टोंबर २०१४ रोजी, विभागीय शालेय बुद्धिबळ क्रीडा स्पर्धा, बीड येथे संपन्न झालेल्या या स्पर्धेत लोडाया रोमील, रासकटला वेणुगोपाल, शहाणे शुभम, गिरी अजय यांनी सहभाग घेतला. खेळाडूंना प्रा. जी. एस. पिंपळगावकर यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. २७ ऑक्टोबर २०१४ रोजी, परभणी येथे संपन्न झालेल्या जिल्हास्तरीय शालेय जम्परोप स्पर्धेत खॉजा मोईनोदिन याने सहभाग घेऊन प्रथम क्रमांक पटकाविला.

■ दि. २१ ऑक्टोबर २०१४ रोजी, औरंगाबाद येथे संपन्न झालेल्या विभागीय शालेय जम्परोप स्पर्धेत खॉजा मोईनोदिन याने सहभाग घेऊन प्रथम क्रमांक पटकाविला.

■ दि. ३१ ऑक्टोबर २०१४ रोजी, महाविद्यालयात एकात्मता दौड आयोजित करण्यात आली. या निमित्ताने परभणी जिल्हा टेबल टेनिस संघटनेच्या वतीने जिल्हास्तरीय टेबल टेनिस स्पर्धेचे आयाजन केले. खेळाडूंना रोख पारितोषिक देऊन गौरविण्यात आले. या कार्यक्रमास प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी, डॉ. वसंत पांचाळ, श्री. अरविंद थोरात, गणेश माळवे, चंद्रशेखर नावाडे, राधेश्याम दायमा, महेश कुलकर्णी, अश्विनी लिपणे, संतोष शिंदे, प्रशांत नाईक, जुलाह खुड्डुस यांची उपस्थिती होती.

■ दि. ३ ते ७ नोंव्हेबर २०१४ या कालावधीत, योगासन राज्य संघटनेच्या वतीने अमरावती येथे संपन्न झालेल्या राज्यस्तरीय योगासन स्पर्धेत देशमुख शुभम याने सहभाग घेतला.

■ दि. १० नोव्हेंबर २०१४ रोजी, नूतन विद्यालय, सेलू येथे जिल्हास्तरीय शालेय टेनिस व्हॉलीबॉल स्पर्धा संपन्न झाल्या. या स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या वाळसकर गोविंद, घांडगे आकाश, गलांडे सुशिल, वाघमारे सुरजकुमार, महाजन अजिंक्य कुमार, पठाण फरहानखाँ यांच्या संघाने सहभाग घेऊन, प्रथम क्रमांक पटकाविला.

■ दि. ११ नोव्हेंबर २०१४ रोजी, परभणी येथे संपन्न झालेल्या जिल्हास्तरीय मैदानी क्रीडा स्पर्धेत वाळसकर गोविंद, गलांडे सुशिल, पडुळ नामदेव, वाघमारे सुरजकुमार यांनी सहभाग घेतला.

■ दि. १२ नोव्हेंबर २०१४ रोजी, परभणी येथे

संपन्न झालेल्या जिल्हास्तरीय शालेय योगासन स्पर्धेत काळे राजश्री सहभाग हिने घेतला व प्रथम क्रमांक पटकाविला. या खेळाडुंना श्री डी. डी. सोन्नेकर यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. १४ नोव्हेंबर २०१४ रोजी, नूतन विद्यालय सेलू येथे संपन्न झालेल्या विभागीय शालेय टेनिस व्हॉलीबॉल स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने सहभाग घेतला व परभणी जिल्ह्याचे नेतृत्व करीत प्रथम क्रमांक पटकाविला. या विजयी संघात वाळसकर गोविंद, घांडगे आकाश, गलांडे सुशिल, वाघमारे सुरजकुमार, महाजन अजिंक्यकुमार, पठाण फरहान खाँ यांचा समावेश होता. संघास प्रा. के. के. कदम यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. १५ व १६ नोव्हेंबर २०१४ या कालावधीत, परभणी येथे सेपकटकारा राज्य संघटनेच्या वतीने घेण्यात आलेल्या राज्यस्तरीय स्पर्धेत मगर सार्थक, गात कृष्णा, भोकरे अंकित यांनी सहभाग घेऊन तृतीय क्रमांक पटकाविला.

■ दि. १७ ते २१ नोव्हेंबर २०१४ या कालावधीत, विश्वशांती, राहाटी येथे जिल्हाक्रीडा अधिकारी कार्यालयाच्या वतीने घेण्यात आलेल्या शारीरिक शिक्षण शिक्षकांच्या प्रशिक्षण शिबीरामध्ये प्रा. नागेश कान्हेकर यांनी सहभाग घेतला.

■ दि. १८ नोव्हेंबर २०१४ रोजी, परळी येथे संपन्न झालेल्या विभागीय शालेय योगासन स्पर्धेत काळे राजश्री हिने सहभाग घेतला व प्रथम क्रमांक पटकाविला.

■ दि. १८ नोव्हेंबर २०१४ रोजी, जालना येथे संपन्न झालेल्या विभागीय शालेय किकबॉक्सिंग स्पर्धेत जोगदंड आशा व कांचन आर्यन यांनी सहभाग घेतला. त्यांना मार्गदर्शन मा. फेरोज यांनी केले.

■ दि. २२ ते २५ नोव्हेंबर २०१४ या कालावधीत, निफाड जि. नाशिक येथे संपन्न झालेल्या राज्यस्तरीय शालेय योगासन स्पर्धेत काळे राजश्री हिने औरंगाबाद विभागाचे प्रतिनिधित्व केले.

■ दि. २ डिसेंबर २०१४ रोजी, औरंगाबाद येथे संपन्न झालेल्या विभागीय शालेय स्वॉयक्वाँदो स्पर्धेत देशमुख शुभम याने सहभाग घेतला व प्रथम क्रमांक पटकाविला. त्यास देशमुख श्रीकांत यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. ७ ते १० डिसेंबर २०१४ या कालावधीत, चंद्रपूर येथे संपन्न झालेल्या राज्यस्तरीय शालेय स्वॉयक्वाँदो स्पर्धेत देशमुख शुभम याने सहभाग घेतला, त्यास सौ. संगीता खरावे व प्रशांत नाईक यांचे मार्गदर्शन लाभले.

■ दि. २० ते २२ डिसेंबर २०१४ या कालावधीत, पुणे येथे संपन्न झालेल्या राज्यस्तरीय शालेय टेनिस व्हॉलीबॉल स्पर्धेत औरंगाबाद विभागाचे प्रतिनिधित्व महाविद्यालयाच्या संघाने केले. या संघात वाळसकर गोविंद, घांडगे आकाश, गलांडे सुशिल, वाघमारे सुरजकुमार, महाजन अजिंक्यकुमार, पठाण फरहान खाँ यांचा समावेश होता.

■ वाळसकर गोविंद याची महाराष्ट्र राज्याच्या संघात निवड झाली.

■ दि. १४ जानेवारी २०१५ रोजी, 'साई'चे संचालक डॉ. विरेंद्र भांडारकर यांनी क्रीडा विभागास भेट दिली.

■ दि. १३ ते १७ जानेवारी २०१४ या कालावधीत, जळगाव येथे संपन्न झालेल्या राष्ट्रीय टेनिस व्हॉलीबॉल कोचिंग कॅम्पमध्ये वाळसकर गोविंदयाने सहभाग घेतला व त्याची महाराष्ट्राच्या संघात निवड झाली.

■ दि. १७ ते २० जानेवारी २०१५ या कालावधीत, जळगाव येथे संपन्न झालेल्या राष्ट्रीय टेनिस व्हॉलीबॉल स्पर्धेत महाराष्ट्राचे नेतृत्व वाळसकर गोविंद याने केले

व सुवर्णपदक प्राप्त केले. त्याचा ना. गिरीष महाजन यांनी सत्कार केला.

■ दि. २१ ते २३ जानेवारी २०१५ या कालवधीत, जालना येथे संपन्न झालेल्या राज्यस्तरीय (संघटना) डाजबॉल स्पर्धेत शहाणे शैलेश यांनी सहभाग घेतला.

■ दि. २ ते ३ फेब्रुवारी या कालावधीत, वेरूळ जि. औरंगाबाद येथे राज्यसंघटनेच्या वतीने घेण्यात आलेल्या राज्यस्तरीय टेनिस व्हॉलीबॉल स्पर्धेत पठाण फरहान खाँ, चव्हाण स्वप्नील, घांडगे आकाश यांनी सहभाग घेतला. चव्हाण स्वप्नील, घांडगे आकाश यांची निवड महाराष्ट्राच्या संघात झाली.

■ दि. १२ ते १४ फेब्रुवारी २०१५ या कालावधीत, श्रीराम प्रतिष्ठान, सेलू येथे संपन्न झालेल्या राज्यस्तरीय शालेय जम्परोप स्पर्धेत खॉजा मोईनोदिन यांने औरंगाबाद विभागाचे प्रतिनिधित्व करीत सहभाग घेतला.

■ दि. १२ मार्च २०१५ रोजी टेनिस व्हॉलीबॉलचे जनक डॉ. व्यंकटेश बोगवाड यांनी महाविद्यालयास भेट दिली.

■ दि. ३ ते ५ एप्रिल २०१५ या कालावधीत, केरळ येथे संपन्न झालेल्या संघटनेच्या राष्ट्रीय टेनिस व्हॉलीबॉल स्पर्धेत चव्हाण स्वप्नील व घांडगे आकाश यांनी महाराष्ट्र राज्याचे प्रतिनिधित्व करीत सुवर्णपदक प्राप्त केले.

प्रा. नागेश कान्हेकर
क्रीडा शिक्षक

◆

विज्ञान मंडळ

विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांची अभ्यासातील गोडी वाढावी याकरीता, दरवर्षीप्रमाणे शैक्षणिक वर्ष २०१४–१५ मध्ये प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी यांच्या मार्गदर्शनानुसार विज्ञान मंडळाची स्थापना करण्यात आली. विज्ञान मंडळाचे उद्‌घाटन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद येथील वनस्पतीशास्त्र विभागप्रमुख डॉ. अरविंद धाबे यांच्या हस्ते करण्यात आले. सेवानिवृत्त प्राणीशास्त्र विभागप्रमुख डॉ. पी. एन. कुलकर्णी यांनी अध्यक्षीय भाषणाने कार्यक्रमाचा समारोप केला. या प्रसंगी डॉ. अरविंद धाबे यांची विभागप्रमुखपदी निवड झाल्याबद्दल महाविद्यालयाच्या वतीने सत्कार करण्यात आला. जैवविविधतेचे संवर्धन करण्याची जबाबदारी आपल्या सर्वांची आहे, असे प्रतिपादन डॉ. अरविंद धाबे यांनी या प्रसंगी विद्यार्थ्यांना केलेल्या मार्गदर्शनपर व्याख्यानात केले. या प्रसंगी व्यासपीठावर प्रभारी प्राचार्य डॉ. एम. एस. शिंदे, विज्ञान मंडळाचे संयोजक डॉ. व्ही. एच. पांचाळ, डॉ. आर. एम. खाडप यांची उपस्थिती होती. प्रा. अमित कुलकर्णी यांचा नेट परीक्षा उत्तीर्ण झाल्याबद्दल, तसेच महाविद्यालयाचा माजी विद्यार्थी श्री. लक्ष्मीकांत मुळे याची औरंगाबाद येथे औषध कंपनीमध्ये निवड झाल्याबद्दल प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते सत्कार करण्यात आला. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचलन डॉ. आर. एम. खाडप यांनी केले. तर आभार प्रदर्शन प्रा. अमित कुलकर्णी यांनी केले. हा कार्यक्रम यशस्वी करण्यासाठी प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी यांच्या मार्गदर्शनानुसार डॉ. पी. आर. कंठाळे, डॉ. कीर्ती

निराळवाड, प्रा. पी. आर. पांडे, डॉ. बी. के. कुमठेकर, प्रा. व्ही. बी. पटारे, प्रा. एस. जी. गरूड यांनी विशेष परीश्रम घेतले.

दि. १५/०८/२०१४ व दि. २६/०१/२०१५ या राष्ट्रीय सणानिमित्त, विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांनी तयार केलेल्या भित्तीपत्रकांचे प्रदर्शन संस्थेच्या पदाधिकाऱ्यांचा हस्ते करण्यात आले. या प्रदर्शनाचा लाभ सर्व विद्यार्थ्यांना झाला. माहूर, बेजोशितल सिड्स कंपनी, जालना, महोदया सीड्स कंपनी जालना, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद येथील वनस्पतीशास्त्र विभाग, प्राणीशास्त्र विभाग, जैव रसायनशात्र विभाग या ठिकाणी शैक्षणिक सहलीचे आयोजन करण्यात आले होते. प्रा. अमित कुलकर्णी यांच्यासोबत विज्ञान, प्रथम वर्षातील विद्यार्थी श्री. शिंदे व श्री. शेख यांनी पोस्टर प्रझेंटेशनमध्ये स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय, मंठा येथे आपला सहभाग नोंदविला. कु. दामिनी त्रिपाठी, कु. स्वाती परतुरकर यांनी प्रा. अमित कुलकर्णी यांच्या मार्गदर्शनानुसार सुक्ष्मजीवशास्त्र विभाग उपकेंद्र, उस्मानाबाद, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद येथे पोस्टर सादर केले. प्रा. अमित कुलकर्णी यांच्यासोबत श्री. केदारी अविनाश, कृष्णा डवले, कु. घुगे वर्षा, कु. काकडे शुभांगी, कु. कुऱ्हे संचालिका, बालाजी वटाणे, कु. शिल्पा मगर, कु. दामिनी त्रिपाठी, कु. स्वाती परतुरकर, कु. आवटे, कु. शिंदे या विद्यार्थीनींनी एम. जी. एम. कॉलेज, नांदेड येथे वैज्ञानिक संशोधन प्रकल्प प्रदर्शनास भेट दिली.

प्रा. अमित कुलकर्णी यांच्या मार्गदर्शनानुसार शेख उमेद, शिंदे,डासाळकर, हादगांवकर, कु. जैन, कु. कदम, कु. सांगळे, कु. पठाण, कु. मगर, कु. कंटुले, कु. त्रिपाठी, कु. सरकटे यांनी सुक्ष्मजीवशास्त्र विभाग, ज्ञानोपासक महाविद्यालय, परभणी येथे एकदिवसीय राज्यस्तरीय चर्चासत्रात आपला सहभाग नोंदवला. दि. २९/१२/२०१४ रोजी, जागतिक जैवविविधता दिनानिमित्त विद्यार्थ्यांसाठी निबंध स्पर्धेचे आयोजन करण्यात आले होते.

राष्ट्रीय विज्ञान दिनानिमित्त महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी डॉ. सुनिल अहिरराव (परभणी) यांची प्रमुख पाहूणे म्हणून उपस्थिती होती. विज्ञान मंडळाचे संयोजक डॉ. वसंत पांचाळ यांनी प्रास्ताविक केले. मान्यवरांच्या हस्ते सर सी. व्ही. रमन यांच्या प्रतिमेचे पूजन करण्यात आले. डॉ. सुनिल आहिरराव यांनी त्यांच्या विद्यार्थी जीवनातील अनुभव सांगितले. तसेच, विज्ञान शाखेचे महत्त्व पटवून दिले. लोणार येथील जैवविविधता याबद्दल सविस्तर मार्गदर्शन केले. अध्यक्षीय समारोप डॉ. शरद कुलकर्णी यांनी केला. सूत्रसंचलन व आभार कु. बोराडे हिने केले.

स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र

स्पर्धा परीक्षेचे वाढते महत्त्व लक्षात घेऊन विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या योजनेअंतर्गत महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांसाठी 'स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्रा'ची स्थापना करण्यात आली. विद्यार्थ्यांना स्वंय अध्ययनासाठी, ग्रंथालयात स्पर्धा परीक्षेचा स्वतंत्र संदर्भग्रंथ कक्ष स्थापन करण्यात आला आहे. तसेच अनेक उपयुक्त अशी नियतकालिके वाचन कक्षात उपलब्ध करण्यात आली आहेत. शैक्षणिक वर्ष २०१४-१५ मध्ये, १२५ विद्यार्थ्यांनी स्पर्धा परीक्षा केंद्रात नाव नोंदणी केली होती. या केंद्रांतर्गत स्पर्धा परीक्षेचे विषय गणित, इंग्रजी, मराठी, राज्यशास्त्र, भूगोल, बुद्धिमत्ता, मानवी हक्क इ. विषयांच्या तासिका विद्यार्थ्यांसाठी घेण्यात आल्या.

महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी व सध्या नवी दिल्ली येथे सर्वोच्च न्यायालयात म्हणून कार्यरत असलेले ॲड. अतुल डख यांचे मार्गदर्शन आयोजित

करण्यात आले होते. न्यायदानाचे क्षेत्र एक अत्यंत आव्हानात्मक क्षेत्र असून, अनेक मराठी माणसांनी या क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य केले आहे. तसेच या व्यवसायास समाजसेवेची संधी म्हणून पाहिले पाहिजे, असे मत ॲड. अतुल डख यांनी व्यक्त केले. प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी यांनी अध्यक्षीय समारोपप्रसंगी विद्यार्थ्यांनी ॲड. अतुल डख यांचा आदर्श घ्यावा, असे आवाहन केले. डॉ. व्ही. एच. पांचाळ यांनी आभार व्यक्त केले, तर प्रा. सुभाष बिरादार यांनी सूत्रसंचलन केले. महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी श्री. रामेश्वर चिलवंत, परभणी यांनी कौशल्यविकास या विषयावर विद्यार्थ्यांना पॉवर पाईंट प्रेझेंटेशनद्वारे मार्गदर्शन केले. श्री. समीर दुधगावकर, परभणी यांनी बुद्धिमत्ता प्रात्यक्षिक तसेच पॉवर पाईंट प्रझेंटेशनद्वारे विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी श्री. मयूर कुलकर्णी यांनी विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढविण्यासाठी मार्गदर्शन केले.

राष्ट्रीय सेवा योजना, वरिष्ठ महाविद्यालय

■ दि. २३/०८/२०१४ रोजी, स्वयंसवेकांची यादी स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठास सादर करण्यात आली.

■ दि. ०१/०८/२०१४ रोजी, राष्ट्रीय सेवा योजनेचे उद्‌बोधन शिबीर आयोजित केले. प्रा. सवंडकर यांनी स्वयंसेवकांना मार्गदर्शन केले.

■ दि. ०८/०८/२०१४ रोजी, मा. सदस्य सल्लागार समिती बैठक झाली. यात वर्षभराचे नियोजन करण्यात आले.

■ दि. १५/०८/२०१४ रोजी, स्वातंत्र्य दिन साजरा करण्यात आला. यानिमित्त विद्यार्थ्यांना फळे वाटप करण्यात आले.

■ स्व. राजीव गांधी जयंती साजरी करण्यात आली. यामध्ये विद्यार्थ्यांनी सद्‌भावनेची शपथ घेतली.

■ दि. २१/०८/२०१४ रोजी, महाविद्यालयात प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांचा स्वागत समारंभ ꠰करण्यात आला. यावेळी विद्यार्थ्यांना राष्ट्रीय सेवा योजनेची सविस्तर माहिती कार्यक्रमाधिकारी प्रा. विनायक टेंगसे यांनी दिली.

■ दि. ०५/०९/२०१४ रोजी, शिक्षक दिन साजरा करण्यात आला.

■ दि. ०८/०९/२०१४ रोजी, गणेश विसर्जन निमित्त सायंकाळी ०६.०० ते १०.०० या वेळेत कार्यक्रमाधिकारी, छात्र पोलीस मित्र व स्वयंसेवक मिरवणुकीत सहभागी झाले.

■ दि. ०८/०९/२०१४ रोजी, साक्षरता दिन साजरा करण्यात आला. यावेळी डॉ. आर. आर बैनवाड यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. १७/०९/२०१४ रोजी, मराठवाडा मुक्तीसंग्राम दिनानिमित्त भित्तीपत्रकाचे विमोचन करण्यात आले.

■ दि. २४/०९/२०१४ रोजी, राष्ट्रीय सेवा योजना दिन साजरा करण्यात आला. त्यानिमित्त लोकमान्य वर्ल्ड बँक यांच्या संयुक्त विद्यमाने रक्तदान शिबीराचे आयोजन करण्यात आले. यात ४० स्वयंसेवकांनी रक्तदान केले व १५० स्वयंसेवकांची रक्तगट तपासणी करण्यात आली.

■ दि. ०५/१०/२०१४ रोजी, स्वच्छ भारत अभियान रॅली काढून बस स्टँड, रेल्वे स्टेशन व महाविद्यालय परिसर स्वच्छ केला.

■ दि. १०/१०/२०१४ रोजी, मतदार जनजागरण रॅली काढण्यात आली. या रॅलीत प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी, कार्यक्रमाधिकारी प्रा. विनायक टेंगसे व तहसीलदार छडीदार साहेब व उपजिल्हाधिकारी श्री. बोरंगावकर यांची उपस्थिती होती.

■ संत जनाबाई महाविद्यालयाने आयोजित केलेल्या जिल्हास्तरीय 'युवक युवती नेतृत्व शिबीरा'मध्ये चि. किशोर भिसे व वीर आकाश या विद्यार्थ्यांनी सहभाग

घेतला.

■ पल्स पोलिओ अभियानामध्ये रत्नाकर गात व वैजनाथ मांगधरे या विद्यार्थ्यांनी सहभाग नोंदविला.

■ दि. १४/११/२०१४ रोजी, पंडित जवाहरलाल नेहरू यांची जयंती साजरी करण्यात आली.

■ दि. २६/११/२०१४ रोजी, संविधान गौरव दिन साजरा करण्यात आला. याप्रसंगी उपप्राचार्य प्रा. यादव गायकवाड यांनी उपस्थितांना मार्गदर्शन केले.

■ महात्मा फुले व यशवंतराव चव्हाण स्मृती दिन साजरा करण्यात आला.

■ दि. १३/१२/२०१४ रोजी, पल्स पोलिओ प्रशिक्षणासाठी उपजिल्हा रूग्णालय येथे रत्नाकर गात व वैजनाथ मांगधरे यांनी सहभाग घेतला.

■ दि. २६ जानेवारी २०१५ रोजी, प्रजासत्ताक दिन साजरा करण्यात आला व स्वयंसेवकांना खाऊ वाटप करण्यात आला.

■ दि. २६ जानेवारी २०१५ रोजी स्वयंसेवकांनी पल्स पोलिओ योजनेत सहभाग नोंदविला.

■ दि. ३० मार्च २०१५ रोजी, राष्ट्रीय सेवा योजनेची बैठक, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ येथे संपन्न झाली. या बैठकीत डॉ. दंडवते यांनी सहभाग घेतला.

वरील कार्यक्रमांसोबत नियमित श्रमदान व उद्‌बोधन इ. कार्यक्रम यशस्वीरित्या पूर्ण केले.

◆

राष्ट्रीय सेवा योजना

कनिष्ठ महाविद्यालय

आजच्या आधुनिक युगात महाविद्यालयातील युवक युवतींना संस्काराकडून संस्कृतीकडे, श्रमदानाकडे, स्वावलंबनाकडे घेऊन जाणारी योजना म्हणजे, राष्ट्रीय सेवा योजना होय. विद्यार्थ्यांना ज्ञानाजर्नाबरोबरच स्वावलंबन, चारित्र्यसंवर्धन, सामाजिक बांधिलकी यांचा त्यांच्या मनावर संस्कार व्हावा या हेतुने महाविद्यालयीन स्तरावर सुरू झालेली ही विधायक चळवळ होय. या योजनेच्या माध्यमातून श्रमप्रतिष्ठा, सामाजिक बांधिलकी, परस्पर सहकार्य, त्याग, प्रामाणिकपणा, व्यक्तीमत्त्व विकास, विचारांना चालना, अशा अनेक गुणांचा देशामध्ये विकास घडून येतो. आमच्या महाविद्यालयात शैक्षणिक वर्ष २०१४-१५ मध्ये रा. से. योजनेच्यावतीने खालील उपक्रम राबविण्यात आले :

■ जागतिक लोकसंख्या दिनानिमित्त भित्तीपत्रकाचे विमोचन महाविद्यालयाचे प्राचार्य, पर्यवेक्षक, कार्यक्रमाधिकारी यांच्या उपस्थितीत करण्यात आले.

■ दि. १७ जुलै २०१४ रोजी, रा. से. यो. विभाग, नूतन महाविद्यालय, सेलू येथे 'आपत्ती व्यवस्थापन कक्षा'ची स्थापना करण्यात आली.

■ दि. २५ जुलै २०१४ रोजी, महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या स्वयंसेवकांसाठी उद्‌बोधन शिबीराचे आयोजन करण्यात आले. मार्गदर्शक म्हणून प्रा. के. डी. वाघमारे तर, महाविद्यालयाचे प्राचार्य, पर्यवेक्षक, कार्यक्रमाधिकारी व स्वंयसेवक कार्यक्रमास उपस्थित होते.

■ दि. १ ऑगस्ट २०१४ रोजी, अण्णाभाऊ साठे व लोकमान्य टिळक पुण्यतिथी साजरी करण्यात आली.

■ दि. ८ ऑगस्ट २०१४ रोजी, रा. से. यो. सल्लागार समितीची बैठक संपन्न झाली. या बैठकीत वर्षभराच्या कार्यक्रमाचे नियोजन करण्यात आले व वार्षिक विशेष शिबीर मौजे, जवळा, जिवाजी येथे घेण्यात यावे असे ठरले.

■ दि. १५ ऑगस्ट २०१४ रोजी, स्वातंत्र्य दिन साजरा करण्यात आला. या दिवशी सर्व विद्यार्थ्यांना खाऊ वाटप करण्यात आला.

■ दि. १७ ऑगस्ट २०१४ रोजी, महाविद्यालयात सद्‌भावना दिन साजरा करण्यात आला. विद्यार्थ्यांना सद्‌भावनेची शपथ दिली.

■ दि. ५ सप्टेंबर २०१४ रोजी, रा. से. यो. तर्फे शिक्षक दिन साजरा करण्यात आला. या कार्यक्रमामध्ये महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. यावेळी पर्यवेक्षक प्रा. एल. एच. काळे , कार्यक्रमाधिकारी प्रा. बी. जी. काजळे तसेच प्रा. एस. जी. घुलेश्वर तसेच रा. से. यो. चे विद्यार्थी उपस्थित होते.

■ दि. ७ सप्टेबर २०१४ रोजी, पोलीस उपअधिक्षक श्री. रोडेसाहेब यांच्या मार्गदर्शनाखाली गणेश विसर्जनाच्या दिवशी शांतता व सुव्यवस्था प्रस्थापित करण्यासाठी बोलवलेल्या बैठकीस प्रा. बी. जी. काजळे व प्रा. एस. जी. घुलेश्वर उपस्थित होते.

■ दि. ८ सप्टेंबर २०१४ रोजी, मा. रोडेसाहेब यांनी केलेल्या आवाहास प्रतिसाद म्हणून, गणेश विसर्जनाच्या दिवशी सायं.०४ ते १० या वेळेत कार्यक्रमाधिकारी प्रा. बी. जी. काजळे व ५० छात्र पोलीस मित्र स्वंयसेवक उपस्थित होते.

■ दि. ८ सप्टेंबर २०१४ रोजी, प्रा. आर. आर. बैनवाड यांनी साक्षरता दिनानिमित्त मार्गदर्शन केले.

■ दि. १७ सप्टेंबर रोजी, मराठवाडा मुक्तीसंग्राम दिन व विद्यापीठ वर्धापन दिनानिमित्त विद्यार्थ्यांना खाऊ वाटप करण्यात आला. तसेच महाविद्यालयात विद्यापीठ वर्धापन सप्ताह साजरा करण्यात आला. त्यात स्वयंसेवकांनी सहभाग घेतला.

■ दि. २२ सप्टेंबर २०१४ रोजी, रा. से. यो. स्थापना दिनानिमित्त व्यक्तिमत्त्व या विषयावर प्रा. आर. आर. बैनवाड यांनी मार्गदर्शन केले.

■ दि. २४ सप्टेंबर २०१४ रोजी, रा. से. यो. दिन साजरा करण्यात आला. याच दिवशी रक्तदान शिबीराचे आयोजन करण्यात आले. औरंगाबाद येथील ‘लोकमान्य रक्त पेढी’ व ‘नूतन महाविद्यालय रा.से.यो.’ च्या संयुक्त विद्यमाने हे शिबीर घेण्यात आले. या शिबीरात ६० स्वयंसेवकांनी रक्तदान केले व १५० स्वयंसेवकांची रक्तगट तपासणी करण्यात आली.

■ दि. ५ ऑक्टोबर २०१४ रोजी, स्वच्छ भारत अभियान कार्यक्रमानिमित्त विद्यार्थ्यांनी बसस्टँड, रेल्वे स्टेशन, महाविद्यालय परिसर स्वच्छ केला.

■ दि. १० ऑक्टोबर २०१४ रोजी, मतदान जनजागरण रॅली काढण्यात आली. या रॅलीत प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी, कार्यक्रमाधिकारी प्रा. काजळे व प्रा. घुलेश्वर तसेच मा. तहसीलदार छडीदारसाहेब व उपजिल्हाधिकारी श्री. बोरगांवकर यांची उपस्थिती होती.

■ दि.१४ नोव्हेंबर २०१४ रोजी, रा.से.यो. तर्फे पंडित जवाहरलाल नेहरू यांची जयंती साजरी करण्यात आली.

■ दि. २६ नोव्हेंबर २०१४ रोजी, संविधान गौरव दिन साजरा करण्यात आला. याप्रसंगी महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य प्रा. यादव गायकवाड यांनी उपस्थितांना मार्गदर्शन केले.

■ दि. ३१ डिसेंबर २०१ रोजी, पल्स पोलिओ प्रशिक्षणासाठी उपजिल्हा रुग्णालय, सेलू येथे आयोजित प्रशिक्षणात दोन स्वयंसेवकांनी सहभाग घेतला.

■ दि. २६ जानेवारी २०१४ राजी, प्रजासत्ताक दिन साजरा करण्यात आला व स्वयंसेवकांना खाऊ वाटप करण्यात आला. पल्स पोलिओ योजनेत विद्यार्थ्यांनी सहभाग नोंदविला.

वरील वर्षभरातील कार्यक्रमांसोबतच वृक्षारोपण, एड्स जनजागृती, नियमित श्रमदान, उद्‌बोधन या कार्यक्रमांत रा.से.यो.च्या स्वयंसेवकांचा सक्रिय सहभाग असतो.

महिला वसतिगृह –

सन २०१४–१५ या वर्षी महिला वसतिगृहात विविध

उपक्रम राबविण्यात आले.
१. सावित्रीबाई फुले जयंतीनिमित्त अभिवादन.
२. राजमाता जिजाऊ जयंतीनिमित्त अभिवादन.
३. २६ जानेवारीला रांगोळी, रूम सजावट व मॅचिंग यांसारख्या विविध स्पर्धा घेण्यात आल्या.
४. ८ मार्चला महिला दिनानिमित्त प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी यांचे व्याख्यान झाले.
५. २४ मार्चला वैद्यकीय शिबीर आरोग्य तपासणी
६. विद्यार्थिनींचा विविध उपक्रम व सहलींमध्ये सहभाग.
७. कु. स्वाती परतुरकरने विज्ञान, तृतीय वर्षात सर्वाधिक गुण घेऊन यश संपादन केले.
८. आशा जोगदंडला ज्युडो शोतोकन कराटे या स्पर्धेमध्ये सुवर्णपदक प्राप्त.
९. महिला वसतिगृहातील विद्यार्थिनींचे वाढदिवस साजरे केले गेले.

श्रीरामजी भांगडिया वसतिगृह अहवाल २०१४-१५

श्रीरामजी भांगडिया वसतिगृह हे एक संस्कार केंद्र आहे. या वर्षी वसतिगृहामध्ये ६२ विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला होता. १५ ऑगस्ट २०१४ व २६ जानेवारी २०१५ तसेच श्रीरामजी भांगडिया यांच्या जयंतीनिमित्त विविध कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले. यामध्ये वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांनी परिसर स्वच्छतेमध्ये सहभाग नोंदवून महाविद्यालयाचा परिसर तसेच अन्य परिसर स्वच्छ केला. या शैक्षणिक वर्षाकरीता वसतिगृह समितीमध्ये प्रा. के. के. कदम (संयोजक), डॉ. पी. आर. कंठाळे, प्रा. एम. डी. सवंडकर, प्रा. एस. जी. माहोलकर, प्रा. एल. एच. काळे, प्रा. डी. एच. जामगे तसेच प्रा. एन. जे. कान्हेकर हे होते.

हेल्थ क्लब

महाविद्यालयातील विद्यार्थी / विद्यार्थिनी आणि सर्व शिक्षक / शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांची वैद्यकीय चाचणी सेलू येथील डॉक्टर असोसिएशन सेलूच्या सहकार्याने करण्यात आली. या वैद्यकीय तपासणी मध्ये सेलू येथील सर्व डॉक्टरांनी मोलाचे सहकार्य केले. दंतचिकित्सा, रक्तगट, विविध आजार तथा चाचण्या करण्यात आला. हेल्थ क्लबच्यावतीने प्रा. के. के. कदम, प्रा. एन. जे. कान्हेकर, प्रा. एस. जी. पिंपळगावकर यांनी प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी यांच्या मार्गदर्शनानुसार परिश्रम घेतले. या शिबीराच्या यशस्वीतेसाठी प्राध्यापक व शिक्षकेतर कर्मचारी यांचा सहकार्य लाभले.

वादविवाद स्पर्धा अहवाल

■ वरिष्ठ महाविद्यालयातील विज्ञान तृतीय वर्गात शिकणारी कु. दामिनी शाममोहन त्रिपाठी जिल्हा परिषद परभणी द्वारा आयोजित स्वच्छता मित्र वक्तृत्व स्पर्धेत तालुकास्तरावर प्रथम क्रमांक रोख रू. ५,०००/- चे पारितोषिक मिळविले. पुढे ह्याच स्पर्धेत जिल्हास्तरावर तृतीय क्रमांक मिळवून रू. ५,०००/- चे पारितोषिक मिळवले.

■ स्वामी विवेकानंदावरील आंतरमहाविद्यालयीन वक्तृत्व स्पर्धेत प्रथम क्रमांक मिळवून रोख रू. ७००/- चे पारितोषिक मिळविले.

Avishkar - Academic Year : 2014-15

■ Kulkarni Amit D. - Won 'First Prize' at District level research festival organized by K.K.M. College, Manwat dated on 09 Oct., 2014.

■ Vithal Panchal, Krishna Dawle, Yogesh Pathak, Priyanka Tathe, Jai Sangtani, Santosh Kale Participated at district level research festival organized by K.K.M. College, Manwat dated on 09 Oct., 2014.

■ Kulkrni A.D. Won first prize at university level Avishkar Organized by People's College Nanded.

■ Kulkarni Amit D. Participatged at state level research fetival organized by M.A.F.S.U. Nagpur dated on 21, 23 Jan, 2015.

◆

'स्वामी विवेकानंद यांच्या विचारांची प्रासंगिकता' या विषयावर राष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन

संस्थेच्या अमृतमहोत्सवी वर्षात ठरविल्याप्रमाणे, विद्यापीठ अनुदान आयोग पुरस्कृत नूतन महाविद्यालय, सेलू व स्वामी रामानंद तीर्थ हिंदी-मराठी ग्रंथालय यांच्या संयुक्त विद्यमानाने दि. ३० व ३१ जानेवारी २०१५ रोजी, दोन दिवसीय राष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन करण्यात आले होते. या आयोजनामध्ये महाविद्यालयातील राज्यशास्त्र विभागाचा पुढाकार होता. 'शिक्षक आणि पालक हे आजच्या तरुणांचे आदर्श आहेत. या माध्यमातून आपण आपला देश घडवू शकतो. आपल्या पाल्यांना आपण विद्यार्थी बनवतो की परिक्षार्थी बनवतो याचे चिंतन करण्याचे मोठे आव्हान आपल्यापुढे आहे. हे आव्हान पेलण्यासाठी स्वामी विवेकानंद यांच्या विचारांचा आधार समाजाला हितकारक आहे', असे प्रतिपादन श्री. विश्वास लपालकर (विवेकानंद केंद्र कन्याकुमारी, महाराष्ट्र प्रांतप्रमुख) यांनी उद्‌घाटक म्हणून व्यक्त केले. समारंभाचे प्रमुख पाहुणे म्हणून स्वामी श्रीकांतानंद यांनी स्वामींचे वैचारिक चारित्र्य श्रोत्यांपुढे उभे केले. आजचा विद्यार्थी हा दिशाहीन झाला आहे.त्याला योग्य ते दिशादर्शन देण्याची गरज वर्तमान परिस्थितीमध्ये आहे. त्यासाठी विवेकांनद यांच्या विचारांची आवश्यकता आहे. या प्रसंगी -

'स्वामी विवेकानंद : समकालीन चिंतनाचा सृजनाविष्कार' या स्मरणिकेचे विमोचन मान्यवरांच्या हस्ते करण्यात आले. या स्मरणिकेत १३२ शोधनिबंध प्रकाशित करण्यात आले. या परिषदेमध्ये २७० प्राध्यापकांनी सहभाग नोंदविला. ५२ प्राध्यापकांनी शोधनिबंधाचे वाचन केले. या कार्यक्रमाचे अध्यक्ष म्हणून संस्थेचे उपाध्यक्ष ॲड. वसंतराव खारकर हे विराजमान होते. संस्थेचे सहसचिव, डॉ. व्ही. के. कोठेकर, महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी, परिषदेचे समन्वयक डॉ. रमेश बैनवाड, प्रा. यादव गायकवाड, प्रा. हिरा बायस आदी मान्यवर व्यासपीठावर उपस्थित होते. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचलन प्रा. आर. ए. झोडगे तर आभार प्रा. हिरा बायस यांनी केले.डॉ. मोहम्मद उमर (डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद) व श्री. जोंधळे अंबेजोगाई यांनी स्वामी विवेकानंदांच्या विचारांची प्रासंगिकता यावर अभ्यासपूर्ण व्याख्यान दिले. 'समाजातील प्रत्येक क्षेत्रात स्वामी विवेकानंद यांचे विचारसूत्र हे आदर्श आहे. मी स्वत: राजकारणात सक्रिय असताना विवेकानंद यांच्या विचारांच्या प्रेरणेचा आदर्श माझ्या पुढे असतो. कारण स्वामी उत्तम वक्ते होते, त्याचबरोबर कुशल संघटकही होते.' असे प्रतिपादन सेलू-जिंतूर मतदारसंघाचे आमदार श्री. विजय भांबळे यांनी या राष्ट्रीय परिषदेच्या समारोप प्रसंगी व्यक्त केले. या परिषदेच्या निमित्ताने दोन दिवस वेगवेगळया मान्यवरांची व्याख्याने, चर्चासत्रे संपन्न झाली. कार्यक्रमाचे प्रमुख पाहुणे डॉ.मुहम्मद उमर (डॉ.बा.आं.म.वि.औरंगाबाद) यांनी 'परिषदेच्या यशस्वीततेबद्दल संयोजकांचे अभिनंदन केले. दुसरे प्रमुख पाहुणे डॉ. व्ही. के. कोठेकर यांनी 'सेलूसारख्या ग्रामीण भागात राष्ट्रीय परिषद आयोजित केली जाते, त्यामुळे ग्रामीण भागातील संशोधक, प्राध्यापक, विद्यार्थ्यांना परिषदेत सहभागी होण्याची संधी मिळते हे गौरवास्पद आहे' असे म्हटले यानिमित्त छाया वांगीकर, कु.स्वाती परतुरकर सुधीर कावरे, मल्लारी शिंदे इत्यादी प्रतिनिधींनी आपली प्रतिक्रिया मांडली. व्यासपीठावर संस्थेचे उपाध्यक्ष ॲड. वसंतराव खारकर, संस्थेचे सहसचिव श्री. डी. के.देशपांडे, नूतन महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी, डॉ. संजीवनी कदम, श्री. डी. के. माकोडे, डॉ. बैनवाड आदी मान्यवर उपस्थित होते. कार्यक्रमाचे सुत्रसंचलन डॉ. पांचाळ तर आभार प्रर्दर्शन प्रा. अर्चना पत्की यांनी केले.

◆

मत्स्य जैवविविधता आणि पर्यावरण या विषयांवर एकदिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्राचे आयोजन

विद्यापीठ अनुदान आयोग, नूतन महाविद्यालय, सेलू आणि जॉईन्ट क्लब, सेलू यांच्या संयुक्त विद्यमाने नूतन महाविद्यालयाच्या पं. या. तरफदार सभागृहात दि. १३/०३/२०१५ रोजी, मत्स्य जैवविविधता आणि पर्यावरण या विषयांवर एकदिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्राचे आयोजन करण्यात आले होते. प्राणीशास्त्र विभागाने या चर्चासत्राच्या आयोजनासाठी पुढाकार घेतला होता. संस्थेच्या अमृत महोत्सवाचा एक भाग म्हणून, या राज्यस्तरीय चर्चासत्राचे आयोजन करण्यात आले होते.

या चर्चासत्राच्या उद्‌घाटनप्रसंगी अध्यक्षस्थानी डॉ. व्ही. के. कोठेकर (सहसचिव नूविशिसं सेलू) तर उद्‌घाटक म्हणून निसर्गप्रेमी डॉ. विजय दिवाण तसेच कार्यक्रमाचे प्रमुख अतिथी म्हणून डॉ. जी. डी. खेडकर हे उपस्थित होते, या चर्चासत्राच्या उद्‌घाटनप्रसंगी चर्चासत्राचे मुख्य संयोजक मा. प्राचार्य डॉ. शरद एस. कुलकर्णी यांनी स्वागतपर भाष्य केले, तर प्रास्ताविक सहसंयोजक डॉ. आर. एम. खाडप यांनी केले. तसेच याप्रसंगी व्यासपीठावर मा. प्रथमेश राठी व मा. श्री पियुष बिनायके यांचीही उपस्थिती होती.

जैवविविधता हा सजीवसृष्टीचा आधार आहे आणि त्याची निगा राखणे ही प्रत्येक सीवाची जबाबदारी आहे. मात्र माणसाच्या उपभोगवादी वृत्तीमुळे जैवविविधतेचा मोठ्या प्रमाणावर ऱ्हास होत आहे याला आळा घालणे हे विविध चर्चासत्रांचे उद्दिष्ट असते असे मत डॉ. विजय दिवाण यांनी उद्‌घाटनप्रसंगी व्यक्त केले. चर्चासत्राचे प्रमुख अतिथी डॉ. जी. डी. खेडकर यांनी मत्स्य जैवविविधता आणि पर्यावरण या विषयाची सखोल अशी शास्त्रशुद्ध आणि तांत्रिक मांडणी केली. चर्चासत्राच्या उद्‌घाटन कार्यक्रमाच्या अध्यक्षीय समारोपात डॉ. व्ही. के. कोठेकर म्हणाले की, माणसाच्या विचारांची व्यापकता ही वैश्विक असावी, मात्र त्याचे उपयोजन हे प्रत्येक व्यक्तीने आपल्या व्यक्तिगत पातळीवर प्रामाणिकपणे केल्यास जैवविविधता आपल्याला राखता येईल. त्यातूनच संपूर्ण ब्रह्मांडाचे संरक्षण होईल. या उद्‌घाटनपर कार्यक्रमाचे सूत्रसंचलन डॉ. एम. एस. शिंदे यांनी केले, तर उपस्थितांचे आभार डॉ. व्ही. एच. पांचाळ यांनी मानले.

हे चर्चासत्र तीन बंधांत गुंफले होते. त्यातील पहिले बंध हे तांत्रिक सादरीकरण आणि संशोधन पत्रिकेच्या स्वरूपाचे होते. या सत्राचे अध्यक्ष म्हणून प्रा. डॉ. जोशी सर तर प्रमुख अतिथी म्हणून प्रा. डॉ. रणखांब हे उपस्थित होते. या चर्चासत्रात ८० संशोधन पत्रिकांची नोंद झाली असून, त्यामधून १२ संशोधन पत्रिकांचे वाचन झाले. या वाचनातून विषयाची व्यापकता व उपयोगिता तसेच, महत्त्व सहभागी विद्यार्थी आणि प्राध्यापकांच्या दृष्टीने उपयोगाचे ठरणारे होते. सोबतच दृक्‌श्राव्य माध्यमांच्या साहाय्याने चर्चासत्राच्या विषयावर प्रकाश टाकण्यात आला. या सत्राचे सूत्रसंचलन प्रा. डॉ. प्रवीण खरात यांनी केले. उपस्थितांचे आभार प्रा. अमित कुलकर्णी यांनी मानले.

या चर्चासत्राच्या समारोपीय कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी डॉ. यु. एस. पानपट्टे हे उपस्थित होते, तर प्रमुख अतिथी म्हणून डॉ. पी. एन. कुलकर्णी, माजी विभागप्रमुख, प्राणीशास्त्र, नूतन महाविद्यालय, सेलू हे उपस्थित होते. व्यक्तिमत्त्व विकासाकरीता अशा प्रकारच्या चर्चासत्रांच्या आयोजनाची जाणीव डॉ. पी. एन. कुलकर्णी यांनी करून दिली. कार्यक्रमाच्या अध्यक्षीय प्रसंगी बोलताना डॉ. पानपट्टे म्हणाले की, जैवविविधता हा विषय अनेक अंगाने अभ्यासण्याजोगा

असून, त्यावर विविध अंगांनी संशोधन होणे ही काळाची गरज आहे. त्याचा एक यशस्वी असा प्रयत्न प्रस्तुत चर्चासत्राच्या योगाने येथे झाला आहे. या समारोपीय कार्यक्रमाचे सूत्रसंचलन डॉ. दंडवते यांनी केले, तर आभार डॉ. सौ. एन. एस. पदमावत यांनी मानले.

मोफत माती परीक्षण कार्यशाळा व शेतकरी मेळावा

नूतन महाविद्यालय, वनस्पतीशास्त्र विभाग व साप्ताहिक आधुनिक किसान, औरंगाबाद, एलोरा बायोटेक, औरंगाबाद, इफको, औरंगाबाद आणि कृषी विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्या संयुक्त विद्यमाने प्रगतशील शेतकरी श्री. विठ्ठलराव बहिरट रा. आरडा खारी, ता. मंठा, जि. जालना यांच्या शेतीमध्ये दि. १२/०४/२०१५ रोजी, नूतन विद्यालय शिक्षण संस्थेचे अध्यक्ष मा. डॉ. सत्यनारायणी लोया यांच्या अध्यक्षतेखाली शेतकरी मेळावा संपन्न झाला. या कार्यक्रमात 'बोलगार्ड तंत्रज्ञान' या विषयावर कु. भारती झगडे यांनी मार्गदर्शन केले. ठिबक सिंचन याबद्दल डॉ. शिंदे यांनी मार्गदर्शन केले. सोलार पंप याबद्दल श्री. शाम दंडे यांनी माहिती दिली. इफकोचे प्रतिनिधी श्री डी. डी. कुलकर्णी, ऐलोरा बायोटेक कंपनीचे डॉ. विश्वास पालीमकर, प्रगतशील शेतकरी श्री. ओमप्रकाश चव्हाळ यांनी शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन केले. कार्यक्रमाच्या सुरुवातीस डॉ. शरद कुलकर्णी यांनी, 'शिक्षण संस्थांनी शेतकऱ्यांच्या शेतापर्यंत जाऊन आधुनिक तंत्रज्ञानाचा प्रसार करण्याची आवश्यकता आहे' असे मत व्यक्त केले. प्रमुख पाहुणे मा. ना. श्री. बबनराव लोणीकर (पालकमंत्री, जालना) यांनी याप्रसंगी 'शेतकऱ्यांनी आपल्या हुशार मुलाला शासकीय नोकरीत न पाठविता त्याच्या ज्ञानाचा उपयोग आपल्या शेतीच्या प्रगतीसाठी करावा' असे प्रतिपादन केले. शेतकरी मेळाव्याच्या निमित्ताने व्यासपीठावर कु. भारती झगडे, डॉ. शिंदे, श्री. शाम दंडे, श्री डी. डी. कुलकर्णी, डॉ. विश्वास पालीमकर, श्री. निशीकांत भालेराव, श्री. विठ्ठलराव बहिरट, श्री. ओमप्रकाशजी चव्हाळ, श्री डी. के. देशपांडे, प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी यांची उपस्थिती होती.

शेतकरी मेळाव्याच्या निमित्ताने माती परीक्षण कार्यशाळेचे उद्घाटन, ज्येष्ठ शेतकरी श्री. निवृत्तीराव कळणे यांच्या हस्ते संपन्न झाले. शेतकरी मेळावा यशस्वी करण्यासाठी 'आधुनिक किसान'चे प्रतिनिधी श्री. बाबासाहेब चारठाणकर, वनस्पतीशास्त्र विभागप्रमुख डॉ. वसंत पांचाळ तसेच डॉ. पी. आर. कंठाळे, प्रगतशील शेतकरी श्री. विठ्ठलराव बहिरट, श्री. नारायणराव बहिरट यांनी विशेष परीश्रम घेतले. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचलन व आभार प्रदर्शन प्रा. सुभाष बिरादार यांनी केले.

देवगाव (फाटा), ता. सेलू, जि.परभणी, नूतन महाविद्यालय परिसरात दि. १३,१४,१५ एप्रिल २०१५ या कालावधीत, माती परीक्षण कार्यशाळेचे उद्घाटन महिला शेतकरी सौ. पवार यांच्या हस्ते करण्यात आले. देवगांव फाटा येथील माती परीक्षण कार्यशाळा यशस्वी करण्यासाठी श्री. बाबुअप्पा साळेगावकर, श्री. उबाळे सर, सरपंच श्री. मोरे यांनी विशेष परिश्रम घेतले. महाविद्यालय परिसरात माती परीक्षण कार्यशाळेचे उद्घाटन उपप्राचार्य प्रा. यादव गायकवाड व प्रगतीशील शेतकरी श्री डख यांच्या हस्ते करण्यात आले. ही कार्यशाळा यशस्वी करण्याठी श्री डी. डी. कुलकर्णी, मुख्य व्यवस्थापक, औरंगाबाद विभाग, श्री. व्ही. ए. मुळे, जिल्हा व्यवस्थापक, श्री. जगदीश देवतकर प्रयोगशाळा तज्ज्ञ, श्री. संजय बळी (सहाय्यक), श्री. नारायण बंडू जिगे (सहकारी) तसेच, वनस्पतीशास्त्र विभागातील कर्मचारी डॉ. पी. आर. कंठाळे, श्री. रवी गंभीरे, प्रा. पी. एस. सोनवणे,

प्रा. एस. आर. घुगे, प्रा. डी. एच. जामगे, प्रा. डी. बी. गायकवाड, प्रा. ए. टी. मदने, प्रा. यू. के. हेसे, श्री दत्ता रिठ्ठे, श्री. के. टी. कानडे, श्री. मनोहर सोळंके, श्री. सखाराम बरसाले यांनी सहकार्य केले.

महाविद्यालयास मिळालेले पुरस्कार

■ **'प्रेरणा' अंकास दोन पारितोषिके**

'सिनेसृष्टीची शंभर वर्षे' या विषयावर आधारित महाविद्याल 'प्रेरणा' या अंकास स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेडने प्रथम पुरस्कार देऊन संपादक मंडळाचा सन्मान केला. विद्यापीठाच्या सभागृहामध्ये विद्यापीठ जनजागरण सप्ताहामध्ये दि. १९सप्टेंबर २०१४ रोजी, झालेल्या एका विशेष कार्यक्रमात विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ. पंडित विद्यासागर यांच्या हस्ते संपादक मंडळाच्या सदस्यांनी पुरस्कार स्वीकारला. संपादक मंडळासोबत डॉ. शरद कुलकर्णी, मार्गदर्शक डॉ. महेंद्र शिंदे व प्रा. अर्चना पत्की हे उपस्थित होते. या अंकास यशवंत चव्हाण प्रतिष्ठान मुंबईच्या वतीने उत्तेजनार्थ पुरस्कार प्राप्त झाला.

मस्त्योदरी महाविद्यालय, जालना येथे दि. १२ जानेवारी २०१५ रोजी झालेल्या एका विशेष कार्यक्रमात डॉ. महेंद्र शिंदे व प्राचार्य डॉ. शरद कुलकर्णी यांनी महाराष्ट्र राज्याचे उच्चशिक्षण व तंत्रशिक्षण विभागाचे माजी मंत्री श्री. राजेशभैय्या टोपे व खा. सौ. सुप्रिया सुळे यांच्या हस्ते पुरस्कार स्वीकारला.

■ **महाराष्ट्र शासनाचा जागर जाणीवांचा पुरस्कार**

महाराष्ट्र शासनाने स्त्रियांच्या सबलीकरणाकरीता महाविद्यालय पातळीवर जागर जाणीवांचा उपक्रम राबविण्याचे आदेश दिले होते. महाविद्यालयाने जागर जाणीवांच्या अंतर्गत राबविलेल्या विविध उपक्रमात सक्रिय सहभाग घेतल्याबद्दल परभणी जिल्ह्यातून द्वितीय क्रमांकाचे बक्षीस जाहीर करण्यात आले. महाराष्ट्र राज्याचे उच्चशिक्षण व तंत्रशिक्षण विभागाचे मंत्री श्री. राजेशभैय्या टोपे यांच्या हस्ते मुंबई येथे दि. १९ ऑगस्ट २०१४ रोजी झालेल्या विशेष कार्यक्रमात महाविद्यालयाचे प्राचार्य, प्रा.श्रीमती हिरा बायस, डॉ. कीर्ती निराळवाड, प्रा. व्ही. बी. पटारे यांनी पुरस्कार स्वीकारला.

■ कु. प्रियंका मणियार, वाणिज्य, तृतीय वर्षा या विद्यार्थिनीने वाणिज्य, द्वितीय वर्गात 'इंग्रजी आवश्यक' विषयात स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठात सर्वाधिक गुण मिळविल्याबद्दल दि. १८ सप्टेंबर २०१४ रोजी, विद्यापीठाच्या वतीने विद्यापीठ जनजागरण सप्ताहाच्या दरम्यान आयोजित कार्यक्रमात, विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ. पंडित विद्यासागर यांच्या हस्ते पुरस्कार स्वीकारला. या कार्यक्रमास इंग्रजी विभागप्रमुख डॉ. महेंद्र शिंदे व डॉ. निर्मला पदमावत यांची उपस्थिती होती.

'स्वीप टू' कार्यक्रमात महाविद्यालयाचा सहभाग

भारत निवडणूक आयोगाच्या निर्देशानुसार जिल्हा प्रशासनाने विधानसभा निवडणुकीत, जास्तीत जास्त मतदारांनी निवडणूक प्रक्रियेत सहभागी व्हावे या उद्देशाने 'स्वीप टू' हे महत्वपूर्ण पाऊल उचलले होते.

स्वीप टू ची प्रमुख उद्दिष्ट्ये

■ १८ वर्षांखालील लोकसंख्येएवढी मतदारांची संख्या असावी.

■ एकूण लोकसंख्येमधील महिलांचे प्रमाण आणि एकूण मतदारांमधील महिलांचे प्रमाण सारखे असावे.

■ १८ ते १९ या वयोगटातील युवकांच्या मतदानाच्या प्रमाणात वाढ करणे.

■ शहरी क्षेत्रात मतदानाचे प्रमाण वाढावे.

■ वंचित समाजाची मतदार नोंदणी व सहभाग वाढावा.

■ मतदारांच्या सहभाग वाढीसाठी योग्य त्या उपाययोजना करणे .

■ मतदानाच्या सरासरी प्रमाणात वाढ करणे.

■ अनिवासी भारतीयांची जास्तीत जास्त प्रमाणात नोंदणी करणे.

■ टपाली मतदानाचे प्रमाण वाढवणे.

लोकसभेप्रमाणेच विधानसभा निवडणुकीच्या अभियानात महाविद्यालयाने 'स्वीप टू' या कार्यक्रमात पुढील प्रमाणे सहभाग घेतला.

१) लोकसभेच्या निवडणुकीच्या वेळेस महाविद्यालयातील १८ वर्षांवरील युवकांनी मतदार व्हावे, असे आव्हान करण्यात आले.

२) शैक्षणिक वर्ष २०१४-१५ च्या प्रवेशाच्या वेळी प्रत्येक विद्यार्थ्यांकडून विहित नमुन्यातला अर्ज भरून घेऊन विद्यार्थी मतदार आहेत की नाही, विद्यार्थ्यांनी मतदार म्हणून नाव नोंदविले आहे की नाही याची खात्री करून घेतली. वरिष्ठ महाविद्यालयातील व बारावीतील बहुतांश विद्यार्थ्यांनी मतदार म्हणून नोंदणी केल्याचे लक्षात आले.

३) मा. जिल्हाधिकारी, परभणी यांनी परभणी येथे 'स्वीप टू' च्या संदर्भात दोन बैठका घेतल्या. त्यासाठी महाविद्यालयाचे प्राचार्य उपस्थित होते.

४) तालुकास्तरावर 'स्वीप टू' अंतर्गत गठीत झालेल्या समितीमध्ये महाविद्यालयाने योग्य ते प्रतिनिधित्व केले.

५) **महाविद्यालयामध्ये पुढील उपक्रम घेण्यात आले-**

■ मतदार जागृती दिवस साजरा करण्यात आला.

■ महाविद्यालयातील मतदारांना शपथ प्रदान करण्यात आली.

■ महाविद्यालयातील मतदार विद्यार्थ्यांसाठी डॉ. सुनिल मोडक, (अधिकारी) यांची व्याख्याने आयोजित करण्यात आली व कला पथकाचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला.

■ मतदार राजा जागा होण्यासाठी महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांची एक रॅली शहरातून काढण्यात आली. महाविद्यालयीन विद्यार्थी जे मतदार नाहीत, त्यांनी आई, वडील, पालक यांच्याकडे मतदान करण्यासाठी हट्ट करावा असे आवाहन करण्यात आले.

माजी विद्यार्थी संघटना

नूतन विद्यालय शिक्षण संस्थेच्या अमृत महोत्सवानिमित्त महाविद्यालय परिसरात दि. २५/१०/२०१४ रोजी, संस्थेच्या माजी विद्यार्थ्यांचा मेळावा संपन्न झाला. याप्रसंगी प्रमुख पाहुणे म्हणून, महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी व सध्या पुणे येथील सामाजिक कार्यकर्ते डॉ. विश्वंभर चौधरी हे उपस्थित होते. तसेच संस्थेच्या अमृत महोत्सवानिमित्त पुणे, औरंगाबाद, नांदेड या ठिकाणी माजी मेळावे संपन्न झाले. महाविद्यालयाच्या विविध कार्यक्रमानिमित्त खालील माजी विद्यार्थ्यांनी महाविद्यालयास भेट दिली व आजी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. प्राचार्य डॉ. अशोक रोडगे (औरंगाबाद), श्री. मोहन सोनपावले (मुंबई), श्री. रामेश्वर चिलवंत (परभणी), प्रा. डॉ. सुनिल आहिरराव (परभणी), श्री. लक्ष्मीकांत मुळे (औरंगाबाद), श्री. जोशी महेश (औरंगाबाद), ॲड. अतुल डख (नवी दिल्ली) श्री. मयूर कुलकर्णी (पुणे) श्री. प्रकीर्ण राणा (पुणे).

◆

बहि:शाल शिक्षण केंद्र व्याख्यानमाला कार्यक्रमाचा संक्षिप्त अहवाल

संत तुकारामांनी 'वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे' असे का म्हटले आहे, हे समजून घेण्याची गरज आहे. नूतन महाविद्यालयातील बहि:शाल शिक्षणकेंद्र व्याख्यानमाले अंतर्गत उद्‌बोधनपर व्याख्यानात बोलताना प्रा. यादव गायकवाड यांनी म्हाळसापूर येथे, श्रोत्यांना वरील आशयाचा प्रश्न विचारला आणि या प्रश्नावर साधार चर्चा केली. चर्चेच्या केंद्रस्थानी संत तुकारामांचा 'वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे' हा अभंग त्यांनी ठेवला. सजीवांची परस्पर संवादी जीवनशैली व त्यास पूरक अन्नसाखळी उलगडून दाखवली. सामाजिक, सांस्कृतिक जीवनाचा पर्यावरणाशी सहसंबंध आहे. त्या तथागत भगवान बुध्दांच्या जातक कथापैकी गोधृज जातकथेचा आशय कथन केला आहे. ज्यामधून समाज व पर्यावरणाच्या रक्षणासाठी मानवी नेतृत्वाचे कार्य विशद केले.

या व्याख्यानमालेच्या अध्यक्षस्थानी जिल्हा परिषद प्राथमिक प्रशालेचे मुख्याध्यापक श्री. ताराचंद चव्हाण हे होते. कार्यक्रमास ग्रामस्थ प्रशालेतील शिक्षक, विद्यार्थी आणि छात्रसेवा कालासाठी सहभागी प्रशिक्षणार्थी शिक्षक मोठ्या संख्येने उपस्थित होते. प्रमुख अतिथी या नात्याने डॉ. उत्तम पानपट्टे व डॉ.महेंद्र शिंदे यांची विशेष उपस्थिती होती. कार्यक्रमाचे संयोजक व स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठाच्या बहि:शाल शिक्षण केंद्राचे सल्लागार डॉ. उत्तम राठोड यांनी कार्यक्रमाच्या यशस्वीतेसाठी विशेष परिश्रम घेतले. या कार्यक्रमाचे आभार श्री. नाना भुते यांनी मानले.

आनंदी जीवन जगण्याची कला योगासनामुळे प्राप्त होते

नूतन महाविद्यालयातील बहि:शाल शिक्षणकेंद्र व्याख्यानमाले अंतर्गत उद्‌बोधनपर व्याख्यानात बोलताना योग शिक्षक श्री. रामा गायकवाड यांनी मॅडेल स्कुल सेलू येथे विद्यार्थ्यांना शालेय जीवनात आरोग्य प्राप्त करण्यासाठी योगासनाचे महत्व पटवून सांगीतले. करो योग रहो निरोग हा महत्वाचा संदेश या प्रसंगी विद्यार्थ्यांना दिला. तसेच योग साधनेच्या माध्यमातून स्मरणशक्ती वाढवून विद्यार्थ्यांना अभ्यासात ध्यानाचे व प्राणायामाचे महत्व पटवून सांगीतले. आपली एकाग्रता वाढविण्यासाठी कोणत्या प्रकारचे आसन व प्राणायाम करावेत हे प्रात्यक्षिकासह पटवून दिले.

या व्याख्यानमालेच्या अध्यक्षस्थानी मॉडेल स्कुल सेलूच्या प्राचार्य सौ. लोखंडे मॅडम होत्या. तसेच या कार्यक्रमासाठी श्री. इक्कर, श्री चव्हाण, श्री जावळे व सौ. गोरे मॅडम तसेच माडेल स्कुल मधील सर्व विद्यार्थी उपस्थित होते. प्रमुख अतिथी मध्ये डॉ. यु. एस. पानपट्टे यांची विशेष उपस्थिती होती. कार्यक्रमाचे संयोजक व स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठाच्या बहि:शाल शिक्षण केंद्राचे सल्लागार डॉ. उत्तम राठोड यांनी कार्यक्रमाच्या यशस्वीतेसाठी विशेष परिश्रम घेऊन कार्यक्रमाचे संचलन व आभार मानले.

सद्य परिस्थितीत संत कबीरांच्या विचारांची आवश्यकता.

नूतन महाविद्यालयातील बहि:शाल शिक्षणकेंद्र व्याख्यानमाले अंतर्गत उद्‌बोधनपर व्याख्यानात बोलताना महाविद्यालयाच्या उपप्राचार्य प्रा. श्रीमती हीरा बायस यांनी नूतन महाविद्यालयात आयोजित केलेल्या व्याख्यानात महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांना सद्य परिस्थितीमध्ये संत कबीरांचे विचार कसे योग्य आहेत हे पटवून देण्याचा प्रयत्न केला. या व्याख्यानमालेच्या अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.शरद कुलकर्णी हे होते. तसेच या कार्यक्रमासाठी डॉ. महेंद्र शिंदे, डॉ. उत्तम पानपट्टे, डॉ. रमेश बैनवाड, प्रा. माणिक सवंडकर, डॉ. प्रविण खरात, प्रा. सौ. अर्चना पत्की, डॉ. कु. किर्ती निराळवाड यांची उपस्थिती होती. कार्यक्रमाचे संयोजक व स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या बहि:शाल शिक्षण केंद्राचे सल्लागार डॉ. उत्तम राठोड यांनी कार्यक्रमाच्या यशस्वीतेसाठी विशेष परीश्रम घेऊन कार्यक्रमाचे संचलन व आभार मानले.

◆

Department of English committed to the continual self-improvement and upliftment, as yester years, this year too engaged itself in many programs.

1) Dr. Mahendra Shinde

- Despite his many engagements at college attended One Day National Seminar in Gangakhed and read a paper on 'Vijay Tendulkar: A New Approach'.
- Engaged himself in his reading and writing the whole year.
- Published 'Footprints', a collection of poems.

2) Dr. Nirmala Padmavat

- Presented a paper in Two Days' National Conference at Malla Reddy College, Sikannderabad entitled 'Use of English in Day to Day Life'.
- Presented a paper on 'Swami Vivekananda' in Two Days' National Conference at Nutan Mahavidyalaya, Sailu.
- Presented a paper on 'Feminism in English Literature' in One Day National Conference at Maulana Azad College, Aurangabad.
- Two stories were published in International Journal entitled 'Love- Once happen in Life' and 'Fingers Sisters'.
- Selected as Secretary of Marathwada region for Shabdagandha Sahittya Sammelana.
- Completed Orientation Course from 1st January to 30th January at Dr. B.A.M. University with 'A' grade.
- Worked as supervisor for the students' team of Optional English at St. Claret College, Banglore.

3) Prof. Santosh Mahulkar

- Presented a paper on 'Relevance of Vivekananda' in Two Days' National Conference at Nutan Mahavidyalaya, Sailu.
- Selected as Asst. Professor through M.P.S.C. and joined Govt. Institute of English at Amravati.

Students' Achievements:

1) Priyanka Rajendra Maniyar got highest mark in the university rank in the subject compulsory English(second year) in the academic year 2013-14 (98/100)

2) A team of B.A third year optional English

(Academic year 2014-15) comprising of Suresh Pralhad Dhapse and Ashish Laxmanrao Kakde along with dr. Nirmala Padmavat presented a well received paper 'Ode: Intimation of Immortality and Dejection: an ode are the best example of commenting and complimenting each othe with special concern of William Wordsworth and S.T. Coleridge.

Dr.V.H.Panchal
(Head, Dept. of Botany)

1) Attended and participated in the Refresher course in the subject Life Science (M.D.) scheduled from 02-07-2014 To 22-07-2014 and obtained grade (A) organized by UGC Academic Staff College, Dr. B.A.M University, Aurangabad.
2) Attended and participated in One day Seminar on Recent Trend in Biotechnology held on 20 July, 2014, Organized by Dept. of Microbiology, Dr. B.A.M.U, Aurangabad, Sub – Campus Osman Abad and Microbiologist Society, India.
3) Attended and participated in one day workshop on B.SC Second Year Revised Curriculum in Botany (UG) on 20th August 2014 Sponsored by S.R.T.M University, Nanded and Organized by Dept. of Botany, Shri. Sant Gadge Maharaj Mahavidyalaya, Loha. Dist Nanded.
4) Attended and presented research paper in the two day's National Conference on Advanced studies on life sciences and medicinal plants organized by Dept. of Botany, Nagnath Arts, Commerce and Science College, Aundha Nagnath held on 19-20 December 2014.
5) Worked as External Examiner for the Conduction of S.R.T.M.U, Nanded. Summer (2015) Practical Examination of B.SC T.Y and B.SC.S.Y Classes
6) Worked as member of various Academic Committees of College
7) Worked as Presiding officer in the Legislative Assembly election conducted by State Government.
8) Organized study to of B.SC.F.Y, B.SC.S.Y and B.SC.T.Y Students at Aurangabad, Jalna and Mahur
9) Attended and Participated in Soil Testing Workshop, held on December 2014, Organized by Swami Vivekanand, Mantha, Dist Jalna
10) Attended and Participated in Two days Interdisciplinary National Conformance on Relevance of Swami Vivekanand's though in 21st century held on 30-31 January 2015, Organized by Dept. Of Political Science, Nutan Mahavidyalaya, Sailu, Dist Parbhani.
11) Worked as Joint Secretary for the State level Seminar on "Fish Biodiversity and Environment" held on 13th March 2015, Organized by Dept. Of Zoology, Nutan Mahavidyalya, Sailu.
12) Worked as Subject Expert in the promotion of College Teacher Under CAS
13) Worked as Examiner and Moderator for the Assessment work Conducted by S.R.T.M.U, Nanded.

Research Publications (2015)

1) Utilization of Biocontrol agents on Colletotrichum capsici causing leaf spot of turmeric. Proceedings of National Conference on Advanced Studies in life sciences and medicinal plants. 57 – 58. ISBN 978-81-909804-9-4
2) Pharmacognostic study of Adhatoda vasica nees . Bioscience Discovery, 6 (1) — : 49-53, ISSN 2231-024X(Online)
3) Pharmacognostic study of Mimosa Pudica L.Proceedings of National Conference on Advances in Plant Sciences for Sustainable Rural Development 244 – 252 ISBN – 978-1634157070.
4) Qualitative analysis of the phytochemicals of some medicinal plants. Proceedings of National Conference on

Role of Life Forms in Coutrolling Pollution 174 – 175 ISBN 978-93-8389-79-7

5) Swami Vivekanandana Abhipret Youk. Proceedings of Interdisciplinary National Conference on Relevance of Swami Vivekananda's Thoughts in 21st Century. 289 – 291 ISBN 978-93-83871-54-4

Dr. Rathod Uttam Chhaju
Head & Reasearch Guide,
Deptt. Of History

1) Attended one day Workshop on **"Choice Based Credit System."** Organized by S.R.T.M.U.Nanded&B.K.D. Mahavidyalaya, Chakur, Dist. Latur. On dated 24/05/2014.

2) Member of Advisory Committee of Bahishal Shikshan Kendre S.R.T.M.U. Nanded.

3) Attended and Presented Research Paper on, " Valluable Works of Vasantrao Nike for formers and Peasents " in Third Banjara Proffessors Conference Nanded. On dated 12 &13 July 2014.

4) Attended one day Training Program on Anti-Plagiarism Software. Organized by S.R.T.M.U. Nanded. On dated 22/07/2014.

5) Attended one day Workshop on "Revised Syllabus of B.A.Third Year History." Organized by S. R. T.M.U.Nanded & Swami Vivekanand Mahavidyalaya, Shirur Tajband.Dist. latur. On dated 20/08/2014.

6) Resource Person in One day Workshop on New Syllabus of B. A . First Year History .Organized by Adarsh College Hingoli. On dated 05/09/2014.

7) Attended One day Workshop on New Papers & new Syllabus , semester system of B.A.Second Year History. Organized by Shivneri Mahavidyalaya, Shirur Anantpal, Dist. Latur on dated 20/09/2014.

8) Attended state Leval Marathwada Itihas Parishad Organized by Nagnath Mahavidyalaya Aundha Nagnath Dist. Hingoli. On dated 17 & 18 January 2015.

9) Attended & Presented Research Paper on, "Mahatma Gandhi and Non Co-opereation Movement."Organized by Gandhi Study Centre,Two days International Conference, New Arts, Commerce and Science College Wardha. On dated 30 & 31 January 2015.

10) Attended and Presented Research Paper in National History Conference on, "Economic Effects of Nizams rule in Marathwada region."Organized by Dayanand College Latur on dated 27/03/2015.

11) J.C.S.of S.R.T.M.U. Winter Exam. 2014 at Narayanrao Chavan Law College Nanded. (from 14/11/2014 to 27/11/2014)

12) J.C.S.of S.R.T.M.U. Winter Exam. 2014 at N.S.B.College Nanded. (from 01/12/2014 to 02/01/2015)

RESEARCH PUBLICATION :

1) Research paper published,on " Valluable Works of Vasantrao Nike for the progress of farmers & peseants." In Third National Banjara Professors Conference Maharashtra State Unit. Published by Kalyan Literary, Gulbarga. ISBN- 978-81-922998-4-6

2) Research paper published in International History Conference, on " Mahatma Gandhi & Non Co-operation Movement." Published by Dr. Prashant R.Kadwe, Wardha. ISBN-978-81-909640-74

3) Research paper published in National History Conference on "Economic Effects of Nizams rule in Marathwada region." In Contribution of Marathwada in the Hydrabad Freedom Struggle. Published by Social science reporter.Latur. ISBN- 978-81-930534-5-4

4) One Book Published – HISTORION: N. R. FATHAK. Published by –New Man publication, Narwadi. Dist.Parbhani. ISBN-978-93-83871-12-4

5) Research paper published in National Conference on "Rashtra Bhandhnitil Swami

Vivekanandche Yogdan." Published by – New Man publication .Parbhani. ISBN-978-93-83871-54 -4

6) Research paper published on " Mahurghadchi Raibhagan-Savitribai Deshmukh va Umberkhindchi Ladhai." Published by Akshardeep, Sankalp prakashan, Latur. ISSN-2278 -8204

DR. P.R.Kanthale
Assistant Prof. Botany

1. Attended and participated workshop on "Revised curriculum in UG Botany" organized by Department of Botany, Shri Sant Gadge Maharaj Mahavidyalaya, Loha and sponsored by SRTMU, Nanded, held on 20 August, 2014.
2. nAttended and participated one day national level workshop on "Techniques in isolation and analysis of phytochemicals (TIAP-2014)" organized by Department of Botany, Indra Gandhi College, CIDCO New Nanded, held on 28th August, 2014.
3. Attended and presented research paper entitled "Pharmacognostic Study of Mimosa pudica L" National Conference on Advances in plant sciences for sustainable rural development organized by Dept. of Botany, C.T. Bora College Shirur(Ghodnadi), District Pune, Sponsored by UGC, held on 23rd and 24th Sep. 2014. ISBN No. 978-1-63415-707-0.
4. Attended and participated National workshop on "Maintenance and operation of laboratory instruments" organized by the school of Life Science, SRTMU, Nanded in association with Western Regional Istrumentation Cntre, University of Mumbai, held on 24-11-2014 to 28-11-2014.
5. Attended and participated workshop on "Soli Testing" organized by Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad and Swami Vivekanand Senior College Mantha, Dist. Jalna, held on 17 December, 2014.
6. Attended and presented research paper entitled "Survey of Weeds from Sailu Tehsil of Parbhani District, Maharashtra, India" In three day International Conference on Biodiversity organized by Department of Botany, N.D.M.V.P. Samaj's Art, Commerce and Science College, Nandgaon, Dist. Nashik and in association with Indo-Europe Education Program, held on 22January to24 January 2015.
7. Co-chaired a session in the International Conference on Biodiversity organized by Department of Botany, N.D.M.V.P. Samaj's Art, Commerce and Science College, Nandgaon, Dist. Nashik and in association with Indo-Europe Education Program, held on 22January to24 January 2015.
8. Organized one day study tour of B.Sc SY(Biology) students at Mahur District. Nanded for the study of flowering plants.
9. Organized one day study tour of B.Sc TY (Biology) students at Jalna District. Jalna for the study of vegetable varieties and seed production.
10. Worked as Member in different committees during academic year 2014-2015.
11. Organized free soil testing camp of farmers at Arda(Khari), Tq Mantha Dist. Jalna, Devgaon Fata Tq. Selu Dist Parbhani and In our college campus form 12-04-2015 to15-04-2015.

अभिनंदन!

श्रीराम साहेबराव डासाळकर

दि.२६ ऑगस्ट २०१४ रोजी महाविद्यालयीन स्तरावर विद्यार्थी परिषदेच्या सचिव पदी श्रीराम साहेबराव डासाळकर वाणिज्य तृतीय या विद्यार्थ्यांची बिनविरोध निवड झाल्याबद्दल महाविद्यालयाच्यावतीने हार्दिक अभिनंदन!

शुभेच्छा!

सेवानिवृत्त कर्मचारी

श्री टी.एम.शहाणे

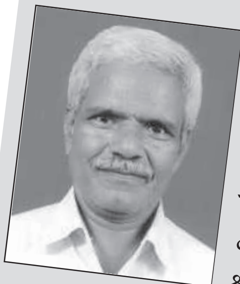

जन्म दि. १२/०७/१९५४

रुजू दि. १०/०७/१९७२

सेवानिवृत्ती दि. ३१/०७/२०१४

श्री. टी. एम. शहाणे हे या महाविद्यालयाच्या ग्रंथालय परिचर या पदावर दि.१०/०७/१९७२ रुजू झाले.दि.३१/०७/२०१४ रोजी नियत वयोमानानुसार सेवानिवृत्त झाले. त्यांच्या भावी जीवनासाठी महाविद्यालय परिवारातर्फे हार्दिक शुभेच्छा!

शुभेच्छा!

सेवानिवृत्त प्राध्यापक

श्री डी.एम.माने

जन्म दि.१५/०७/१९५६

रुजू दि.०२/०९/१९८७

सेवानिवृत्ती दि. ३१/०७/२०१४

श्री.डी.एम.माने हे या महाविद्यालयाच्या उच्च माध्यमिक शिक्षक इंग्रजी या पदावर दि.०२/०९/१९८७ रुजू झाले.दि.३१/०७/२०१४ रोजी सेवानिवृत्त झाले. त्यांच्या भावी जीवनासाठी महाविद्यालय परिवारातर्फे हार्दिक शुभेच्छा!

श्रद्धांजली

कै. श्री रघुनाथ नारायणराव हलगे

जन्म दिनांक : १०/०८/१९५६

रुजू दिनांक : १५/१२/१९८५

मृत्यु दिनांक : ०४/११/२०१४

कै.श्री हलगे रघुनाथ नारायणराव या कर्मचाऱ्यांचे दु:खद निधन झाले. महाविद्यालय परिवारातर्फे त्यास भावपूर्ण श्रद्धाजंली !

श्रद्धांजली

चि. राहुल प्रल्हादराव काकडे

जन्म दिनांक : १५/०६/१९९५

मृत्यु दिनांक : १०/११/२०१४

चि. काकडे राहुल हा विद्यार्थी वाणिज्य द्वितीय वर्ष या विद्यार्थ्यांचे निधन झाले.

महाविद्यालय परिवारातर्फे त्यास भावपूर्ण श्रद्धाजंली !

हिंदी विभाग

हिंदी विभाग

शिल्पा मधुकर मगर
विद्या विजयराव जोशी

अ नु क्र म णि का

- राजनीतिक संस्कृति / सरकटे अयोध्या शेषराव
- भारतीय संविधान / दळवे पुजा महादेव
- संविधान और डॉ. अम्बेडकर / थळपती स्नेहल
- संविधान की उद्देशिका / पवार प्रतिक्षा रामकिशन
- संविधान की प्रस्तावना / अमृता गणेशराव कंटूले
- संविधान के बारे में और जानकारी / भूते पूजा अशोक
- भारतीय लोकतात्रिक व्यवस्था / कु.मगर शिल्पा मधुकरराव
- भारत में लोकतंत्र / जोशी विद्या विजयराव
- भारतीय नागरिक के मूल अधिकार / काष्टे राधा महादेवराव
- संविधान में नागरिकों के मूल कर्तव्य / शिंदे सोनाली भास्करराव
- धारा ३७० / गायके रामकिशन बाबासाहेब
- राजनीतिक भ्रष्टाचार / वाव्हळ राजेश्री राजेश
- भारतीय नागरिकता / सागडे मिरा महादेव
- भारतीय चुनाव प्रणाली / सोळंके भाग्यश्री अशोकराव
- भारतीय चुनाव प्रणाली में गोस्वामी समिती का योगदान / सुरवसे वैशाली अंगद
- भारत की संवैधानिक स्थिति / खताळ सत्यभामा अंकुश
- सूचना का अधिकार (आरटीआय) / परतुरकर एस.आर.

राजनीतिक संस्कृति

ल्युसियन पाई के अनुसार, 'राजनितीक संस्कृति अभिवृत्तियों, विश्वास तथा मनोभावों का ऐसा पुंज है जो राजनीतिक क्रिया को अर्थ एवं व्यवस्था प्रदान करता है तथा राजनीतिक व्यवस्था में व्यवहार को नियत्रित करनेवाली अन्तर्निहित पूर्व धारणाओं तथा नियमों को बनाता है।' सिडनी वर्षा के अनुसार 'राजनीतिक संस्कृति में अनुभाविक विश्वासों, अभिव्यक्तीत्मक प्रतीकों और मूल्यों की वह व्यवस्था समन्वयित है, जो उस परिस्थिति अथवा दशा को

अयोध्या शेषराव सरकटे
विज्ञान तृतीय वर्ष

परिभाषित करती है जिसमें राजनीतिक क्रिया सम्पन्न होती है।'

उपर्युक्त परिभाषाओं के आधार पर राजनीतिक संस्कृति की निम्नलिखित विशेषताएँ है ।

१) अनुभव किये गये विश्वास एवं आस्थाएँ।
२) मूल व्यवस्थाओं में अभिरूचि।
३) लोगों की मनोभावनाओं की प्रतिक्रियाएँ।

भारत की राजनीतिक संस्कृति :

भारत की राजनीतिक संस्कृति का निर्माण अभी चल रहा है । स्वतंत्र भारत में जिस राजनीतिक संस्कृति का विकास हो रहा है। उसके निम्नलिखित आधार है।

१) ऐतिहासिक
२) भौगोलिक
३) सामाजिक आर्थिक संरचना
४) भारत की प्राचीन एवं वर्तमान सामाजिक संस्कृति
५) विचारधाराएँ
६) अंहिसा एवं राजनीतिक उदासीनता की परम्परा।

भारतीय राजनीतिक संस्कृति की विशेषताएँ।

१) दो संस्कृतियों मे टकराव

मायरन वीनर के अनुसार भारत में दो प्रकार की संस्कृति है। एक संस्कृति वह है, जो स्थानीय स्तर पर व जिला स्तर पर दिखाई देती है। तथा दूसरी संस्कृति राजनीतिक नेतृत्व, वरिष्ठ पदाधिकारियों, प्रशासको आदि में दिखाई देती है। प्रथम संस्कृति जो जनता से विकसित होती संस्कृति तथा द्वितीय को अभिजन संस्कृति कहा है। मायरन वीनर के अनुसार विशिष्ट वर्ग की संस्कृति एवं जनता की संस्कृति मे जो टकराव है वह परम्परावादी एवं आधुनिक संस्कृति का टकराव नही है। यह विरोध शिक्षित एवं संकीर्ण विचारों और विस्तीर्ण विचारों का है। मायरन वीनर के अनुसार इन दो संस्कृतियों के मध्य उत्पन्न खाई को कम करना चाहिए।

२) राजनीति में सामन्तवादी तत्व : भारत की जनता की मानसिकता एवं यहाँ के नेताओं की मानसिकता सामन्तवादी है । अत: व्यवस्था लोकतंत्रात्मक है तथा संस्कृति सामन्तवादी है।

३) राजनीति एक व्यवसाय : जब कोई व्यक्ति कुछ नही कर पाता तो राजनीति में आ जाता है। वह व्यक्ति राजनीति को व्यवसाय बना लेता है। अन्य देशों में अधिकारी लोग अपने अपने क्षेत्रों मे कार्य करते रहते है। बाद में राजनीति में आते है । राजनीति से पुन: अपने कार्यक्षेत्र में वापस भी चले जाते है। लेकिन भारत में राजनीति को ही अपने करीअर मे

स्थान दिया जाता है।

४) सत्ता हथियाना मूल उद्देश्यः भारत में सत्ता की राजनीति को अधिक महत्व दिया जाता है। सच्चे झूठे मार्ग के द्वारा सत्ता हाथियाने एवं उसमें बने रहने का प्रयत्न किया जाता है। राजनीतिज्ञ देश की, समाज की, सेवा व त्याग की भावना से सत्ता में नही आते व कुर्सी हथियाने के लिए सौदेबाजी करते है। कुर्सी पर बने रहने के लिए सौदेबाजी करते है। यही कारण है कि भारतीय प्रजातंत्र में स्वस्थ परम्पराओं का विकास नहीं हो पाया है।

५) नारों का विशेष महत्व : चुनाव जीतने के लिए राजनीतीज्ञ आकर्षक एंव जनता के मनपसंद नारों का प्रयोग करते है। समाजवाद, गरिबी हटाओ, काम करने वाली सरकार, भ्रष्टाचार हटाओ, लोकतंत्र बनाम तानाशाही आदि नारो ने चुनाव के परिणामों को प्रभावित किया है। इन नारों से केवल चुनाव जीता जाता है, लेकिन नारो को कभी भी पूरा नही किया जाता।

६) राजनीति में हिंसा एवं गुन्डागर्दी : भारतीय राजनीति का अपराधीकरण हो जाने से बन्द, हडताल, घेराव, मारपीट, हत्या आदि की घटनाएँ आम बात हो गई है। एक राजनीतिक दल को दूसरे राजनितिक दल के लोगो पर सुनियोजित ढंग से हमला करना, उन्हे कुछ करने से रोकना, उनकी सभाओं में उपद्रव मचाना भारतीय राजनीतिक संस्कृति का अंग बन चूका है।

७) राजनीतिक भ्रष्टाचार : राजनीतीज्ञ सरकारी कर्मचारीयों के स्थानान्तरण, पदोन्नति, नियुक्तियाँ आदि में अत्याधिक रूचि लेते है तथा हस्तक्षेप करते है । मंत्री इस कार्य के लिए रिश्वत भी लेते है, पूँजीपतियों से एवं व्यापारियों से चुनाव के लिए धन इकट्ठा करते है इनके कार्य करने के लिए भी उनसे रिश्वत लेते है। इस प्रकार राजनीति में प्रवेश करके सत्ता हाथियाने के बाद धन कमाने का प्रयास किया जाता है।

८) राजनीतिक सौदेबाजी एवं जोड-तोड : राजनीतिक दल अपने हित साधने के लिए अन्य राजनीतिक दलें के साथ सौदेबाजी करते है। एक राज्य में उसी का समर्थन करते है। अत: विचारधारा एवं दल के सिद्धान्तो को अधिक महत्व प्रदान नही किया जाता. राजनीतिक स्वार्थ सर्वोपरि होते है।

९) राजनीति में व्यक्तित्व की प्रधानता : जनता आकर्षक एवं चमत्कारिक व्यक्तित्व को पसन्द करती है । इसका कारण शायद धार्मिक किताबों में दिए गए इस प्रकार के चरित्रों को स्थान दिया गया है। जिन्होंने आकर पलभर में सभी परेशानियों को समाप्त कर दिया है। जवाहरलाल नेहरू, जयप्रकाश नारायण, इन्दिरा गांधी ऐसे ही चमत्कारिक व्यक्ति सिद्ध हुए है।

१०) वोट बैंक की राजनीति : भारतीय राजनीति वोट बैंक की राजनीति है। सभी राजनीतिक दल अपना अपना वोट बैंक बनाने का प्रयास करते है। धर्म, जाति, पिछडा वर्ग अनुसूचित जाति एवं जनजाति के नाम पर वोट बैंक बनाने का प्रयास करते है। परिणाम स्वरूप समाज विखण्डित हो रहा है और जातीय द्वेश की आग भडक रही है। भीडतंत्र लोकतंत्र का पर्याय बन रहा है।

उपयुक्त वर्णन से यह स्पष्ट है कि, अब भारतीय राजनीतिक संस्कृति एक विशिष्ट प्रकार की संस्कृति है। जिसका अभी विकास हो रहा है। राजनीतिक लोकतंत्र की प्रथम चरण की संस्कृति है जिसमे अभी स्थायित्व नही आया है। 'राजनीतिक संस्कृति' सिध्दान्त, नैतिकता, विचारधारा के बन्धन बहुत ही दुर्बल है जिन्हे केवल शोभा के लिए प्रयोग किया जाता है।

◆

संविधान शब्द अंग्रेजी के Constitution शब्द का हिन्दी रूपांतर है और जिसका अर्थ बनावट या गठन है। और अधिक स्पष्ट शब्दो में संविधान का अर्थ हम नियमों और विधियों के समुह से लेते हैं जिनके द्वारा नागरिक तथा शासन के पारस्परिक सम्बन्ध निर्धारित किए जाते है । उनके बिना राज्य की कल्पना नही हो सकती।
संविधान की परिभाषा अनेक तरह से की है। कुछ महत्वपूर्ण परिभाषाएँ इस प्रकार है। गिल क्राईस्ट के अनुसार, 'संविधान उन सभी लिखित और अलिखित

भारतीय संविधान

पूजा महादेव दळवे
विज्ञान द्वितीय वर्ष

विधियों और नियमो का संग्रह है' ।
गैटेल के अनुसार "वे मौलिक सिंध्दात जिनके द्वारा किसी राज्य का स्वरूप निर्धारित होता है। संविधान उन नियमों के समुह को कहते है।
१) सरकार के विभिन्न अंगो के पारस्पारिक सम्बन्ध निश्चित करते है।
२) सरकार के विभिन्न अंगो का संगठन तथा शक्तियाँ निश्चित करते है।
३) नागरिकों के अधिकार और कर्तव्य निश्चित करते है।

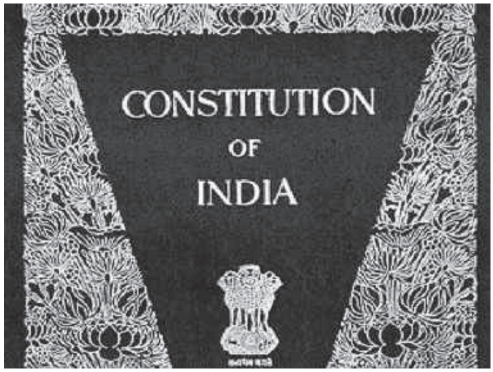

४) शासन तथा नागरिकों के पारस्परिक सम्बन्ध निर्धारित करते है।
जूलाई १९४६ में भारतीय संविधान सभा के निर्वाचन सम्पन्न हूए। संविधान सभा में काँग्रेस को २०५ स्थान मुस्लीम लीग को ७३ और अन्य उम्मीद्ववारे को १८ स्थान प्राप्त हुए देश का लगभग ८०प्रतिशत भाग संविधान सभा में नही था। मुस्लीम लीग ने आरम्भ से ही संविधान सभा बैठक का बहिष्कार किया। प्रथम बैठक डॉ.एस.एस.सिंह की अध्यक्षता में ९ दिसम्बर १९४६ को हुई। सभा ने डॉ.राजेंद्र प्रसाद को अपना स्थाई अध्यक्ष चुना। १३ दिसम्बर १९४६ को जवाहरलाल नेहरू ने अपना उद्देश्य विषयक प्रस्ताव रखा। "यह संविधान सभा भारत को स्वतंत्र प्रभुता सम्पन्न गणराज्य घोषित करने का विचार रखती है। तथा भारत के भविष्य के प्रशासन हेतू एक संविधान बनाने का निश्चय प्रकट करती है। जिसमे भारत के सभी लोगों के लिए सामाजिक, आत्मिक तथा राजनीतिक न्याय, भाषण, विश्वास, पूजा, व्यवसाय, संगठन व कार्य में समानता का स्तर कानून

व सार्वजनिक नैतिकता के अन्तर्गत सुरक्षित होगा। २० अगस्त को एक सभा मे प्रस्ताव पारित कर संविधान का प्रारूप तैयार करने के लिए एक समिती बनाने की घोषणा की, समिती के चेअरमन डॉ.अंबेडकर थे। संविधान के निर्माता समझते थे कि उनकी सामुहिक बुद्धि भारत के ३५ करोड लोगो की बुद्धि से अधिक विवेक पूर्ण थी। आखिर संविधान को २६ जनवरी १९५० को लागू कर दिया गया। अब भारत प्रभुता सम्पन्न गणराज्य हो गया।

संविधान में समानता, स्वतंत्रता और बन्धुत्व का उल्लेख किया गया है। संविधान की प्रस्तावना में कहा गया है कि, भारत को एक सम्पूर्ण – प्रभूत्व – सम्पन्न लोकतंत्रात्मक गणराज्य बनाने के लिए, तथा उसके समस्त नागरिको को,

सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक न्याय,
विचार, अभिव्यक्ति, विश्वास धर्म और
उपासना की स्वतंत्रता
प्रतिष्ठा और अवसर की समता
प्राप्त करने के लिए
तथा उन सब में
व्यक्ति की गरिमा और राष्ट्र की एकता
सुनिश्चित करने वाली बन्धुता
बढाने के लिए ।

संविधान की विशेषताएँ–

१) अन्य संविधानों का प्रभाव :

संविधान निर्माताओ पर पश्चिमी प्रभावी अत्याधिक था । संविधान निर्माताओं ने संयुक्त राज्य अमरीका, स्वित्जरलैंड, कनाडा, आयरलैंड और इग्लंड आदि राज्यो के संविधानो का अध्ययन किया। संविधान की प्रस्तावना पर अमरीकी क्रांतीकारी नारों का बडा प्रभाव है। विदेशी संविधानो से काफी बाते ग्रहण की है कोई शर्म की बात नही है क्या कि यदी बाहर की कोई वस्तु अच्छी है और उसे अपनाने से लाभ होता है तो ऐसा करना बुध्दिमत्ता की ही बात होगी।

२) लिखित संविधान :

भारत का संविधान एक लिखित संविधान है। संविधान में ३९५ अनुच्छेद है जो कि २२ भागो में बँटे है, तथा उसके साथ ही संविधान में ८ अनुसूचियाँ है।

३) प्रभुत्व सम्पन्न गणराज्य की व्यवस्था :

संविधान में कहा गया है कि भारत सम्पूर्ण प्रभूत्व सम्पन्न गणराज्य होगा। भारत ने अप्रत्यक्ष लोकतंत्र की प्रणाली को अपनाया है । वास्तविकता भी यही है की स्वशासन अच्छे शासन के स्थान को नही ले सकता।

४) अस्पृश्यता का अन्त :

संविधान के अनुच्छेद १७ में कहा गया है कि, अस्पृश्यता का अन्त किया जात है और उसका किसी भी रूप में आचरण निषिद्ध किया जाता है। नगरों में तो अब अस्पृस्थता का प्राय अन्त होता जा रहा है।

५) धर्मनिरपेक्ष राज्य की स्थापना :

राज्य की दृष्टि में सब व्यक्तियों को आत्मा, विश्वास, पूजा आदि की स्वतंत्रता दी जाती है। धर्म निरपेक्ष राज्य की व्यवस्था भारतवासियों के लिए एक नई बात थी।

६) संविधान संघात्मक के साथ एकात्मकता :

प्रत्येक संघीय राज्य में पाँच बाते होनी चाहिए।

१) संविधान की सर्वोच्चता
२) कठोर संविधान
३) लिखित संविधान
४) केंद्र व राज्यो के बीच शक्तियों का विभाजन।
५) न्यायपालिका की शक्तिशाली स्थिति।

आदर्श संविधान :

हम यह देख ही चुके है कि न तो कठोर संविधान ही

श्रेष्ठ है और न ही लचीला। यही संविधान राजनीतिक आवश्यकताओं को पूरा कर सकता है। आदर्श संविधान की चर्चा करते समय हम कठोर संविधान पर ही दृष्टि रखते है। कठोर संविधान में किन–किन बातों का होना आवश्यक है यही हमारी चर्चा का विषय है।

आदर्श संविधान में निम्नलिखित गुण होने चाहिए।

१) लिखित : आदर्श संविधान व्यापक होना आवश्यक है। उसका महत्वपूर्ण भाग अवश्य लिखित होना चाहिए। उसकी भाषा सरल तथा स्पष्ट होनी चाहिए।

२) व्यापकता : आदर्श संविधान व्यापक होना चाहिए। ऐसे विषय, जो कि महत्वपूर्ण हो ऐसा कोई भी विषय नही होना चाहिए जिसे संविधान में स्थान न मिले।

३) स्पष्टता : आदर्श संविधान का सभी विषयों पर स्पष्ट होना आवश्यक है । ऐसा न होने पर संविधानिक मुकद्दमें बाजी में बहुत समय तथा धन का अपव्यय होता है।

४) संक्षिप्तता : अनावश्यक बातों को कोई स्थान न हो। इससे अनावश्यक रूप से उसका आकार बढता है।

संविधान और डॉ. अम्बेडकर

समय व्यतीत होने के साथ साथ डॉ.अम्बेडकर की संविधान निर्माण में तथा संविधान के विषय में उनके दृष्टिकोन में परिवर्तन होता प्रतीत होता है। वह यहाँ तक कह चुके थे कि वे तो थे और उन्होंने बहुत कुछ अपनी इच्छाओं का गला घोंटकर भी किया है। वे इसे कभी नही चाहते थे। यह किसी के लिए भी उपयुकत नही है। उनके द्वारा इतना सब कहने और करने के बावजुद संविधान सभा के अधिकांश सदस्यों ने संविधान के निर्माण में उनके योगदान की सराहना की थी। डॉ पद्टाभिसीतामैया ने सदन की भावनाओं को निम्नांकीत शब्दों में अभिव्यक्ति किया था । 'वे एक ऐसे बुध्दिमान बुध्दीजीवी है, जिन्होंने वह कार्य कर दिखलाया, जो अत्यंत दुष्कर था। वे किसी भी परिस्थिती में गलत, विरोध के आगे नही झुके न ही परास्त हुए'। डॉ.आंबेडकर ने सलाह दी कि, यदि हम लोकतंत्र को रूप में ही नही अपितु यथार्थ में भी बरकरार रखना चाहते है तो हमे क्या करना चाहिए? मेरे विचार से सबसे पहले हमें संवैधानिक तरीकों से अपने सामाजिक तथा आर्थिक

स्नेहल थळपती
विज्ञान प्रथम वर्ष

लक्ष्यों की तरफ और तेजी से आगे बढना चाहिए। इसका अभिप्राय यह है कि हमें क्रान्ती के खुनी तौरतरीके छोडने होगे। हमे सविनय अवज्ञा, असहयोग तथा सत्याग्रह जैसे रास्ते भी छोडने होंगे। जब आर्थिक तथा सामाजिक लक्ष्यों को प्राप्त करने के लिए संवैधानिक तरीके शेष न बचे तो ही असंवैधानिक

तरीको का प्रयोग सही ठहराया जा सकता है। मेरा मानना है कि कोई संविधान कितना भी अच्छा क्यों न हो, वह एक बुरे संविधान में निश्चय ही बदला जा सकता है। यदी इसका प्रयोग अच्छे ढंग से किया जाये तो यह संविधान अच्छा साबित हो सकता है। संविधान की कार्य प्रणाली संविधान की प्रकृति पर ही पूर्णतः निर्भर नही होती। संविधान किसी राष्ट्र को विधायिका, कार्यपालिका और न्यायपालिका जैस अंग ही दे सकता है। सुप्रीम कोर्टने पुलिस शक्ती सिध्दांत बनाया और पूर्ण मौलिक अधिकारों का खण्डण करते हुए तर्क दिया की प्रत्येक राज्य में पुलिस शक्ती निहित है। जिसे संविधानद्वारा अभिव्यक्त करते हुए उसे प्रदान नही किया गया है। सुप्रीम कोर्टने जिस भाषा का प्रयोग इस सन्दर्भ में किया था, उसे मै उद्धृत कर रहा हूँ, जो लोग जनकल्याण के विरूध्द शत्रुतापूर्ण कार्य करते हुए अपनी पुलीस शक्ती का प्रयोग करते हुए उनके लिए दण्डित कर सकता है, इस पर कोई प्रश्न नही खडा किया जा सकता।

यह एक मौलिक सिद्धांत है कि संविधान द्वारा सुरक्षित अभिव्यक्ती तथा प्रेस की स्वतंत्रता बगैर जिम्मेदारी का अहसास किए कुछ भी बोलने अथवा प्रकाशित करने का अधिकार नही देती। किसी भी प्रकार की भाषा के प्रयोग की यह स्वतंत्रता अनुमती नहीं देती और न ही इस स्वतंत्रता का उल्लंघन करने वालों को दण्ड देने से रोकती है। भारत का यह संविधान सभी भारतीयों की अच्छाईयो कों ध्यान में रखकर बनाया गया है।

संविधान की उद्देशिका

संविधान इस शब्द का मतलब जानने के लिए फुटबॉल इस खेल का उदाहरण लिया जाए तो फुटबॉल के मुकाबले में दो टीम हिस्सा लेती हैं। इस दोनों टीम के खिलाडियों मे मुकाबले होते है। मैदान में खेल रहे खिलाडियों को प्रोत्साहन देने के लिए समर्थक और प्रेक्षक भी होते है। इसके साथ ही साथ पंच और अम्पायर भी होते है। इन सब घटको में सबसे महत्व का घटक कौनसा होता है? शायद उसका जवाब पंच और अम्पायर हो सकता है। लेकिन पंच और अम्पायर खुद अपने मन से निर्णय नही दे सकता। उसे खेल के नियमों की सहाय्यता लेनी पडती है। इसलिए खेल में खेल के नियमो और उसकी शर्ते ये सबसे महत्वपूर्ण होते है। नियमों के बिना हम कोई भी खेल नही खेल सकते। नियमो के बिना हम खेल

प्रतिक्षा रामकिशन पवार
विज्ञान प्रथम वर्ष

के मुकाबले में हिस्सा नही ले सकते। इसी तरह कोई भी देश नियमों के आधार पर ही चलता है। देश के कामकाज में अलग –अलग नियमों की आवश्यकता

होती है। नियम एक किताब में लिख हुए होते है। इन नियमों के संच को संविधान कहते है।

संविधान किसे कहते है।

संविधान मे देश के मूल कानून होते है। संविधान के अलावा जो कानून होते है तो वह दूय्यम होते है। संविधान ये शासन चलाने का साधन है। संविधान की चौकट में शासन के सब अंग काम करते है। देश के संविधान में शासन और देश के नागरिक इनके संबंधों के स्वरूप को निश्चित किया जाता है। नागरिक का आपस मे संबंध स्वरूप भी संविधान मे स्पष्ट होता है। संविधान शासन को सत्ता हासिल करके देती है, और उसके साथ ही साथ सत्ता की मर्यादा भी निश्चित की जाती है। नागरिकों के हक और कर्तव्यों का समावेश संविधान मे होता है। शासन की रचना और कार्य संविधान में निश्चित किए जाते है।

संविधान की जरूरत–

▸ राज्यघटना में नागरिकों के मूल अधिकार दिये गये होते है। जिससे मनुष्य को अपने अधिकार की कल्पना होती है।

▸ संविधान शासन की यंत्रणा स्पष्ट करती है। कानून का स्वरूप, कार्यकारी मंडलो के स्वरूप न्याय मंडलोके स्वरूप उसके साथ ही साथ स्थानिक शासन यंत्रणा के स्वरूप को स्पष्ट करना।

▸ निर्णय व नीतियाँ ठहराने की प्रक्रिया इस संबंध में रहनेवाली व्यवस्था का भी स्पष्टीकरण संविधान में दिया हुआ होता है।

▸ सरकार पर नियंत्रण रखनेवाले साधन का स्पष्टीकरण संविधान में किया गया होता है।

▸ इसलिए शासन के कामकाजो में संविधान महत्व का दस्तावेज होता है।

▸ भारत की संविधान सभा (घटना समिती)

भारत का संविधान बनाने का काम संविधान सभा ने किया है। १९४६ के कॉबिनेट मिशन प्लान के द्वारा ही सभा स्थापन हुई ब्रिटीश सरकार प्रशासको के इंतेजाम के लिए भारत का विभाजन अलग – अलग हिस्सो में किया था। वैसे भी भारत के कही राज्य संस्थानिकों के नियंत्रण में थे । और वो संस्थानों के नाम से जाने जाती थी। शुरुवात में संविधान सभा में ३८९ सदस्य थे । डॉ.राजेंद्र प्रसाद घटना समिती के पहले अध्यक्ष थे । उनकी अध्यक्षता में इस समिती की पहली बैठक ०९ दिसंबर १९४६ को ली गयी। देश विभाजन के बाद इस सभा की सदस्य संख्या २९९ हो गयी । २२९ प्रांत के और ७० संस्थानें के प्रतिनिधी थे। संविधान बनाने के लिए संविधान सभा में २२ अलग अलग समितीयों का गठन किया गया। इन समितीयों में दिए हुए अहवाल से ही संविधान का प्रारुप तैयार किया गया। डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर कीअध्यक्षता में मसुदा समितीने संविधान का मसुदा बनाया। यह प्रारुप फरवरी १९४८ में जारी किया गया। सूचना के अनुसार बदलाव तथा चर्चा करके २६ नवंबर १९४९ को भारतीय संविधान स्वीकृत किया गया। संविधान को लिखकर पूरा करने के लिए २ साल ११ महिने १७ दिन इतना वक्त लगा था। २६ जनवरी १९५० से संविधान को लागू करने का निर्णय लिया गया।

संविधान सभा अहम समितियाँ

समिती	अध्यक्ष
१) प्रारुप समिती	– डॉ.बाबासाहब आंबेडकर
२) मुलभूत अधिकार सलाहगार समिती –	वल्लभभाई पटेल
३) केंद्र अधिकारी समिती	– पंडित नेहरू

सरनामा

– भारतीय संविधान का सरनामा याने संविधान की

उद्देशिका । उसमें से संविधान के तत्वज्ञान और मूल्य स्पष्ट होते है। भारत के पूरे विकास के लिए आवश्यक होने वाले उद्दिष्ट इसमें बताये गये है। अपना संविधान जानने के लिए इसकी कुंजी उद्देशिका में है। भारत का ये संविधान नेहरू के बनाए हुए घटना समिती के प्रस्ताव पर आधारीत है।

संविधान का ये सरनामा कविता के रूप जैसा है। संविधान जिन तत्वोंपर आधारित है वो तत्वज्ञान उसमें समाविष्ट है। सरकार के किसी भी कानून का परीक्षण और मूल्यांकन करने के लिए योग्य–अयोग्य ठहराने के लिए सरनामा मे सिर्फ एक नाप और वो भारत के संविधान का आत्मा है।

सरनामा

हम भारत के लोग, भारत को एक संपूर्ण प्रभुत्व संपन्न समाजवादी पंथनिरपेक्ष लोकतंत्रात्मक गणराज्य बनाने के लिए तथा उसके समस्त नागरिकों को सामाजिक, आर्थिक और राजनैतिक न्याय, विचार, अभिव्यक्ति, विश्वास धर्म, और उपासना की स्वतंत्रता, प्रतिष्ठा और अवसर की समता प्राप्त कराने लिए तथा उन सब मे व्यक्ति की गरिमा और राष्ट्र की एकता और अखंडता सुनिश्चित करने वाली बंधुता बढाने के लिए। दृढ संकल्प होकर अपनी इस संविधान सभा में आज तारीख २६ नवंबर १९४९ ई (मिति मार्गशीर्ष शुक्ला सप्तमी, संवत दो हजार छह विक्रमी) को एतद् द्वारा इस संविधान को अंगीकृत, अधिनियमित और आत्मर्पित करते है। इस संबंध में कानून करके उसका हम स्वीकार करते है।

- **हम भारत के लोग** –ये संविधान भारत के प्रतिनिधियों द्वारा तयार किया गया है ये स्पष्ट होता है। और वह किसी विदेशी व्यक्ती या राजा ने तैयार किया हुआ नही है।
- **संपूर्ण प्रभुत्व संपन्न :** लोगो को अंतर्गत या बाह्य स्वरूप का निर्णय लेने का सर्वोच्च अधिकार है। कोई भी बाह्य सत्ता भारत के शासन व्यवस्था पर नियंत्रण रख नही सकती।
- **समाजवादी** – संपत्ती यह समाज में ही तैयार की जा सकती है और वो समाज के द्वारा समान रूप से इस्तेमाल करनी चाहिए। शासन ने जमीनों पर और कारखानो के मालिकियों पर नियंत्रण रखना चाहिए। इससे सामाजिक और आर्थिक विषमता दूर की जा सकती है।
- **धर्मनिरपेक्ष** – इस तत्व के अनुसार नागरिकों को किसी भी धर्म का पालन करने का अधिकार है, लेकिन किसी भी विशिष्ट धर्म को भारत का धर्म है इसकी मान्यता नही दी गयी। वैसे भी सब पंथ की पंरपराएँ, विश्वास ऐसी सभी बातों को समानता की स्वीकृति देती है।
- **लोकतंत्रात्मक** – ये भी एक शासन प्रकार है जहाँ लोगो को समान रूप में राजनीतिक हक होता है। वो राजकर्ताओं को चुनकर देत है और उनपर नियंत्रण रखते है । कुछ मुलभूत नियम के आधारपर शासन व्यवहार करते है।
- **गणराज्य** – राज्यप्रमुख चुनकर आया हुआ होता है। उसे उसका पद वंश–परंपरा से नही मिलता।
- **न्याय** – नागरिकों में जात, धर्म और लिंग का भेद भाव नही किया जाता, सामाजिक विषमता कम की जाती है। शाासन नागरिकों के हित के लिए विशेष दूर्बल लोगो के लिए काम करना चाहिए।
- **स्वतंत्रता** – नागरिकों पर बिना वजह रूकावट डालना नही चाहिए। ज्यादा तर वे क्या विचार करते है। वे अपने विचार किस तरह सामने रखते है और वे इसपर उनके विचारानूसार किस प्रकार कृति करते है इसपर रूकावट नही होनी चाहिए।

▸ **समता** – कानून के आगे सब समान होते है। पांरपारिक पद्धतियों से चल रही सामाजिक विषमता नष्ट करनी चाहिए। सरकारने सबको समान मौका देना चाहिए।

▸ **बंधुता** – हम सब मिलकर एक खानदान की तरह रहना चाहिए। किसी भी नागरिक को कनिष्ठ वर्ग की रूकावट नही देना चाहिए।

सरनामा

– सत्ता का उगमस्थान – हम भारतीय लोग

– मूलगत हेतु

▸ न्याय

▸ स्वतंत्रता

▸ बंधुता

– राष्ट्र की एकता और अखंडता (एकात्मता)

▸ राजनीतिक व्यवस्था स्वरूप

▸ संपूर्ण प्रभुत्व संपन्न

▸ समाजवादी

▸ पंथनिरपेक्ष

▸ लोकतंत्रात्मकता

▸ गणराज्य

– २६ नंवबर १९४९ को संविधान स्वीकृत कर दिया गया । और २६ जनवरी १९५० को लागू किया गया ।

◆

संविधान की प्रस्तावना

अमृता गणेशराव कंटूले

विज्ञान द्वितीय वर्ष

भारत का संविधान भारतीय लोगों के प्रतिनिधियों द्वारा विचार– विमर्श के उपरान्त बनाया गया है। संविधान बनानेवाली सभा जिसे संविधान सभा कहते है उनकी पहिली सभा ९ दिसम्बर १९४६ को हुई।

संविधान सभा में पं.जवाहरलाल नेहरू, डॉ.राजेंद प्रसाद,सरदार वल्लभभाई पटेल, मौलाना आझाद, प्रसाद मुखर्जी, और सरदार बलदेव सिंह जैसे कई महान राजनीतिक नेता थे। कुछ संविधान विशेषज्ञ जैसे डॉ.बी.आर.अम्बेडकर, श्री अलादी, कृष्णास्वामी अय्यर और श्री के.एम.मुंशी भी थे । श्रीमती सरोजनी नायडू, श्रीमती हंसा मेहता, दुर्गाबाई देशमुख और श्रीमती विजयालक्ष्मी पंडित इस संविधान सभा की महत्वपूर्ण महिला सदस्या थी।

११ दिसम्बर १९४६ को डॉ.राजेंद्र प्रसाद को भारतिय संविधान सभा का स्थायी अध्यक्ष चुना गया । इस संविधान सभा ने संविधान का प्रारूप तैयार करने में २ वर्ष ११ माह और १८ दिन का समय लिया और यह संविधान २६ जनवरी १९५० को लागू किया गया।

प्रस्तावना का अर्थ है परिचय जिसमें संविधान के लक्ष्य और उद्देश्य उल्लिखित है, ये लक्ष्य और

उद्देश्य हमारे लक्ष बन गये है, जिनकी और हम अपने समाज को ले जाना चाहते है।

संविधान की प्रस्तावना के तत्व –

हम भारत के लोग – भारतीय संविधान की प्रस्तावना के ये शब्द संयुक्त राष्ट्र संघ के चार्टर के प्रारंभिक शब्दो में हम संयुक्त राष्ट्र के लोगों के समान है। इसका अर्थ है कि संविधान के अधिन समस्त शक्तियों का केंद्र बिन्दु भारत के लोग ही है।

संम्पूर्ण प्रभुत्वसम्पन्न– अर्थात हम अपने से सम्बन्धित सभी मामलों में सर्वोच्च है । संविधान के प्रवर्तन के बाद भारत किसी भी बाह्य शक्ति द्वारा नियंत्रित नही होगा।

समाजवादी – आर्थिक और सामाजिक समानता पर आधारित समाजविचार, समाजवाद कहलाता है।

पंथनिरपेक्ष– पंथनिरपेक्ष राज्य व्यक्ति को धर्म की स्वतंत्रता प्रदान करते है । अर्थात सभी धर्मो को एक सम्मान दिया जाता है।

लोकतांत्रिक गणराज्य – लोकतंत्र मे प्रत्येक नागरिक को समान राजनीतिक अधिकार प्राप्त होते है। लोकतांत्रिक सरकार लोगों के प्रतिनिधियों द्वारा चलाई जाती है। भारत में उन नागरिकों को, जो १८ की आयु पूरी कर चुके है। उन्हे वोट देने तथा प्रतिनिधी चुनने में भाग लेने का अधिकार है।

गणतंत्र – प्रत्येक पाँच वर्ष बाद आम चुनाव होते है, और हम अपनी सरकार चुनते है। गणतंत्र से तात्पर्य ऐसे राज्य से है, जिसका प्रमुख निर्वाचित होता है। न की वंशानुक्रम के आधार पर नियुक्त किया जाता है।

न्याय – पूरे समाज की भलाई ही न्याय का लक्ष है। हमारा संविधान अपने नागरिकों को सामाजिक, आर्थिक और राजनैतिक न्याय दिलाने का दावा करता है।

स्वतंत्रता – भारत के सभी नागरिकों को विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, धर्म और उपासना की स्वतंत्रता प्रदान की गई है। इन स्वतंत्रता के संरक्षण के लिए स्वतत्र न्यायपालिका की स्थापना की गई है।

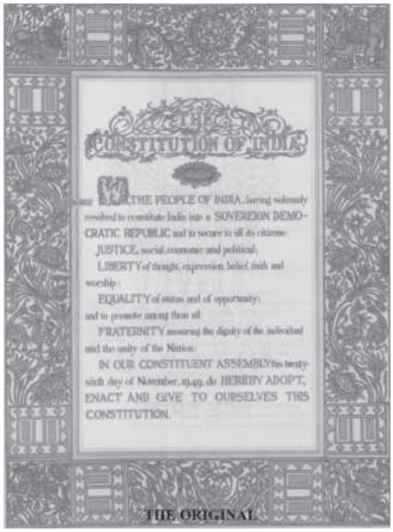

THE CONSTITUTION OF INDIA

WE, THE PEOPLE OF INDIA, having solemnly resolved to constitute India into a SOVEREIGN DEMOCRATIC REPUBLIC and to secure to all its citizens:

JUSTICE, social, economic and political;

LIBERTY of thought, expression, belief, faith and worship;

EQUALITY of status and of opportunity;

and to promote among them all

FRATERNITY assuring the dignity of the individual and the unity of the Nation;

IN OUR CONSTITUENT ASSEMBLY this twenty-sixth day of November, 1949, do HEREBY ADOPT, ENACT AND GIVE TO OURSELVES THIS CONSTITUTION.

THE ORIGINAL

समता – समता के बिना स्वतंत्रता निरर्थक होती है। समता का अर्थ है नागरिकों के सम्पूर्ण विकास के लिए समान अवसर उपलब्ध करवाना। समता का विचार जाति, प्रजाति, लिंग और धर्म के आधारपर भेदभाव पर प्रतिबन्ध लगाता है।

बंधुता – उद्देशिका में हममें हर एक को अपने साथियों के साथ भाईचारे की भावना से व्यवहार करने का संकल्प है। यह व्यक्ति की गरिमा भी सुनिश्चित करती है, जो हमारी राष्ट्रीय एकता को समृध्द और सुदृढ करती है।

एकता और अखण्डता – भिन्न भिन्न क्षेत्रों के लोगो कें एक साथ लाना और उनमें एकता को सदृढ करना हमारा राष्ट्रीय उद्देश्य है । ताकि वे अपने देश की उन्नती के लिए साथ मिलकर काम कर सके।

◆

भारतीय संविधान

पूजा अशोक भूते
विज्ञान द्वितीय वर्ष

विभिन्न देशों के संविधानों मे उनके उद्देश्यों को संक्षेप मे स्पष्ट करने के लिए आरंभ में एक प्रस्तावना दी जाती है। भारतीय संविधान के विषय में भी यही हुआ है। उसमें उन श्रेष्ठ और सुन्दर आदर्शो का उल्लेख किया गया है, जिसे संविधान द्वारा प्राप्त किया जाना है। प्रस्तावना इस प्रकार है–

'हम भारत के लोग, भारत को एक संपूर्ण प्रभूत्व सम्पन्न लोकतंत्रात्मक गणतंत्र बनाने तथा उसके सब नागरिकों को सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक न्याय विचार एवं भाषा की अभिव्यक्ती, विश्वास, धर्म और उपासना की स्वतंत्रता, प्रतिष्ठा व अवसर की समता प्राप्त कराने तथा उन सब में व्यक्ति की गरिमा और राष्ट्र की एकता निश्चित करनेवाली बंधुता को बढाने के लिए दृढ संकल्प होकर अपनी इस संविधान सभा में आज दि. २६ नवम्बर १९४९ ई की इस संविधान को अंगीकृत, अधिनियमित और आत्मसमर्पित करते है।

इस प्रस्तावना में दिए गए शब्द अत्यंत महत्वपूर्ण है जिनका संक्षेप में विश्लेषण निचे दिया गया है–

- **अपना संविधान** –

प्रस्तावना के आरंभिक शब्द 'हम भारत के लोग' अत्यंत महत्वपूर्ण है। इसका अर्थ यह है संविधान किसी बाहरी शक्तीद्वारा हम पर थोपा नही गया है और उसकी रचना हमने स्वयं की है। संविधान सभा में कुछ सदस्यों ने इन शब्दों पर आपत्ती की थी और कहा था कि इस संविधान को भारतीय जनता या उसके प्रतिनिधीयों द्वारा निर्मित नही माना जा सकता क्योंकी संविधान सभा के सदस्य भारत सरकार अधिनियम १९३५ के अंतर्गत मताधिकार के बजाय सीमित मताधिकार के आधार पर चुन गए थे । संविधान पर जनमत भी नही लिया गया। किंतु इन आपत्तियों को संविधान सभा ने इस आधारपर अस्वीकृत कर दिया कि सीमित मताधिकार के आधारपर उसको सदस्यों का चुनाव होने के बाद भी वे जनता की भावनाओं का सही रूप में प्रतिनिधीत्व कर रहे थे और शीघ्र ही नए संविधान के अंतर्गत होने वाले प्रथम आम चुनाव में अप्रत्यक्ष रूप से उसपर जनमत भी प्रात हो जाना था।

- **संपूर्ण प्रभुत्व सम्पन्न** –

संपूर्ण प्रभुत्व संपन्न शब्दो का अर्थ यह है कि भारत अब किसी दूसरी बाहरी शक्ति के अधिन नही है। १५ अगस्त १९४७ के पूर्व यहाँ अंग्रेजों का राज्य था। उसके बाद से लकर २५ जनवरी १९५० तक स्वतंत्र होने के बाद भी भारत अपने को संपूर्ण प्रभूत्व संपन्न नही कह सकता था । क्योंकि कानुनी तौर पर उसकी प्रभुता ब्रिटीश क्राऊन के पास थी। इसीलिए उस दौरान भारत की स्थिति एक अधिराज्य की थी । प्रस्तावा के इन शब्दों ने उस स्थिती को समाप्त कर भारत को स्वतंत्रता दे दी। यह सत्य है

कि, भारत आज भी राष्ट्रमंडल का सदस्य है। पर यह सदस्यता ऐच्छिक है और उसकी व्यवस्था संविधान में कही नही की गई है ।

- **लोकतंत्र** –

लोकतंत्रात्मक शब्द व्यापक अर्थ में प्रयुक्त हुआ है। उसके अंतर्गत राजनीतिक लोकतंत्र के साथ–साथ सामाजिक और आर्थिक लोकतंत्र भी कायम किया गया है। इसी आधारपर भारतीय संविधान ने राज्य की संप्रभुता जनता में निहित की और उसके प्रतिनिधी ही शासन चलाने के अधिकारी है। उसके साथ ही भाषा, जाति, धर्म, वंश लिंग इत्यादी के भेंदों को समाप्त कर मताधिकार लागू किया गया है।

- **गणतंत्र** –

इसका अर्थ यह है कि देश का मुखिया राष्ट्रपती ब्रिटिश महाराणी की तरह वंश– परम्परा से न होकर जनता द्वारा निर्वाचित होता है। भारतीय संघ के राष्ट्रपति का चुनाव जन प्रतिनिधियों द्वारा किया जाता है।

- **न्याय** –

न्याय का अर्थ समाज के साधार कल्याण और व्यक्ति के आचरण में समुचित तालमेल बैठाना है। इसीलिए उसकी आवश्यकता देखते हुए प्रस्तावना में सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक न्याय कायम करने पर बल दिया है जिससे समाज में से शोषण को समाप्त किया जा सके।

- **स्वतंत्रता** –

व्यक्ति को अपने व्यक्तित्व का पूर्ण विकास करने के लिए आवश्यक परिस्थितियाँ उत्पन्न करना ही स्वतंत्रता का अर्थ है। इस विकास के लिए विचार एवं भाषा की अभिव्यक्ति अपनी इच्छानुसार विश्वास, धर्म और उपासना की स्वतंत्रता आवश्यक होती है जिसे प्रस्तावना में शामिल किया गया है।

- **समानता** –

स्वतंत्रता और समानता एक दूसरे के पूरक है । समानता का अर्थ अवसर व प्रतिष्ठा की समानता होता है। जिससे योग्यता के आधार पर सभी व्यक्ति अपना विकास कर आगे बढ सके।

- **बन्धुत्व** –

सबसे अंत में प्रस्तावना में बन्धुत्व का उद्देश्य रखा है जिससे व्यक्ति के हित और सामाजिक हित में तालमेल कायम किया जा सके । व्यक्तियों को मिलाकर ही समाज या राष्ट्र का गठन होता है।

उपर्युक्त विश्लेषण से यह स्पष्ट है कि प्रस्तावना संविधान का आधारभूत अंग है । उसकी विशेषतओं को ध्यान में रखकर संविधान सभा में पं.ठाकुरदास भार्गव ने कहा था – ‘प्रस्तावना संविधान का सबसे मूल्यवान भाग है। यह संविधान की आत्मा है। यह संविधान में जडा हुआ रत्न है।’

◆

भारतीय लोकतांत्रिक व्यवस्था

शिल्पा मधुकरराव मगर
विज्ञान द्वितीय वर्ष

भारत को दुनिया का सबसे बडा लोकतंत्र कहा गया है। सन १९५२ में वयस्क मताधिकार के आधार पर देश में पहले आम चुनाव हुए थे । उस समय मतदाताओं की संख्या १७ करोड ३० लाख से कुछ अधिक थी। प्रत्येक आम चुनाव से इस बात की पुष्टी होती रही कि, संसदीय लोकतंत्र की प्रणाली के

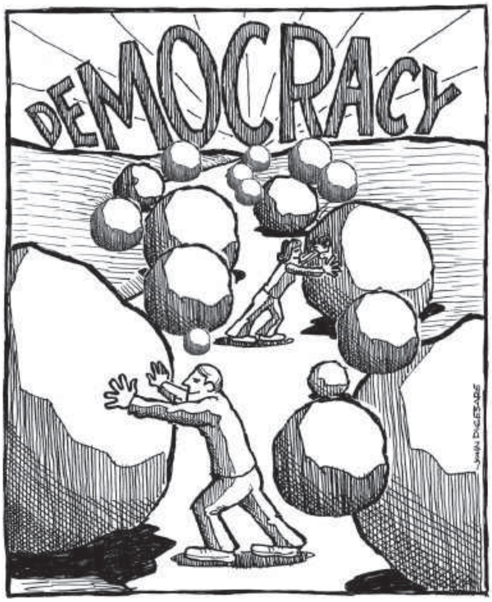

प्रति हमारे लोगों की निष्ठा है, अपने अभीष्ट उद्देश्यों की प्राप्ति के लिए अत्यन्त स्थायी साधन के रूप में इस प्रणाली में लोगों की गहरी आस्था है।

सभी मनुष्यों का लोकतंत्र में बराबर महत्व हाता है, सभी मनुष्यों के अधिकार भी समान होते है। समाज की इकाई के रूप मे व्यक्ति लोकतंत्र का मूल आधार है। लोकतंत्र समाज को उन्नत करने का प्रयत्न करता है। जिसमें व्यक्ति भी उन्नत होता है। लोकतंत्र में व्यक्ति का बहुत बडा महत्व है। लोकतंत्र में सबको समता मिलती है। लोकतंत्र केवल अधिकारों पर ही जीवित नही रहता वरन् उसका मूल कर्तव्यों पर आश्रित है। अपने कर्तव्य के प्रति व्यक्ति की निष्ठा लोकतंत्र के जीवन का आधार हुआ करती है। लोकतंत्र के द्वारा व्यक्ति और शासन के बीच मे प्रभावशाली सम्बन्ध सुत्र स्थापित होता है।

स्वाधीनता प्राप्ती के बाद भारत ने ऐसे ही लोकतंत्र को अपनाया जिसमे मर्यादा, संयम और अनुशासन की व्यवस्था है। लोकतंत्र में त्रुटिया हो सकती है, किन्तु शासन का यह सर्वोत्तम साधन भी है और आगे भी रहेगा क्योंकि इसमे विकास की क्षमता है। बहुत वर्ष हुए हमने भाग्य से एक सौदा किया था, और अब अपनी प्रतिक्षा पूरी करने का समय आया है। पं.जवाहरलाल नेहरू ने १४ अगस्त १९४७ की अर्धरात्रि में भारत की स्वाधीनता प्राप्ति के समय जब यह शब्द कहे थे तो उस समय उनके सामने यह स्पष्ट था कि स्वतत्र भारत कौन-सा रास्ता पसन्द करेगा। उन्होने जनवरी १९३८ में ही लिखा था, राष्ट्रीय काँग्रेस का उद्देश स्वतंत्र तथा लोकतात्रिक

राज्य की स्थापना करना है। स्वतत्रता मिलने से एक उद्देश तो १५ अगस्त १९४७ को पूरा हो गया, लेकिन दूसरा उद्देश्य भारत को लोकतंत्र बनना बाकी था। उस उद्देश को हमारे राष्ट्र निर्माताओं ने सदैव ध्यान रखा है। और संविधान बनाने के लिए गठित संविधान सभा में एक प्रस्ताव पेश करके इस दृढ और पुनीत संकल्प की घोषणा की , भारत को स्वतंत्र, प्रभुत्वसम्पन्न गणराज्य घोषित किया जाए जिससे समस्त शक्ति और अधिकार जनता से प्राप्त होंगे ? अन्ततः जब हमारे देश का संविधान बना तो देश की इच्छा को संविधान की प्रस्तावना में स्पष्ट किया गया कि भारत एक सम्पुर्ण प्रभुत्व सम्पन्न लोकत्रात्मक गणराज्य होगा।

भारतीय लोकतंत्र के सबल तत्व :

भारत के लोग संसदीय लोकतंत्र के विरोधी नही है। भारत में लोकतंत्र के सभी रोगों का निदान लोकतंत्र के द्वारा ही हो सकता है। देश में संसदीय लोकतंत्र अपनी जडे जमा रहा है और छोटे-मोटे बवण्डरों का सामना करने की क्षमता उसमें आ गयी है। श्री मोरारजी देसाई ने लिखा है 'आज इस देश के सभी क्षेत्रों में कुछ न कुछ खामियाँ दीख पडती है पर सिर्फ इसका कारण यह कहना ठीक नही कि संसदीय जीवन के सूत्र टूटने लगे है। समाज के विखण्डित ढाँचे मे राजनीतिक संस्थाओं, मूल्यों और विचारें का प्रवेश हुआ है। समाज के विविध वर्गो को राजनीतिक व्यवस्था में स्थान मिला है, और उन पर इनकी जिम्मेदारियां भी आयी है। अब तक जो गाव राजनीतिक व्यवस्था से दूर थे वे इसके पास आ रहे है।'

देश की जनता में जागरूकता बढ रही है और राष्ट्रहित की चेतना संसदीय लोकतंत्र के मन्तव्य को उजागर कर देती है जैसा कि डॉ.सुभाष काश्यप ने लिखा है, 'भारतीय मतदाता किसी भी दल को सत्ता से वंचित कर सकता है और अपने देश की राजनीतिक संरचना तथा इतिहास के प्रवाह को बदल सकता है। यही तथ्य लोकतंत्र का सार और आधार है।'

हमारी राजनीतिक व्यवस्था में अनेक सबल तत्व मौजूद है जिनके फलस्वरूप सामान्य काल और संकटकाल में राज - व्यवस्था के अस्तित्व की रक्षा की जा सकती है। ये तत्व इस प्रकार है।

▸ **संसद** -

भारतीय संसद भारतीय प्रजातंत्र का स्पष्ट प्रतीक है और कार्यपालिका की राजनीतिक शक्ति का स्त्रोत - संसद ही है। राष्ट्रीय महत्व के अनेक प्रश्नों एव समस्याओं के निर्धारण में संसद की निर्णायक भूमिका रही है।

▸ **धर्मनिरपेक्षता** -

हमारे लोकतंत्र का बुनियादी सिध्दान्त धर्मनिरपेक्षता है। भारतीय समाज के सभी अल्पसंख्यकें को बिना किसी धार्मिक भेदभाव के लोकतंत्रात्मक पध्दति में भाग लेने का अवसर प्रदान किया है।

▸ **आर्थिक नियोजन** -

भारत में यह महसुस किया गया कि आर्थिक लोकतंत्र की स्थापना के बिना राजनीतिक लोकतंत्र व्यर्थ है। अतः आर्थिक लोकतंत्र की स्थापना के लिए नियोजित आर्थिक विकास का सुत्रप्रात हुआ है।

▸ **विकेंद्रीकरण पर बल** -

भारत में पंचायती संस्थाओं को संवधानिक दर्जा प्रदान किया गया है और आर्थिक शक्तियों का विकेंद्रीकरण किया गया ।

इस प्रकार हमारे भारत की लोकतांत्रिक व्यवस्था चलती है।

◆

भारत मे लोकतंत्र

लोकसेवा को नौकरशाही भी कहा जात है। नौकरशाही लोकसेवाओं के दोषों की ओर संकेत करती है। साधारणत: इससे यह अभिप्राय व्यक्त होता है कि जनसेवा के कर्मचारी लालफीताशाही के दोष से घिरे रहते है। तथा वे जनहित की अपेक्षा करते है। नौकरशाही उस व्यवस्था को कहते है जिसके अन्तर्गत सरकारी कर्मचारी अपने को जनता का सेवक समझकर भगवान समझने लगते है। जनहित की उपेक्षा करते है, नियमों और विनियमों का कठोरता से पालन करते है और कार्य में देर होती है। वे जनता के उपर अपना दबाव जमा नही कर पाते और अपनी श्रेष्ठता का दावा करते है।

नौकरशाही एक कार्यकुशल प्रशिक्षित तथा कर्तव्य परायण सरकारी कर्मचारियों का विशिष्ट संगठन है। जिसमें सिध्दान्त का पालन किया जाता है। ब्रिटिश शासन काल से ही भारतीय प्रशासन नौकरशाही प्रधान रहा है। आई.ए.एस.अफसरों का ऐसा हुजूम तैयार किया गया जो शक्ति और डण्डे के बल पर शासन तंत्र की गाडी खीचते रहे और शासन सत्ता में इस वर्ग के अधिकारी छाये रहे। इसी नौकरशाही ने विगत ५० वर्षों तक शासन सत्ता का स्वाद चखा शासकीय पदों को गौरवान्वित किया और लोकशाही की उपेक्षा की।

- भारतीय नौकरशाही की विशेषताएँ–
- स्थायित्व – लोकसेवा के सदस्य स्थायी रूप से अपने पदों पर रहते है। लोक सेवा के सदस्य युवाकाल में सेवा में प्रवेश करते है। और निश्चित आयु के बाद पद निवृत्त हो जाते है।
- राजनीति से तटस्थता: लोकसेवा के सदस्य राजनीतिक दलबन्दी में सक्रिय भाग नही लेते। वे राजनीतिक दलो के सदस्य नही होते, राजनीतिक आन्दोलन और निर्वाचन भाग नही लेते। किसी भी दल की सरकार सत्ता में हो, उनका कार्य तो सरकार की नीतियों का क्रियान्वयन है।

विद्या विजयराव जोशी
विज्ञान प्रथम वर्ष

▶ **व्यावसायिक :**

लोकसेवाओं के सदस्य पेशेवर कहे जा सकते है। सरकारी कर्मचारियों का मुख्य कार्य सरकारी सेवा करना है जिसके लिए साम्राज्य दक्षता की आवश्यकता पडती है। यद्यपी व्यावसायिक एवं प्राविधित सरकारी सेवाओं हेतु विशिष्ट तकनीकी शिक्षा प्राप्त कर्मचारियों की नियुक्ती की जाती है।

▶ **पदसोपान** –

लोकसेवाओं का संगठन पदसोपान के सिध्दांत पर होता है। पद सोपान का शाब्दिक अर्थ है उच्चतर व्यक्तिद्वारा निम्नत्तम व्यक्तियों पर शासन यह एक क्रमिक संगठन है जिसमें निम्नस्तरीय व्यक्ति उच्चस्तरीय व्यक्ति या पदाधिकारी के प्रति उत्तरदायी रहते है।

▶ **भारत मे नौकरशाही का दावा** –

ब्रिटिश शासनकाल में भारतीय प्रशासकीय सेवांए बहुत ही अधिक तीव्र गति से बदली और विकसित हुई है। इसका प्रमुख कारण यह माना जा सकता है की ब्रिटीश शासन में साम्राज्यवाद तथा प्रशासकीय सुधार दोनों ही दृष्टियों से भारतीय लोकसेवाओं के एक प्रमुख क्षेत्र माना गया था। मैकाले, इस्लिंगटन तथा ली फर्नहाम, आदि प्रसिध्द अंग्रेजो ने भारत कि प्रशासकीय सेवाओं को एक विशिष्ट ढांचे मे ढालने के लिए गंभीर प्रयत्न किये और आज भी भारतीय प्रशासन में जिस अखिल भारतवर्षीय साम्राज्य सेवाओं का वर्चस्व है वह इन्ही महानुभावों की बौद्धिक परिकल्पना का परिणाम है। सन १९२० के आस पास भारत में तीन प्रकार की सेवाएं स्पष्ट नजर आने लगी थी।

१) केंद्रीय सेवाएँ जो सर्वोच्च सरकार के प्रत्यक्ष तथा स्थायी नियंत्रण में थी।

२) इम्पीरियल सेवांए जो भारत के राज्य सचिव के संरक्षण में कार्य कर रही थी।

३) प्रान्तीय सेवा ।

▶ **प्रतिबध्द नौकरशाही** –

कुछ खतरे प्रतिबध्द नौकरशाही से आशय एसी नौकरशाही से है जो सत्तारूढ दल या सरकार की नितियों के क्रियान्वयन में पूर्ण आस्था और समर्पण की भावना से कार्य करे, परन्तु इस व्यवस्था में अनेक खतरे भी निहित है। यह व्यवस्था हमारे यहा भी लूट– प्रथा की प्रवृत्ती का सुत्रपात कर सकती है जो प्रशासकीय अधिकारियों की सेवाओं का संरक्षण और कार्यक्षमता के प्रतिकुल सिध्द हो सकती है। प्रशासकीय अधिकारियों में सदैव भय और सुरक्षा का वातावरण व्याप्त रहेगा और उनका बहुत सा समय लोककल्याण की योजनाओं के निर्माण और उनकी क्रियान्विति करने के स्थान पर अपने राजनितीक स्वामियों को प्रसन्न रखने और उनके उचित और अनुचित आदेशों के पालन मे ही समाप्त हो जायेगा।

◆

भारतीय नागरिक के मूल अधिकार

राधा महादेवराव काष्टे
कक्षा ग्यारहवी

मूल अधिकार : संविधान मे मुलरूप से ७ मूल अधिकारों को स्थान दिया था, लेकिन ४४ वे संविधान संशोधन द्वारा सम्पत्ति के मौलिक अधिकार को कानूनी अधिकार बना दिया गया, जिससे केवल छः मूल अधिकार रह गए, मूल अधिकारों के सम्बन्ध में राज्य की विधान सभाओं को कोई कानून बनाने का अधिकार नही है। केवल संसद को अधिकार दिया गया है।

समता का अधिकार : सभी को विधि के समक्ष समानता प्रदान की गई । धर्म, मूलवंश, जाति, लिंग या जन्मस्थान के आधार पर भेद नही किया गया है। अर्थात इस आधार पर दूकानों, सार्वजनिक भोजनालयों, होटलों और सार्वजनिक मनोरंजन के स्थानों में प्रवेश या पूर्णतः या अंशतः राज्यविधि से पोषित या साधारण जनता के प्रयोग के लिए समर्पित कुआँ, तालाबों, स्थानघाटों, सडकों और सार्वजनिक समागम के स्थानों के उपयोग के सम्बन्ध में किसी भी निर्योग्यता, दायित्व निर्बन्धन या शर्त के अधीन नही होगा, लेकिन राज्य सामाजिक और शैक्षिक दृष्टि से पिछडे हुए नागरिकों के किसी वर्ग की उन्नति के लिए अनुसूचित जाती अथवा राजनीति के लिए काई विशेष उपबन्ध कर सकता है।

अस्पृश्यता का अन्त : अस्पृश्यता से उपजी किसी निर्योग्यता को लागू करना अपराध होगा, जो विधी के अनुसार दण्डनीय होगा।

स्वातंत्र्य अधिकारः-

सभी नागरिकें कों वाक्-स्वातंत्र्य और अभिव्यक्ति स्वातंत्र्य का शांतिपूर्वक और निरायुध संमेलन का, संगम या संघ बनाने का भारत के राज्य क्षेत्र के किसी भाग में निवास करने और बस जाने का और कोई वृत्ति, उपजीविका, व्यापार या कारोबार करने का अधिकार होगा।

प्राण और दैहिक स्वतंत्रता का संरक्षण : किसी व्यक्ति को उसके प्राण या दैहिक स्वतंत्रता से विधी द्वारा स्थापित प्रक्रिया के अनुसार ही वंचित किया जाएगा अन्यथा नही ।

कुछ दशाओं में गिरफ्तारी और निरोध से संरक्षण : गिरफ्तार किए गए व्यक्ती कों गिरफ्तारी के कारण से तुरन्त अवगत करना पडेगा तथा संरक्षण अधिकार से वंचित नही किया जाएगा। खण्ड तथा कोई बात ऐसे व्यक्ति पर लागू नही होगी जो देश का नागरिक है या निवारक निरोध की विधी किसी व्यक्ति को तीन मास से अधिक अवधि के लिए विरूध्द करने के लिए सलाहकार बोर्ड की संस्तुति आवश्यक है।

शोषण के विरूध्द अधिकार :मानव के दूर्व्यापार

और बलात् श्रम पर रोक मानव का दूर्व्यापार और बेगार तथा इसी प्रकार का अन्य बलात् श्रम प्रतिषिध्द किया जाता है और इस उपबंध का कोई भी उल्लंघन अपराध होगा जो विधि के अनुसार दंडनीय होगा। इस सम्बन्ध में राज्य कोई भी विधि बना सकेगा तथा राज्य सार्वजनिक प्रयोजनो के लिए कोई अनिवार्य सेवा बिना किसी भेदभाव के अधिरोपित कर सकता है।

धार्मिक स्वतंत्रता – धार्मिक कार्यो के प्रबन्ध की स्वतंत्रता – लोक व्यवस्था, सदाचार एवं स्वास्थ को ध्यान में रखते हुए, प्रत्येक धार्मिक संप्रदाय या उसके किसी अनुभाग को –

- धार्मिक और पूजा प्रयोजनों के लिए संस्थाओं की स्थापना और पोषण का अधिकार।
- चल और अचल सम्पत्ति के अर्जन और स्वामित्व का अधिकार।

संस्कृति और शिक्षा सम्बन्धी अधिकार

अल्पसंख्याकों के हितों का संरक्षण

भारत के राज्य क्षेत्र के निवासी नागरिकों के किसी अनुभाग को, जिसकी अपनी लिपि, संस्कृति या भाषा है, उसे बनाए रखने का अधिकार होगा। राज्य निधी पोषित किसी शिक्षा संस्था में किसी की भी नागरिक को केवल जाति, भाषा, मूलवंश या धर्म के आधार पर प्रवेश से वंचित नही जाएगा।

शिक्षा संस्थाओं की स्थापना और प्रशासन करने का अल्पसंख्यांक –

वर्गो का अधिकार

- धर्म या भाषा के आधार पर सभी अल्पसंख्याक वर्गो को अपनी रूची की शिक्षा संस्थाएँ स्थापित करने एव उनका प्रशासन करने का अधिकार है।
- राज्य ऐसी संस्थाओं की सम्मत्ति को अनिवार्य रूप से अर्जित करते समय यह ध्यान रखेगा की संस्था को इतनी रक्कम मिल जानी चाहिए की उसके हित बने रहे।
- राज्य शिक्षा संस्थाओं को सहाय्यता देने में इस प्रकार की शिक्षा संस्थाओं में तथा अन्य शिक्षा संस्थाओं में कोई भेदभाव नहीं करेगा।

संवैधानिक उपचारों का अधिकार

मौलिक अधिकारो को प्रवर्तित करने के लिए उपचार

१) इस भाग द्वारा प्रदान किए गए अधिकारो को प्रवर्तित कराने के लिए समुचित कार्यवाहियों द्वारा उच्चतम न्यायालय में समावेदन करने का अधिकार है।

२) उच्चतम न्यायालय को इन अधिकारों के प्रवर्तन के लिए ऐसे आदेश या रिट, जैसे बंदी प्रत्यक्षीकरण, परमादेश, प्रतिषेध अधिकार पृच्छा और उत्पेषण रिट निकालने का अधिकार है। जब किसी क्षेत्र में मार्शल लॉ लागु हो तब इस भाग द्ववारा प्रदत्त अधिकारो पर बन्धन – संसद ऐसे क्षेत्र में सेना विधी के अधिन पारित दण्डादेश दिए गए दण्ड या अन्य कार्य को विधिमान्य कर सकेगी।

संविधान में नागरिकों के मूल कर्तव्य

सोनाली भास्करराव शिंदे
विज्ञान द्वितीय वर्ष

इ.स.१९५० मे लागू किए गए भारतीय संविधान में नागरिकों के केवल अधिकारों का ही उल्लेख किया गया था, मूल कर्तव्यों का नही, लेकिन १९७६ में संविधान का व्यापक संशोधन करते समय यह अनुभव किया गया कि, संविधान में नागरिकों के मूल कर्तव्यों का भी उल्लेख किया जाना चाहिए। अत: संविधान के चतूर्थ भाग के बाद भाग चतूर्थ अ जोडा गया, जिसमें मूल कर्तव्यों की व्यवस्था की गई है। ये १० कर्तव्य निम्न हैं –

१) भारत के नागरिक का कर्तव्य होगा कि, वह संविधान का पालन करे और उसके आदर्शो, संस्थाओं, राष्ट्रध्वज और राष्ट्रगान का आदर करें।

२) स्वतंत्रता के लिए हमारे राष्ट्रीय आन्दोलन को

प्रेरित करनेवाले उच्च आदर्शो को ऱ्हदय में संजोए रखे और उनका पालन करें।

३) भारत की प्रभुता, एकता और अखण्डता की रक्षा करें और उसे बनाए रखें।

४) देश की रक्षा करें और बुलाए जाने पर राष्ट्र की सेवा करें।

५) भारत के सभी लोगें में समरसता और समान भातृत्व की भावना का विकास करें जो धर्म, भाषा, प्रदेश या वर्ग पर आधारित सभी भेदभाव से परे हो और ऐसी प्रथाओं का त्याग करे जो स्त्रियों के सन्मान के विरूध्द है।

६) हमारी समन्वित संस्कृति की गौरवशाली परंपरा का महत्व समझे और उसका संरक्षण करें।

७) प्राकृतिक पर्यावरण की जिसके अंतर्गत वन, झील, नदी और अन्य जीव भी है, रक्षा करें और उनका संवर्धन करें तथा प्राणीमात्र के प्रति दया भाव रखें।

८) वैज्ञानिक दृष्टिकोन, मानववाद और ज्ञानार्जन तथा सुधार की भावना का विकास करें।

९) सार्वजनिक सम्पत्ति को सुरक्षित रखें एवं हिंसा से दूर रहे।

१०) व्यक्तिगत और सामुहिक गतिविधियों से सभी क्षेत्रों मे उत्कर्ष की ओर बढने का सतत प्रयास करे, जिससे राष्ट्र निरन्तर बढते हुए प्रयत्न और उपलब्धि की नविन ऊँचाइयो को छू सके।

जापान, इटली, चीन और अन्य अनेक युरोपिय देशों के संविधान में अधिकारों के साथ-साथ कर्तव्यों का भी उल्लेख है और अब भी नागरिकों के कर्तव्यों के उल्लेख से यह आशा की गई है कि भारतीय नागरिकों को अपने कर्तव्यों का अधिक स्पष्ट रूप में बोध होगा और वे अधिक अच्छे रूप में इनका पालन कर सकेंगे।

कर्तव्यो का मूल्यांकन :

उसमे कोई सन्देह नही की समाज में हमे जो अधिकार मिलते है उनके बदले हमे कुछ ऋण भी चुकाने पडते है। ये ऋण ही हमारे कर्तव्य है। प्रो.लास्की के शब्दों में, 'किसी भी व्यक्ति को असामाजिक कृत्य करने का अधिकार नही दिया जा सकता। जब तक की मै बदले मे समाज को कुछ न दू तब तक मुझे समाज से कोई भी सुख सुविधा हासिल करने का अधिकार नही है।' हर नागरिक का यह दायित्व है कि वह संविधान और कानून का पालन करे, देश की सुरक्षा के लिए कटिबद्ध रहे और सार्वजनिक सम्पत्ती को क्षति न पहुंचाएँ। इस दृष्टि से यदि कर्तव्यों को ले तो वे निर्विवाद माने जायेंगे, परंतू जिस रूप में कर्तव्य हमारे संविधान में रखे गए है, उनसे विद्वान लेखक सन्तुष्ट नही है।

◆

धारा 370

रामकिशन बाबासाहेब गायके
वाणिज्य तृतीय वर्ष

धारा ३७० भारतीय संविधान का एक विशेष अनुच्छेद है, जिसके द्वारा जम्मू एवं कश्मीर राज्य को अन्य राज्यों के मुकाबले विशेष अधिकार प्राप्त है। देश को आजादी मिलने के बाद से लेकर अब तक यह धारा भारतीय राजनीति में बहुत विवादास्पद रही है। भारतीय जनता पार्टी एवं कई राष्ट्रवादी दल इसे जम्मु–एवं कश्मीर में व्याप्त अलगाव वाद के लिए जिम्मेदार मानते है। तथा इसे समाप्त करने की माँग करते रहे है। भारतीय संविधान में अस्थायी संक्रमण कालीन और विशेष उपलब्ध संबंधी भाग २१ का अनुच्छेद ३७० जवाहरलाल नेहरू के विशेष हस्तक्षेप से तैयार किया गया था। स्वतंत्र भारत के लिए कश्मीर का मुद्दा आज तक समस्या बना हुआ है।

धारा ३७० से कुछ इस क्षेत्र के नागरीकों को अधिकार प्राप्त है। धारा ३७० के प्रावधानों के अनुसार संसद को जम्मु– कश्मीर में रक्षा एवं कुछ कानून में केंद्र शासन को हस्तक्षेप करने से पहले राज्य से अनुमती लेनी पडती है।

धारा ३७० के कारण राष्ट्रपती के पास राज्य के संविधान को बरखास्त करने का अधिकार नही है। १९७६ का शहरी भूमि कानून जम्मू– कश्मीर को लागू नही है। धारा ३७० के अनुसार भारतीय नागरीक जम्मू– कश्मीर में जमीन खरीद नही सकता,उपर दिए गए यह विशेष अधिकार है।

धारा ३७० के संदर्भ में कुछ विशेष बाते–

जम्मू कश्मीर के नागरिको को दोहरी नागरिकता प्राप्त है। इसके अलावा जम्मु – कश्मीर का ध्वज भारतीय ध्वज से अलग है। धारा ३७० के अनुसार जम्मू – कश्मीर की विधानसभा का कार्यकाल ६ साल का होता है। जब कि भारत के अन्य राज्यों की विधानसभाओं का कार्यकाल ५ साल इतना हि सिमित है। भारत के अंदर भारतीय ध्वज या राष्ट्रीय प्रतीकों का अपमान याने की ऐसा कोई अपराध माना जाता है। मगर जन्मू कश्मीर में इसके विरूध्द याने की ऐसा कोई अपराध नही माना जाता। विवाह कें बारे में कहा जाय तो जम्मू कश्मीर की महिला भारत के किसी राज्य के व्यक्ति से विवाह कर ले तो उस महिला की नागरिकता धारा ३७० के तहत मिल सकती है। कश्मीर में महिलाओं पर शरियत कानून लागू है। जम्मू कश्मीर राज्य में चपरासी को माह की तनखाँ २५००/– से ऊपर नही मिलती, वहा के

Sheikh Abdullah with Pandit Jawaharlal Nehru; Indira Gandhi (below).

कानुन के अनुसार कोई भी समाज अल्पसंख्याकों मे नही गिनती किया जाता। वहाॅ (हिंदू-सिख) को किसी का प्रकार आरक्षण नही मिलता ।

मात्र धारा ३७० भारत के संविधान का अंग बन गई है। यह धारा संविधान के २१ वे भाग में समविष्ट है। जिसका शीर्षक है- अस्थायी परिवर्तनीय और विशेष प्रावधान धारा ३७० में कुछ परिवर्तन किए गए है। वह महत्वपूर्ण साल १९५४ है। उस समय के कश्मीर के वजीर - ए - आजम शेख महमद अब्दुल्ला जो जवाहरलाल नेहरु के अंतरंग मित्र थे, उनको गिरफ्तार कर बंदी बनाया था। यह सभी संशोधन जम्मू कश्मीर के विधानसभा द्वारा पारित किए गए है।

संशोधित किए हुए प्रावधान की संक्षिप्त जानकारी इस प्रकार है।

अ) १९५४ में चुंगी, केंद्रीय अबकारी, नागरी उड्डान और एकतार विभागों के कानून और नियम जम्मु कश्मीर को लागू किए गए।

ब) १९५८ से केंद्रीय सेवा के आय.ए.एस. तथा आय.पी.एस अधिकारीयो की नियुक्तियाँ इस राज्य मै होने लगी । इसी के साथ (एजी) के अधिकार भी इस राज्य पर लागू हुए।

इ) १९५९ में भारतीय जनगणना का कानुन जम्मू - कश्मीर पर लागु किया गया ।

ई) १९६० में सर्वोच्च न्यायालय ने जम्मू-कश्मीर उच्चतम न्यायालय के विरूध्द अपीलों को स्वीकार करना शुरु किया उसे अधिकृत ३५६ तथा ३५७ इस राज्य पर लागू किए गए। इस प्रकार धिमी गती से ३७० धारा कि समस्या को हल करना शुरु हुआ मगर धारा ३७० अभी भी भारत जैसे प्रजातंत्र राष्ट्र की एक कमजोर कडी बन चुका है। इसके अनुसार धारा ३७० जम्मू कश्मीर उन्नती से पिछे है। यह धारा में परिवर्तन ही भारतीय संविधान का हित हो सकता है।

राजनैतिक भ्रष्टाचार

'भारत में भ्रष्टाचार' चर्चा और आन्दोलनों का एक प्रमुख विषय है। भ्रष्टाचार अर्थात भ्रष्ट– आचार– भ्रष्ट यानी बुरा या बिगडा हुआ तथा आचार का मतलब है आचरण । अर्थात भ्रष्टाचार का शाब्दिक अर्थ है वह आचरण जो किसी भी प्रकार से अनैतिक और अनुचित हो।

जब कोई व्यक्ती न्याय व्यवस्था के मान्य नियमों के विरूध्द जाकर अपने स्वार्थ की पूर्ति के लिए गलत आचरण करने लगता है तो वह व्यक्ति भ्रष्टाचारी कहलाता है। आज भारत जैसे सोने की चिडियाँ कहलाने वाले देश मे भ्र६।चार अपनी जडे फैला रहा है।

आज भारत में ऐसे कई व्यक्ति मौजूद है जो भ्रष्टाचारी है। आज पूरी दुनिया में भारत भ्रष्टाचार के मामले में ९४ वे स्थान पर है। भ्रष्टाचार के कई रंग रूप है जैस रिश्वत, कालाबाजारी, जान बुझकर दाम बढाना, पैसा लेकर काम करना, सस्ता सामान लाकर महंगा बेचना आदि।

२१ दिसम्बर १९६३ को भारत मे भ्रष्टाचार पर संसद में हूई बहस में डॉ.राममनोहर लोहिया ने जो भाषण दिया वह आज भी प्रासंगिक है।

'भ्रष्टाचार' एक बिमारी की तरह है। आज भारत देश में भ्रष्टाचार तेजी से बढ रहा है। इसकी जडे तेजी से फैल रही है। यदि समय रहते इसे नही रोका गया तो यह पूरे देश को अपनी चपेट में ले लेगा।ह्व भ्रष्टाचार का प्रभाव अत्यंत व्यापक है। जीवन का कोई भी क्षेत्र इसके प्रभाव से मुक्त नही है। पर राजनैतिक भ्रष्टाचार प्रभाव बहुत जादा है। राजनैतिक भ्रष्टाचार में राजनेता चुनाव जितने के लिए भ्रष्टाचार करते है।

चुनाब सम्बधी भ्रष्टाचार

- बुथ लुटना
- चुनाव से ठीक पहिले पैसे,शराब एवं अन्य सामान बाँटना ।
- प्रतिद्वंद्वियों के बॅनर– झंडे, देना एवं कार्यकताओं को डराना – धमकाना ।

राजश्री राजेश वाव्हळ
बीसीए द्वितीय वर्ष

- चुनाव में अनगीनत पैसा खर्च करना।
- मतगणना मै धांधली कर देना।
- लोकलुभावन योजनाएँ शुरु करना।
- जाति/वर्ग के आधारपर वोट माँगना।

विविध प्रकार के भ्रष्टाचार

- समय समय पर भ्रष्टाचार होता है, राज्यसभा की सदस्यता १ करोड, में खरेदी जा सकता है।
- मंत्रियों, सांसदो , विधायकों को संम्पत्ति एक दो वर्षों में तीन चार गुना हो जा रही है।
- संसद में प्रश्न पूछने के लिए पैसे लेना ।
- पैसे लेकर विश्वास – मत का समर्थन करना।
- राज्यपाल, मंत्रियों आदि द्वारा विवेकाधिकार का दुरुपयोग।
- समय – समय पर विभिन्न प्रतियोगिता।

– परिक्षाओं मे लाखों रूपए लेकर परीक्षा में नकल कराकर मेरिट सूची में लाने के समाचार आ रहे है।

भ्रष्टाचार रोकने के उपाय

यह एक संक्रामक रोग को तरह है। समाज में विभिन्न स्तरों पर फैले भ्रष्टाचार की रोकने के लिए कठोर दंड व्यवस्था की जानी चाहिए । आज भ्रष्टाचार की स्थिती यह है कि व्यक्ति रिश्वत देकर छुट जाता है।

जब तक इस अपराध के लिए कडा दंड नही दिया जाएगा तब तक यह बिमारी की तरह पूरे देश कों खा जाएगी।

भारतीय नागरिकता

मिरा महादेव सागडे
कला द्वितीय वर्ष

भारत के संविधान के दूसरे भाग मे नागरिकता विषयक व्यवस्थाएँ है। संविधान में ४ वर्गो के नागरिकों का उल्लेख किया गया है । यह इस प्रकार है।

अ) इस संविधान के प्रारंभ पर प्रत्येक व्यक्ति जिसका भारत राजक्षेत्र में अधिवास है तथा।

ब) जो भारत राज्यक्षेत्र में जन्मा था अथवा।

क) जिसके माता–पिता में से कोई भारत राज्य क्षेत्र में जन्म था अथवा।

ख) जो ऐसे प्रारम्भ से ही ठिक पहले कम से कम ५ वर्ष तक भारत राज्य क्षेत्र में सामान्यत: निवासी रहा है। भारत का नागरिक होगा।

इस अनुच्छेद में भारत राज्य क्षेत्र में आवास को मूल शर्त माना गया है। संबंधित व्यक्ति का अधिवास भारतीय क्षेत्र में होना चाहिए। तत्पश्चात अन्य बातें जैसे भारत में जन्म, अथवा माँ बाप का भारत में जन्म व कम से कम ५ वर्ष से भारत मे आवास रहा हो आदि पूरी की जानी चाहिऐ। अधिवास का अर्थ यह है की, विभाजन के समय वह भारत में रह हो तथा इस उद्देश से ही वह भारत को अपना स्थाई अधिवासालय बनाना चाहता हो।

ब) दूसरे वर्ग के नागरिकों का चित्रण किया गया है।

क) यदि वह अथवा उसके जनको मे से कोई अथवा उसके महाजनको में से कोई भारत – शासन विधी नियम १९९५ मे परिभाषित भारत में जन्मा था।

१) उसके माँ, बाप अथवा दादा–दादी का जन्म अविभाजित भारत में हुआ हो।

२) वे १९ जुलाई १९४८ से पूर्व पाकिस्तान से चले आऐ है।

३) जो लोग १९ जुलाई १९४८ के बाद पाकिस्तान से आऐ हो वे सरकार द्वारा नियुक्त अधिकारी द्वारा आवेदन देने पर पंजीकरण कर लिए गये है।

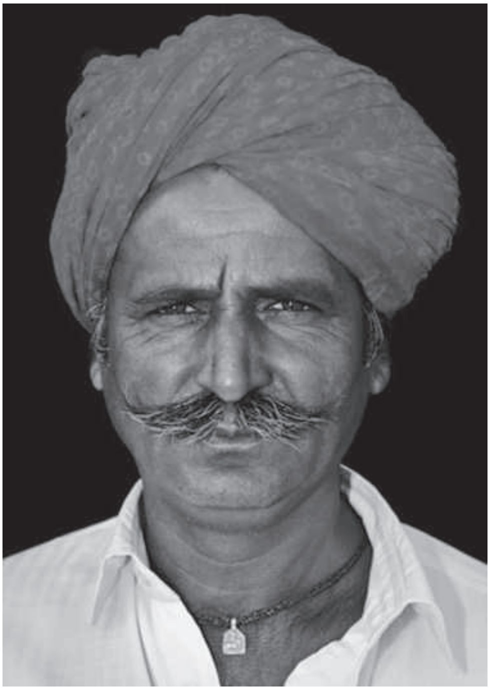

४) अन्त मे पंजीबध्द होने के लिए अधिकारी को आवेदन तभी दिया जायेगा जब कि वह व्यक्ति आवेदन देन की तिथि से ६ मास पूर्व से भारतीय क्षेत्र में लगातार रह रहा है।

ख) तीसरे वर्ग में ऐसे नागरिक आते है। जो पाकिस्तान बनने के बाद पाकिस्तान चले गऐ और अब पुन: भारत लौटना चाहते है। जो व्यक्ति १९४७ की मार्च के पहिले दिन के पश्चात भारत राज्य क्षेत्र से पाकिस्तान के समय अन्तर्गत राज्यक्षेत्र को प्रवर्जन कर गया है। वह भारत का नागरिक नही समझा जाऐगा। अत: लौटकर आनेवाला व्यक्ति भारत का नागरिक समझा जाऐगा जब तक कि वह भारत सरकार द्वारा जारी किये गये परमिट के अधीन लौटा है। ऐसी दशा में उस पर वे सभी व्यवस्थाएँ लागू होंगी जो १९४८ के बाद भारत में प्रवर्जन करने वालो पर लागु होंगी तभी उसे भारतीय नागरीकता प्रदान की जाऐगी। यदि कोई व्यक्ति अपनी इच्छा से किसी विदेशी राज्य की नागरिकता स्वीकार कर लेगा ता वह अधीन भारत का नागरिक नही समझा जाऐगा। अंतमें संविधान नागरिकता के विषय मे विनियम का अधिकार संसद को देता है जो नागरिकता के बारे में ग्रहन करने विषयक कानूनों को बनाने का अधिकार रखती है। ससंद को उक्त उपबन्धों में भी आवश्यक संशोधन करने का अधिकार है।

भारतीय नागरिकता अधिनियम १९५५

दिसम्बर १९५५ मे भारतीय संसदने एक विस्तृत नागरिकता अधिनियिम पारित किया उसमे नागरिकता प्राप्त करने के बारे में व्यवस्था है।

१) जन्मे के आधार पर :

२६ जनवरी १९५० के अथवा उसके बाद भारत में जन्मा भारत का नागरिक होगा तथापी ऐसे पिता की सन्तान भी भारतीय नागरिक नही होगी जिसे कानुनी प्रक्रिया से नियुक्तियाँ प्राप्त होंगी जेसे कि कुटनीतिक प्रतिनिधियो को प्राप्त होती है अथवा वह विदेश शत्रु है और बच्चे का जन्म शत्रु द्वारा अधिकार प्राप्त क्षेत्र में होता है।

२) उत्तराधिकार से नागरिकता :

२६ जनवरी १९५० को अथवा उसके पश्चात भारत के बाहर पैदा हुई सन्तान भारत की नागरिक होगी । बशर्ते उसके पिता जन्म से भारत के नागरिक हो । अविभाजित भारत के बाहर जन्मा पुरूष भारत का नागरिक समझा जाएगा बशर्ते

संविधान आरम्भ होते समय वह भारत का नागरिक था। यह नागरिकता उत्तराधिकार से मानी जाएगी।

३) पंजीकरण द्वारा नागरिकता :
पंजीकरण के सम्बन्ध में नियम केंद्र सरकार बनाएगी। भारत द्वारा नियुक्त अधिकारी ऐसे व्यक्तियें का पंजीकरण कर सकते है जो भारत के मुल निवासी हो ओर पंजीकरण के समय से एक वर्ष पूर्व से भारत मे रह रहे है। इस प्रकार भारतीयों की विदेशी पत्नियो पर भी यह व्यवस्था लागू होगी।

४) प्रदत्त नागरिकता :
विदेशी लोग भी भारत की नागरिकता प्राप्त कर सकते है। अधिनियम मे कहा गया की १) वह व्यक्ति ऐसे प्रदेश का नागरिक नही होना चाहिए जो भारतीयो को इस प्रकार नागरिकता नही प्रदान करता हो । २) वह अपने राज्य की नागरिककता त्याग चुका हो और भारत सरकार को उसका प्रमाण पत्र दे चुका हो। ३) प्रार्थना के समय वह कम से कम १२ महिने से भारत में रहा हो। ४) उसका चरित्र अच्छा हो। ५) भारत में रहना चाहता हो उपरोक्त शर्ते को पूरा करने पर भारत सरकार उसे नागरिकत्व प्रदान कर सकती है।

५) क्षेत्र अधिग्रहण करने से नागरिकता :
किसी क्षेत्र को ग्रहन करने की दशा में भारत सरकार गजट में सूचना द्वारा निर्देश दे सकती है कि उस क्षेत्र में रहने वाले लोग किस प्रकार व किन शर्तो पर भारत के नागरिक होंगे।

नागरिकता का अन्त तीन प्रकार से हो सकता हो

१) यदि काई भारतीय विदेशी नागरिकता ग्रहण कर लेता है और यह घोषणा करता है कि वह भारत का नागरिक नही रहना चाहता तथा इस आशय के लिए उचित अधिकारो को सूचना देता है तो उसे भारत की नागरिकता से वंचित कर दिया जाएगा।

२) यदि किसी व्यक्ति ने अपनी इच्छा से २६ जनवरी १९५० व ३० दिसम्बर १९५५ के बीच किसी विदेशी राज्य की नागरिकता ग्रहण कर ली है।

३) भारत सरकार किसी भी ऐसे व्यक्ति को नागरिकता से वंचित कर सकती है। जो संविधान के प्रति निष्ठावान नही है युध्द के समय अवैध रूप से शत्रू के साथ संबंध रखता है अथवा भारत से बाहर रहता है। ◆

भारतीय चुनाव प्रणाली

निष्पक्ष और शान्तिपूर्ण तरीके से मतदान कराना तथा यदि आवश्यक हुआ तो इसके माध्यम से बिना किसी रक्तपात के शान्तिपूर्ण ढंग से सत्ता परिवर्तन करना, भारत निर्वाचन आयोग, केन्द्र सरकार तथा कानून एवं व्यवस्था के संरक्षक राज्यों के लिए एक गम्भीर चुनौती है। चुनाव किसी भी लोकतंत्र के लिए सर्वाधिक सशक्त तत्व है तथा जब तक चुनाव स्वतंत्र और निष्पक्ष तरीके से होते रहते है। तब तक इस राष्ट्र में ईमानदार जन प्रतिनिधीत्व की बुनियादी आवश्यकता है। विश्व के सबसे बडे एवं सर्वाधिक लोकप्रिय लोकतात्रिक शासन प्रणाली वाला देश भारत इस बात पर गर्व कर सकता है कि केन्द्र एवं राज्यों

भाग्यश्री अशोकराव सोलंके

विज्ञान प्रथम वर्ष

मे यदि विगत ६६ वर्षो में शान्तिपूर्ण तरीके से सत्ता का हस्तान्तरण हुआ है तो इसका श्रेय मुख्य रूप से भारत की निष्पक्ष निर्वाचन प्रणाली को जाना चाहिए।

भारत के मुख्य निर्वाचन आयुक्त –

सुकुमार सेन
२१ मार्च १९५० – १९ दिसम्बर १९५८

के. वी. के. सुंदरम
१९ दिसम्बर १९५८ – ३० सितम्बर १९६७

एस. पी. सेन वर्मा
१ अक्तुबर १९६७ – ३० सितम्बर १९७२

डॉ. नगेंद्र सिंह
१ अक्तुबर १९७२ – ६ फरवरी १९७३

टी. स्वामीनाथन
७ फरवरी १७३ – १७ जून १९७७

एस. एल. शकधर
१८ जून १९७७ – १७ जून १९८२

आर. के. त्रिवेदी
१८ जून १९८२ – ३१ दिसम्बर १९८५

आर. वी. एस. पेरिशास्त्राळ
१ जनवरी १९८६ – २५ नवम्बर १९९०

श्रीमती वी. एस. रमादेवी
२६ नवम्बर १९९० – ११ दिसम्बर १९९०

टी. एन. शेषन
१२ दिसम्बर १९९० – ११ दिसम्बर १९९६

एम. एस. गिल
१२ दिसम्बर १९९६ – १३ जून २००१

जे. एम. लिंगदोह
१७ जून २००१ – ७ फरवरी २००४

टी. एस. कृष्णमूर्ती
८ फरवरी २००४ – १६ मई २००५

बी. बी. टंडन
१७ मई २००५ – ७ फरवरी २००६

एन. गोपाल स्वामी
८ फरवरी २००६ – २० अप्रैल २००९

नवीन चावला
२१ अप्रैल २००९ – २९ जुलाई २०१०
एस. बी. कुरैशी
३० जुलाई २०१० – १० जून २०१२
बी. एस. सम्पत
११ जून २०१२ – १४ जनवरी २०१५
एच. एस. ब्रम्हा
१५ जनवरी २०१५ से अब तक

भारत निर्वाचन आयोग :

विश्व के सबसे बडे लोकतंत्र भारत में शान्तिपूर्ण एवं निष्पक्ष तरीके से राज्य विधानमण्डलों, संसद, उपराष्ट्रपति तथा राष्ट्रपति पद के लिए निर्वाचन सम्पन्न कराने मे भारत निर्वाचन आयोग विगत ६ दशकें से उल्लेखनीय भूमिका निभाता चला आ रहा है। भारतीय संविधान के अनुच्छेद ३२४ (१) के अधिन संसद एवं प्रत्येक राज्य के विधानमण्डल के लिए कराए जानेवाले सभी निर्वांचनों के लिए तथा राष्ट्रपति और उपराष्ट्रपति के पदों के निर्वाचनों के लिए निर्वाचक नामावली तैयार कराने का और उन सभी निर्वांचनो के संचालन का अधिक्षण, निर्देशन और नियत्रण की शक्तियाँ निर्वाचन आयोग में निहित है।

अनुच्छेद ३२४ (२) के तहत निर्वाचन आयोग बहुसदस्यीय है जिसमें मुख्य निर्वाचन आयुक्त सहित अन्य निर्वाचन आयोग आयुक्त होते है। जिनकी नियुक्ती, संसद द्वारा बनाई गयी विधि के उपबंधो के अधिन, राष्ट्रपति द्वारा की जाती है। बहुसदस्यीय निर्वाचन आयोग में मुख्य निर्वाचन आयुक्त आयोग के अध्यक्ष के रूप मे कार्य करता है। निर्वाचन आयोग से परामर्श् के पश्चात अनुच्छेद ३२४ (१) द्वारा निर्वाचन आयोग की सहायतार्थ प्रादेशिक आयुक्तों की नियुक्ती भी राष्ट्रपति द्वारा की जाती है।

सामान्य तथा मुख्य निर्वाचन आयुक्त और अन्य निर्वाचन आयुक्तों की नियुक्ती ६ वर्ष की अवधी या ६५ वर्ष की आयु पूरी होने तक, जो भी पहले हो, के लिए की जाती है। मुख्य निर्वाचन आयुक्त को उसके पद से उसी रीति से और उन्ही आधारो पर ही हटाया जा सकता है। अन्य निर्वाचन आयुक्तों तथा प्रादेशिक आयुक्तों को मुख्य निर्वाचन आयुक्त की सिफारिश पर ही पद से हटाया जा सकेगा, अन्यथा नही, उनके वेतन एवं भत्ते वही होते है जो उच्चतम न्यायालय के न्यायाधिशों को देय होते है।

१९९४ से पहले तक भारत निर्वाचन आयोग एक सदस्यीय था। १९९४ में लोक सभा द्वारा पारित एक अधिनियम के तहत् भारत निर्वाचन आयोग तीन सदस्यीय हो गया है। अब आयोग के सभी निर्णय बहुमत से लिए जाते है।

निर्वाचन आयोग के कार्य

१) संसद एवं राज्य विधानमण्डलो के सामान्य निर्वाचन से पहले तथा प्रत्येक जनगणना के बाद मतदाता सूचियों को संशोधित करते हुए उन्हें तैयार करना।

२) प्रत्येक मतदाता को फोटो युक्त मतदाता पहचान–पत्र जारी करना।

३) निर्वाचन क्षेत्रो का परिसीमन करना।

४) निष्पक्ष एवं स्वतत्र तरीके से चुनाव कराने के लिए सम्पूर्ण चुनाव मशीनरी का पर्यवेक्षण करना।

५) चुनाव कार्यक्रम अधिसुचित करना ताकि चुनाव से पहले नामाकंन दाखिल करने, नामाकंन पत्रों की जाँच आदि की जा सके।

६) स्वतंत्र, निष्पक्ष चुनाव सम्पन्न कराने के लिए सामान्य चुनाव अधिकारियों के अतिरिक्त पर्यवेक्षक तथा माइक्रोऑब्जर्वर तैनात करना।

७) चुनाव व्यवस्थाओं से सम्बन्धित विवादों का निपटारा करने के लिए अधिकारियों की नियुक्ती करना।

८) चुनाव सम्पन्न कराने के लिए आवश्यक कर्मी उपलब्ध कराए जाने हेतु राष्ट्रपति तथा राज्यों के राज्यपाल से अनुरोध करना।

९) राजनीतिक दलों को मान्यता देना तथा चुनाव चिन्ह देना करना।

१०) चुनाव के दौरान उम्मीद्वारों तथा राजनीतिक दलों के लिए आदर्श आचार संहिता जारी करना तथा उसका पालन सुनिश्चित करना।

११) दुरदर्शन एवं आकाशवाणी (रेडीओ) पर राजनीतिक दलोद्वारा प्रचार करने के लिए समय निर्धारित करना।

१२) लोकसभा एवं राज्य विधान सभाओं के निर्वाचन हेतु उम्मीदवार द्वारा किए जानेवाले खर्च की अधिकतम सीमा निर्धारित करना।

आगामी चुनौतियाँ –

भारत निर्वाचन आयोग अपनी इस एवं पूर्व की ऐसी ही उपलब्धियों पर सुनिश्चित तौर पर गर्व कर सकता है। लेकिन उनसे सन्तुष्ट होकर बैठ जाना कोई बुध्दिमत्तापूर्ण कार्य नही होगा। आयोग को सतत् रूप से उन आकस्मिकताओं के लिए तैयार रहना चाहिए। जो भविष्य में मतदाताओं, उम्मीदवारों, चुनाव केंन्द्रो, चुनाव सम्पन्न कराने के लिए आवश्यक चुनाव कर्मियों एवं सुरक्षा कर्मियों आदि सभी संवर्गे की संख्या में उत्तरोत्तर वृध्दि से उत्पन्न होगी। एक मोटे अनुमान के अनुसार सन २०५० तक इन सभी की संख्या में दोगुना से अधिक की वृध्दि हो जाएगी।

ऐसी परिस्थितिओं में भारत निर्वाचन आयोग के लिए यह अपरिहार्य हो जाता है कि मतदाताओं की संख्या में होनेवाली वृध्दि को ध्यान में रखते हुए प्रबन्धकीय, वित्तीय, भौतिक तथा सामग्री संसाधनो की माँग में भारी वृध्दि को पूरा करने के लिए अभी से आगे की योजना बना कर उस पर अमल करना प्रारम्भ करे। उसे वैज्ञानिक प्रतिष्ठानों, संस्थाओं एवं प्रबंधकीय विशेषज्ञों की सभी अभिकल्पनीय, अभिनव एवं सृजनात्मक बौध्दिकताओं की सेवाए लेने पर न केवल विचार करना चाहिए वरन् प्रायोगिक आधारपर उन्हे लेना चाहिए। ताकि निष्पक्ष एवं शान्तिपूर्ण मतदान की भावी चुनौतियों का सामना किया जा सके।

पूर्व में भी भारत निर्वाचन आयोग ने चुनावों में अनेक अभिनव प्रयोग किए है। और वे सफल भी हुए है उदाहरण स्वरूप उम्मीदवारें पर आचार संहिता लागू करके उसका पालन सुनिश्चित कराकर चुनावों को शोर–शराबे से रहित साफ– सुथरा बना दिया है। भारत निर्वाचन आयोग इस बात पर भी गर्व कर सकता है कि उसने औद्योगिक दृष्टि से विकसित लोकतंत्रो से काफी आगे इलेक्ट्रॉनिक वोटिंग मशीनों का प्रयोग करके विश्व को यह जता दिया है कि वह चुनाव जैसे अति संवेदनशील क्षेत्र में नव विकसित प्रौद्योगिकी का प्रयोग कर सकने में सक्षम है।

◆

भारतीय चुनाव प्रणाली में गोस्वामी समिती का योगदान

भारत में चुनाव सुधार एक ऐसा जटिल मुद्दा हैं जिस पर जनता और न्यायपालिका लगभग एकमत है, किन्तु भ्रष्टाचार के गर्त में गोता लगाते राजनीतिज्ञों के पकडवाली विधायिका इसके प्रतिकुल अपना अलग मत रखती है। अब यह तथ्य किसी से छूपा हुआ नही है। लोकसभा तथा राज्य विधान सभाएं ही नही स्थानीय चुनाव जीतने के लिए उम्मदीवारों द्वारा अवैध तरीको को अपनाया जाता है। सामान्य तौर पर उम्मीदवारो की अपराध का पृष्ठभूमि अवैध तरीके से जमा की गई सम्पत्ती तथा आपराधिक व्यक्तीओं के साथ उनकी साँठ-गाँठ उन्हे चुनावों को अपने पक्ष में कर लेने का अवसर उपलब्ध कराती है। अपराधिक पृष्ठभूमि के सहारे ही मतदान स्थलों पर जबरन कब्जा कर लेने का फायरिंग करने या डरा धमकाकर वैद्य मतदाताओं को मतदान करने से रोक या मर्जीमत

वैशाली अंगद सुरवसे
वाणिज्य तृतीय वर्ष

डलवाने जैसी घटनाएँ होना संभव हो पाता है।

लोकनायक जयप्रकाश नारायण के परामर्श पर सिटीजन्स फॉर डेमोक्रेसी द्वारा अगस्त १९७४ में श्री वी.एम.तारकुण्डे की अध्यक्षता में चुनाव सुधारो पर एक समिति गठित की गयी। एम.आर. मसानी, पि.जी. मावलंकर, ए.जी.नुरानी, के.डी.देसाई तथा

मा. दिनेश गोस्वामी
माजी कायदा मंत्री

ई.पी.डब्ल्यु, डीकोस्टा भी इस समिती के सदस्य थे इस समिती ने अपना प्रतिवेदन फरवरी १९७५ मे प्रस्तुत किया, लेकिन कुछ ही दिनो में देश मे आपतकाल लागु हो जाने और सभी विपक्षी नेताओं को गिरफ्तार कर लिये जाने के कारण समिती की रिपोर्ट पर किसी भी स्तर पर विचार विमर्श नही हो सका। आपातकाल समाप्त हे जाने पर सिटीजन्स फॉर डेमोक्रसी की एग्जीक्युटिव्ह कांउसिल ने १३ अगस्त १९७७ की बैठक मे चुनाव खर्ची पर वी.एम.तारकुण्डे की ही अध्यक्षता मे एक अन्य समिति गठीत की । ए.जी नुरानी की जगह सुरेंद्र मोहन को सदस्य बनाया गया था तथा ई.वी.डब्ल्यु डीकोस्टा समिती के सदस्य नही

रहे। इस समिति ने अपना प्रतिवेदन १९ मार्च १९७८ को सिटीजन्स फॉर डेमोक्रेसी को सौंपा। समिति के प्रमुख सुझाव निम्नलिखित है–

- प्रत्येक मतदाता को पोलिंग बूथ पर उपलब्ध मतदाता सूची मे उसका नाम, पिता / पति का नाम पंजीकृत क्रमांक चुनाव में खडे उम्मीदवारो के नाम और चुनाव चिन्ह आदि डाक से नि: शुल्क सरकार द्वारा उपलब्ध कराए जाएं।
- लोकसभा एवं विधान सभा के उम्मीदवारों का आकाशवाणी के स्थानिय और क्षेत्रीय केन्द्रो पर पाँच मिनट के लिए नि : शुल्क प्रसारण की सुविधा दी जाए।
- मतदान वाले दिन सभी प्रकार के वाहनो, प्रशासकिय वाहनों को छोडकर बाकी वाहनों के परिचलन पर पूरी तरह से प्रतिबन्ध लगाया जाए (निर्वाचन आयोग के दिशा निर्देश पर एसा हो रहा है।)
- मतदान केंद्र के आसपास किसी भी उम्मीदवार को शामियाना आदि लगाने की अनुमति न हो।
- मतदाता सूची की ६–६ प्रतियाँ प्रत्येक उम्मीदवार को नि: शुल्क उपलब्ध कराई जाए। (विगत कई चुनाओं में भारत निर्वाचन आयोग ऐसा करता आया है।)

गोस्वामी समिति १९९० :

भूतपुर्व प्रधानमंत्री विश्वनाथ प्रताप सिंह की पहल पर भारतीय चुनाव प्रणाली से जुडे निम्न लिखित मुद्दो पर सुझाव देने के लिए भारत सरकार द्वारा तत्कालीन केंद्रीय कानुन एवं न्यायमंत्री श्री दिनेश गोस्वामी की अध्यक्षता में एक उच्चाधिकार प्राप्त समिती गठित कि, जिसके सन्दर्भित विषय निम्मलिखित थे –

- आनुपातित प्रतिनिधित्व प्रणाली एवं सूची प्रणाली के विशेष सम्बन्ध में चुनाव प्रणाली मे परिवर्तन।
- निर्वाचन आयोग की निष्पक्षता तथा सुदृढीकरण.
- मतदान केन्द्रो पर बल प्रयोग तथा फर्जी मतदान रोकन के लिए कठोर कानूनी उपाय।
- चुनाव क्षेत्रों का नए सिरे से परिसीमन, आरक्षित चुनाव क्षेत्रे का चक्राकार परिक्रमण एवं महिलाओं के लिए सीटों का आरक्षण।
- चुनाव अपीलों का त्वरीत निस्तारण।
- दल बदल रोक सम्बधी कानून का पुनरीक्षण।
- सरकारी खर्चे पर निर्वाचन।
- चुनाव खर्च की सीमा का विवेकपुर्ण तरीके से निर्धारण।
- मतदाताओं को बहुउद्देशीय मतदाता पहचान पत्र।
- उपचुनावों को कराने की संवैधानिक सीमा।
- चुनाव आचार संहीता के कतिपय प्रावधानों को साविधिक दर्जा।
- चुनाव पर्यवेक्षकों को साविधिक दर्जा।
- गैर गंभीर उम्मीदवारों के चुनाव लडनें पर रोक।
- चुनाओं मे सत्ताधारी दल द्वारा सरकारी मशीनरी के दूरुपयोग को रोकना।

इस समिति मे एच .के.भगत (काँग्रेस) एल.के.अडवाणी (भाजपा) चिम्मन भाई मेहता गुप्ता (सीपीएम), होमी एफ दाजी एस.सेजियान (जनता दल) वी किशोर चंद्र देव , एल पी सिंह तथा एस.एल.शकधर (भूतपुर्व मुख्य चुनाव आयुक्त) को भी सदस्य बनाया गया। समिती के प्रमुख सुझाव निम्मलिखित है–

- निर्वाचन आयोग त्रिसदस्यीय हो मुख्य निर्वाचन आयुक्त की नियुक्ती सर्वेच्य न्यायालय के मुख्य न्यायाधिश तथा लोकसभा मे विपक्ष नेता (यदी विपक्ष

के नेता नही तो सबसे बडे विपक्षी नेता) के साथ विचार विमर्श करके राष्ट्रपती द्वारा की जाए । अन्य दो निर्वाचन आयुक्तो की नियुक्ती सर्वोच्च न्यायालय के मुख्य न्यायाधिश नेता विरोधी दल तथा मुख्य चुनाव आयुक्त से परामर्श करके की जाए।

- मुख्य निर्वाचन आयुक्त तथा निर्वाचन आयुक्ती के वेतन सर्वोच्च न्यायालय के मुख्य न्यायाधिश तथा न्यायाधीशो की भॉती संरक्षित किए जाए।
- कार्यकाल पूरा होने के बाद मुख्य चुनाव आयुक्त तथा अन्य चुनाव आयुक्तों की नियुक्ती भारत सरकार के अधिन किसी पद पर न की जाए और न ही उन्हे राज्यपाल बनाया जाए और न किसी ऐसे पद पर नियुक्ती की जाती है।
- राज्यो मे पूर्णकालिन मुख्य निर्वाचन अधिकारी तैनात किए जाए।
- मतदाता सूचियो मे गडबडी करनेवाले कर्मचारियों, अधिकारियों को दण्डित करने के लिए जनप्रतिनिधित्व अधिनियम १९५० की धारा ३२ को संशोधित किया जाए। यह दंड आर्थिक जुर्माने के स्थान पर कम से कम ६ माह की सजा का प्रावधान हो।
- लोकसभा के निर्वाचन हेतु उम्मीदवारो की न्युनतम आयु सीमा २५ वर्ष तथा विधान सभा के निर्वाचन हेतु २१ वर्षे हो।

भारत की संवैधानिक स्थिति

सत्यभामा अंकुश खताळ
विज्ञान प्रथम वर्ष

संविधान की प्रस्तावना हमारे संविधान निर्माताओ द्वारा किये गये आदर्शवादी और व्यावहारिक चिंतन के परिनाम स्वरूप अभिव्यक्त राष्ट्र एवं लोगों की आकांक्षाओं का है। डॉ.सुभाष कश्यप के शब्द अत्याधिक प्रासंगिक है 'संविधान शरीर है तो प्रस्तावना उसकी आत्मा, आधारशिला है । संविधान के विभिन्न अनुच्छेद उस पर अट्टलीका प्रस्तावना निर्देश है । तो संविधान के विभिन्न अनुच्छेद उस तथ्य की सिद्धी, साधन यदी राष्ट्र एवं उसके निवासी विशेषत: राजनीतिक नेतृत्व एवं दल जिन पर सपनो एवं मूल्यांकन को साकार करने का गुरूत्तर दायित्व है। राष्ट्र के आत्मिक तत्व एवं आत्मभिव्यक्ति को हर किनारपर विपरीत दिशा में आचरण कर समस्त दोषो एवं असफलताओं के लिए संविधान का नही वरण आचारण का है। इस सम्भावित तथ्य की उद्घोषणा संविधान सभा को अस्थाई अध्यक्ष श्री सच्चिदानंद सिन्हा दिसम्बर १९४६ में ही इन शब्दों मे कर दी थी ।' इस ढाँचे को निष्ठावान वास्तुकारो ने खडा किया है उसकी नीव अती सदृढ है। इसके कमरे सुन्दर भी है। उपयोगी भी इसकी सुबुद्विजन्य तथा सुनियोजित है और यह अभैद्य है इसे अमर कृती में रचा गया है, यदि मानव की किसी कृति को ठीक ठीक उस सन्मान से विभूषित किया जा सके। पु:नश्च यह किसी भी घडी उसकी एक मात्र रखवालीन जनता की मूर्खता अथवा भष्ट्राचार अथवा उदासिनता से नष्ट हो सकती है। गणराज्यो का निर्माण नागरिको के सदाचार उनकी जनभावना और बुध्दीमता की इटो से होता है। उनका पतन हो

जाता है। प्रस्तावना आत्मा या प्राण तत्व है तो संविधान अस्थिकंकाल जिसे खून मांस व पेशीयो के लचीलेपन से सरोकार करने का दायीत्व होता है। स्वस्थ संविधान राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्पराओं को समयानुकुल विकसित करता है। राजनेता, दल एवं जन आचरण अपेक्षीत जो था हुआ इसके विपरित भारत का दूर्भाग्य है। संसद तथा विधान मडलो के लगभग ६००० सदस्यों का बडा भाग तो मान न मान मै तेरा मेहमांन की उक्ती को चरितार्थ करने वाले का है। उनका इतना अध: पतन हो चुका है की खरीदो – फरोख्त (हॉर्स ट्रेडीं कहना चूहो एवं घोडो का अपमान करना होगा। जॉन डेनी ने कहा है, 'इधर सन्त तो आत्मनिरीक्षण में लगे होते है इधर हट्टे कट्टे पापी विश्व को हाँकते है।'

- संविधान के संरक्षण का अति महत्वपूर्ण दायीत्व है राष्ट्रपती के कंधोपर एवं विवेकपर किन्तु पिछले ५० वर्ष मे हमने कुछ अवसरो पर पदधारी व्यक्ती का विवादास्पद आचरण देखा है। मूलत: राष्ट्रपती के चूनाव एवं तत्पपश्चात उनके आचारण मे दलीय तत्व की अभिव्यक्तिओं, राष्ट्रपती, प्रधानमंत्री का व्यक्ती हो जैसी मान्यताएँ व आचारण विकृत दलीय राजनीती एवं संविधान को उदात्त भावनाओं का दलीय एवं व्यक्तीगत दुरूपयोग के परिणाम है।
- राज्य सरकारो की मनमानी पदच्युती विविधताओं में एकता स्थापित करने की भावना के साथ संविधान निर्माताओ ने संघात्मक व्यवस्था और संसदीय लोकतंत्र के सम्मिश्रण को अपनाया था किन्तु भावनाओं के विपरित अनेकानेक अवसरो पर केंद्र सरकार से प्रोत्साहन पाकर सम्बधित राज्यपालो ने जनादेश के विरूध्द षडयंत्र की राजनीती को अभिव्यक्त करने का दु:साहस किया है।

राजनीतिक दलबदल की महामारी के कारण राज्यों एवं केंद्र सरकार का निर्माण जनादेश के आधार पर नही वरन राजनीतिक सौदेबाजी के फायनल के चुनाव के बाद की सौदेबाजी षडयंत्र फायनल है। दल बदल विरोधी कानून के माध्यम से इसे नियत्रित करने का प्रयास किया गया किन्तु परिणाम स्वरूप दल बदल का फूटकर रिटेल व्यापार अब होलसेल व्यापार सरकार ने अपने निहित स्वार्थ को केंद्र में रखकर बनाया था । राजीनीतिक दलों में गधा दौड शुरु हुई जिसने जनता के संविधान एव चुनावो में विश्वास को ही हिला कर रख दिया।

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

राजनीति का अपराधीकरण और अपराधियों का राजनीतिकरण १९७० एवं १९८० के दशको में कुछ राजनितियों ने अपने अस्तित्व रक्षार्थ एवं चुनाव में जब वे ही अपराधी व असामाजिक तत्व

राजनीतिओं की पीठ पर सवारी करते हुए स्वयं विधान सभाओं में जा पहुँचे यह हमारे लोकतंत्र का सबसे भद्दा मजाक है।

भष्ट्राचार और समानता अर्थव्यवस्था जब राजनीति नेतृत्व द्वारा अनावरत से संवैधानिक मूल्यों व अपेक्षा अनुकूल अनाचार करते सत्ताप्राप्ती तदूपरांत सत्ता का उपयोग संकीण स्वार्थों के लिए किया जाता है तो काले धन की समानान्तर अर्थव्यवस्था और भ्रष्टाचार विकराल रूप धारण कर लेता है। पिछले १०-१२ वर्षे से भ्रष्ट्राचार का मुद्दा पूरे देश की राजनीति पर छाया रहा किन्तु किसे पता था कि तीन चार आम चुनाव के समुद्रमंथन के बाद राष्ट्रीय दल काँग्रेस लालू यादव और भाजपा सुश्री जयललिता को गले लगाकर अपने आस्तित्व की रक्षा और निस्तार के लिए चुनावी युध्द जीतने को आतूर होंगे।

उपर्युक्त वर्णित राजनीतिक व्यवस्था के अध:पतन के कारणो की समीक्षा हमे किस दिशा में सोचने के लिए बाध्य करती है। उत्तर है– वर्तमान स्थिती के लिए मूलत: संसदीय व्यवस्था नही वरण राजनेताओं के विवेक कार्यकुशलता चरित्र और सदभावना पर अधिक निर्भर करता है। शासन व्यवस्था का संचालन करनेवाले व्यक्तीयों के विवेक म.गांधी के इस राष्ट्र में चरित्र नैतिकता व नैतीक साधनो की अवहेलना इस सीमा तक हो सकती है और फिर अपेक्षा यह की जाये कि हम एक नैतिक राष्ट्र के रूप में प्रति स्थापित होने की दिशा में अग्रसर हो कैसे सम्भव है।

◆

सूचना का अधिकार (आरटीआय)

एस. आर. परतूरकर
विज्ञान तृतीय वर्ष

हमें स्वतंत्रता प्राप्त हुए लगभग ६८ साल हो चुके है और हमने लोकतंत्र को स्विकार किया है। लेकिन इस लोकतंत्र में लोगो का सहभाग जितना होना चाहिए, उतना नही हो पाया। अंग्रेज शासन से जरूर हम आजाद हो गए, लेकिन एक तरह से देखा जाए, तो लोकतंत्र पर दलतंत्र हावी हो गया। दल यानी राजनीतिक दल लोकतांत्रिक समाज के प्रभावशाली दबंग लोगों के हाथ में चला गया । ऐसे में सूचना के अधिकार के बारें में जानना देश के आम नागरिको के लिए बेहद महत्वपूर्ण हो गया है।

सूचना का अधिकार सभी अधिकारों का मूलस्त्रोत है । सूचना के अधिकार के तीन स्त्रोत है। पारदर्शिता, उत्तरदायित्व और लोकसहभाग। समाज के प्रभावशाली गट जानकारी या सूचना पर अपना अधिकार रखते है और उसके जरिये सत्ता एवं संपति पर अपना प्रभुत्व कायम रखते है। सूचना का अधिकार इस प्रभूता और सत्ता को ललकारता है। विषमता को ललकारता है और बहुत से लोग अब इस पर विश्वास करते है। यह अधिकार व्यक्ति की परेशानी दूर करता है। व्यक्ति के समूह को ही समाज कहते है और अगर व्यक्ति सुखी तो समाज भी सुखी हो सकता है। भ्रष्ट व्यवस्था को बदलने के लिए व्यवस्था को चुनौती देनी होगी, लेकिन चुनौती देने के लिए भी सही

तरीके से अपने हक की आवाज उठाना जरूरी है।

सरकार और उसकी गतीविधियाँ हमारी दैनिक जिंदगी में अहम भूमिका निभाती है। राशन कार्ड बनवाने से लेकर सड़को की सफाई और पेड़ो की कटाई करने तक के लिए नगर निगम की अनुमती लेने के लिए हर कदम हमारा सरकारी नौकरो से पाला पडता है। सरकारी दफ्तर मे जाने से पहले ही आम आदमी मन ही मन घबराया हुआ होता हैं कि, वहां जाने के बाद काम ठीक से होगा या नही। सरकारी दफ्तर से काम निकालना अपने आप में बेहद परेशान करनेवाली प्रक्रिया रहती है। कभी रिश्वत देकर तो कभी दबंग की पहचान से काम करवाना हमारी मजबुरी बन जाती है। ऐसे मे वे लोग कहा जांए जिनकी न तो किसी बड़े आदमी से पहचान है और न रिश्वत देने के लिए पैसे लेकिन सूचना का अधिकार हमारी मद्द करता है।

संविधान के अनुसार हर नागरिक को बोलने और अभिव्यक्त करने का अधिकार है, लेकिन आम आदमी बोलेगा कब ? अभिव्यक्त कब होगा ? तो तब जब उसे जानकारी और सूचना मिलेगी नागरिकों को जानकारी मिले, इसलिए सन २००५ में संसद ने एक कानून मंजूर किया जिसे सूचना का अधिकार अधिनियम २००५ के नाम से जाना जाता है वह इस तरह है –

- इस कानून ने प्रत्येक नागरिक को अधिकार दिया है कि वह सरकार से कोई भी सवाल पूछ सकता है तथा सूचना प्राप्त कर सकता है।
- किसी भी सरकारी काम के दस्तावेजों का निरीक्षण कर सकता है। और उसकी प्रमाणित प्रति मांग सकता है।
- इसमे सरकारी विभाग, पब्लिक सेक्टर यूनिट, सरकारी सहायता से चल रही गैर सरकारी संस्थाएँ एवं शिक्षा संस्था आदि विभाग शामिल है। और इसमें एक सूचना के तहत आवेदन स्वीकार करनेवाला सूचना अधिकारी होता है।
- सूचना अधिकारी की जिम्मेदारी है कि वह ३० दिन के अंदर (कुछ मामलों में ४५ दिन के अंदर) सूचना उपलब्ध करता है।
- सूचना अधिकारी आपसे सूचना मांगने का कारण नही पूछ सकता है।
- अगर सूचना अधिकारी आवेदन देने से इनकार करता है, या गलत जानकारी देता है, तो देरी के लिए रू.२५०/– प्रतिदिन के हिसाब से रू.२५,०००/ – तक का जुर्माना उसके वेतन से काटा जा सकता है। और उसके खिलाफ सूचना आयोग से शिकायत भी कर सकते है। उसके बाद उसे वह सूचना देनी ही होगी।
- आवेदक को सूचना मांगने के लिए फीस देनी होगी केंद्र सरकार ने रू१०/– तय की है, पर कुछ राज्यों में वह अधिक है। और बीपीएल कार्ड धारकों को कोई फीस नही है। दस्तावेजो की प्रति लेने के लिए प्रति पृष्ठ २ रू और अगर सूचना तय समय में नही दी गई तो मुफ्त दी जाएगी।
- जिस सूचना को संसद या विधानसभा को देने से मना नहीं किया जा सकता उसे किसी आम आदमी को देने से भी मना नही किया जा सकता।
- अगर ३० दिनों के भीतर संबंधित सूचना अधिकारी ने मांगी गई सूचना नही दी, या गलत दी तो आवेदक प्रथम अपील अधिकारी के समक्ष प्रथम अपील की जा सकती है। और अगर प्रथम अपील से भी आवेदक संतुष्ट नही है, तो दूसरी अपील ६० दिनें के भीतर सूचना आयोग के पास करनी होगी।
- सूचना का अधिकार १२ अक्तुबर २००५ में अस्तित्व में आया यह अधिनियम जम्मू काश्मीर के अलावा पूरे देश में लागू है।

◆

English
SECTION

Editors

Sonali Tulashiram Chavan

Amol Parmeshwar Dambale

Prerana - English Meaning :
‘Inspiration of Nutan’ - A Tool of Development

“**I**.............. Inteligency of students
N...............Nobility development amogst students
S...............Student oriented only
P............... Personality Development of Students
I................. Increasing Creativity of students
R...............Ready to Do
A.............. Ability to Write
T................Talent Searching Media
I................. Individual Development of Students
O.............. Overcome the Obstacles of Writing
N...............Never Say No for Doing Good”

Only Nutan’s Student can do it!

- Dr. Nirmala Shivram Padmavat

Bureaucracy and corruption

Corruption is no longer a local matter but a transnational Phenomenon that affects to all societies. Government regulators and police share in bribe money, each to the tube of 43% and 45% respectively, then route stoppages including those at checkpoints take up to 11 hours in a day.

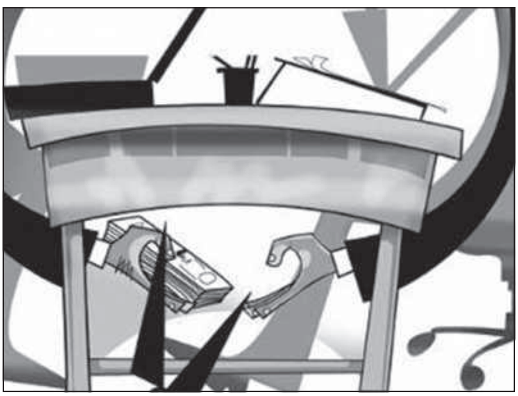

Around 60% of these stoppages are on road by concerned authorities such as government’s regulators.

Corruption in India is a major issue that adversely affects its economy. A study conducted by Transparency International in year 2005 found that more than 62% of Indians had first hand experience of paying bribes or influence peddling to get jobs done in public offices successfully. In study conducted in the year 2008, Transparency International reports say that above 40% of Indians had first hand experience of

Shaikh Uzma
(B.Sc.F.Y.)

paying bribes or using a contact to get a job done in public office.

Most of the largest source of corruption in India are entitlement programmers and social spending schemes which are enacted by the Indian government. Examples includes Mahatma Gandhi National Ruler Employment Guarantee Act and National Ruler Health Mission.

Other daily source of corruption in India includes India's trucking industry which is forced to pay billions in bribes annually to numerous regulatory and police stops on its interstate highway.

Indian media has widely published allegation of corrupt Indian citizen's stabbing trillions of dollars in Swiss banks. Swiss authorities, however, deny this allegation.

The causes of corruption in India includes excessive regulation, complicated taxes and licensing systems, numerous government department each with opaque bureaucracy and discretionary powers, monopoly by government controlled instruction of certain goods and services delivery, and the lack of transparent laws and processes. There are significant variations in level of corruption as well as in state government efforts to reduce corruption across India…

Dr. AMBEDKAR AND CONSTITUTION OF INDIA

After new down of independence, according to Indian Independence act 1935, one constituent assembly was established under the chairmanship of Dr. Rajendra Prasad and other they were established to prepare the draft of the great Indian constitution. The drafting was one of the important committee which was established under chairmanship of Dr. Babasaheb Ambedkar who was chosen by majority of members of constituent Assembly. After ONE YEAR ELEVEN MONTHS AND EIGHTEEN DAYS , Dr. Ambedkar successfully prepared draft of constitution of India which later tabled an approval of constituent assembly. Constituent Assembly sanctioned majority decisions. The said draft prepared by the great person Dr. Ambedkar on 26th November 1949. After two months, it was implemented means from 26th January 1950 -the day which we celebrate as a Republic Day each year.

Salve Rajesh
B. A. T. Y.

In new constitution, Dr. Ambedkar had played an important role. In this constitution, he had given a golden shape to golden

era of India by preparing draft. For baling citizens to exercise, their power conformed by the great Indian constitution. It also directs the government. Same promotes the rights which conferred by Indian constitution and there are 444 Articles in Indian Constitution. It is one of the biggest written constitutions of the world.

It gave several rights, in part III directing to government for principles of developing, promoting and saving the rights given by the constitution, In part IV and IV A, it has also mentioned duties of citizens. Indian constitution also promises us to the national promoting with giving great values to the people of country.

Indian constitution enshrine following rights to the Indian citizen:

1. Rights to Equality.
2. Rights to speech and expression.
3. Rights against exploitation.
4. Rights of education.
5. Right of prisoners.
6. Right to religion, faith and worship.
7. Right to constitutional remedy.

Dr. Babasaheb Ambedkar is known as architect of Indian constitution. The address given by T. T. Krishmmachari in constituent assembly says, 'The house is perhaps aware that of the seven members nominated by you; one had resigned from the house and was not replaced. One was away in America and his place was not filled up and another person was engaged in state affairs and there was void to that extent. One or two people were far away from Delhi. And perhaps reasons of health did not permit them to attend. So, it happened ultimately that the burden of drafting the constitution fell on Dr. Ambedkar and I have no doubt that we are grateful to him for having achieved this task which is an undoubtably commendable'.

Rajya Sabha – An Introduction

VishakhaVinayakrao Kulkarni
B.Sc. S. Y.

Background:

The Council of States which is also known as Rajyasabha, a nomenclature that was announced by the chair in the house on the 23rd August, 1954, has its own distinctive features. The origin of the second chamber can be traced to the montague-chelms ford Report of 1918. The Government of India Act 1919, provided from the creation of a Council of state as a second chamber of the legislature with a restricted franchise which actually came into existence in 1921. The Governor-General was the ex-officer, president of the council of state. The Government of Indian Act 1935, hardly made any changes in its composition.

The constituent assembly, which first met on 9th Dec 1946, also acted as the central legislature till 1950, when it was converted as provisional parliaments, during this period , the central legislature which was known as constituent Assembly (Legislative) at latter provisional parliament was unicameral till the first elections were held in 1952.

Extensive debate took place in the constituent assembly regarding the utility or otherwise of a second chamber in independent India and ultimately, it was decided to have a bicameral legislature for independent India, mainly because a federal system was considered to be most feasible form of Government, for such a vast country with immense diversities. A single directly elected house, in fact, was considered inadequate, to meet the challenges before free India. A second chamber is known as the Council of States. Therefore, it was created with altogether different composition and method of election from that of the directly elected house of the people. It was conceived as another chamber, with smaller membership than the Lok Sabha (house of the people). It was meant to be the federal chamber. A house elected by the elected members of made for the nomination of twelve members to the house by the president. The minimum age of thirty years was fixed for membership as against twenty-five years for the lower house. The element of dignity and prestige was added to the council of state house by making the vice-president of India, ex-officio chairman of the Rajyasabha who presides over its sittings.

Constitutional Provisions relating to Rajyasabha:

1. *Composition / Strength :*

Article 80 of the constitution lays down Assemblies of the states and two union territories. Apart from the elected members, provision was also the maximum strength of Rajyasabha as 250 out of which 12 members are nominated by the president and 238 are representatives of the states of the two union Territories. The Present strength of Rajyasabha, however is 245, out of which 233 are representatives of the states and union territories of Delhi and Pundecherry and 12 are nominated by the president. The members nominated by the president are the persons having special knowledge or practical experience in respect of such matters as literatures, science, art and social service.

2. *Allocation of Seats :*

The Fourth schedule to the constitution provides for allocation of seats to the states and union Territories in Rajyasabha. The allocation of seats is made on the basis of the population of each state. Consequent on the reorganization of states and formation of new states, the number of elected seats in the Rajyasabha allotted to states and union Territories has changed time- to- time since 1952.

Eligibility

3. *Qualification :*

Article 84 of the constitution lays down the qualifications for membership of parliament. A person to be qualified for the membership of the Rajya Sabha should possess the following qualifications:

I. He must be a citizen of India. He must make and subscribe before some person authorized on be half of the Election commission. Another or affirmation according to the form set out for the purpose in the Third schedule to the constitution.

II. He must not be less than 30 years of age,

III. He must possess such other qualifications as may be prescribed on behalf by or under any law made by parliament.

Disqualification:

Article 102 of the constitution lays down that a person shall be disqualified for being chosen and for being, a member of either house of parliament as:

I. If he hold any office of profit under the government of any states, other than an office declared by parliament by law not to disqualify its holder.

II. If he is of unsound mind and stand so declared by a competent court.

III. If he is an undischarged insolent;

IV. If he is not a citizen of India, or has voluntarily acquired the citizenship of a foreign state, or is under any acknowledgment of allegiance or adherence to a foreign state;

V. If he is so disqualified by or under any law made by parliament.

Explanation:

For the purpose of this clause a person shall not be deemed to hold an office of profit under the Government of India or the Government of any state by reason only that he is a minister either for the Union or for such state.

Besides, the Tenth schedule to constitution provides for disqualification of the members on ground of defection. As per the provision of the Tenth schedule, a member may be disqualified as a member, if he voluntarily gives up the membership of his political party or if he votes or abstains from voting in the house contrary to any direction issued by the political party to which he belongs, unless such voting or abstention has been condoned by the political party within fifteen days. A member elected as an independent candidate shall be disqualified if he joins any political party after his election.

A member nominated to the house by the president, however, is allowed to join a political party if he/she does so within the first six months of taking seat in the house.

A member shall not be disqualified on this account, if he voluntarily leaves the membership of his political party after he is elected deputy chairman of Rajyasabha.

Rajyasabha in Financial Matters:

The money Bill can be introduced only in Loksabha after passing by that house, then it is transmitted to Rajyasabha for its concurrence or recommendation. The power of Rajyasabha in respect of such a Bill is limited. Rajyasabha has to return such bill to Loksabha within the period of fourteen days from its receipt. If it is not returned to Loksabha within the time, the bill is deemed to have been passed by both houses at the expiration of the said period in the form in which it was passed by Loksabha. Again, Rajyasabha cannot amend a money Bill; it can only recommend amendments and Loksabha may either accept or reject all or any of the recommendation made by Rajyasabha.

Apart from a money Bill, certain other categories of financial Bills also cannot be introduced in Rajyasabha. ◆

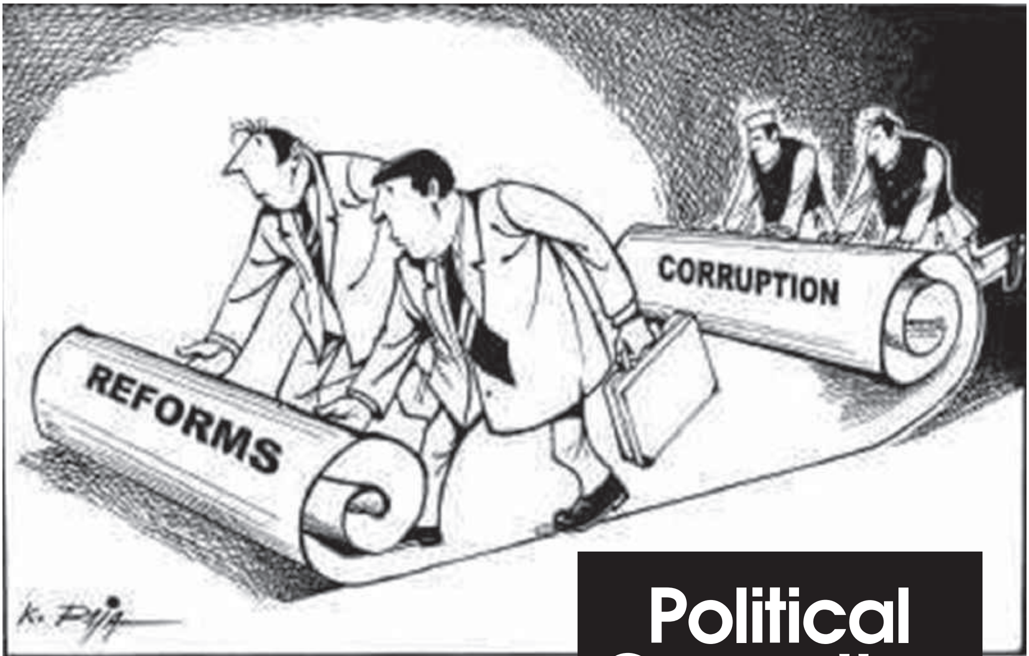

Political Corruption

Sony Bhagvanrao Ghandge
B.Sc. F.Y

Political Corruption is the misuse of powers by government officials for illegitimate, private gain and an illegal act by an officeholder. Constitutes the political corruption, only if the act is directly related to their official duties, which is done under color of law involves the influence of trading.

Forms of corruption varied including bribery extortion cronyism, patronage, graft, embezzlement. Corruption may facilitate criminal enterprise such as drag trafficking, money laundering, and human trafficking. Though it is not restricted to these activities, misuse of government power for other purpose, such as repression of political opponents and general policed brutality is not considered as the political corruption. Neither are illegal acts by private person corporation nor directly involved with the government.

The activities that constitute illegal corruption differ and depends on the National jurisdiction. For instance some political funding practices that are legal in one place may be illegal in another. In some cases, Government officials have broad ill-defined powers which make it difficult to distinguish between legal and illegal actions. Worldwide, bribery alone is estimated to involved over trillion us dollars annually. A sate of unrestrained political corruption is known as a kleptocracy, its in political corruption undermines

democracy and good governance by flouting even subverting formal processes. Corruption in elections and in the legislature reduces accountability and distorts repetition in policymaking; corruption in the judiciary compromises the rule of law.

Economic effects:

In the private sector, corruption increase the cost of business through the prize of illicit payment themselves. Although some claimed that corruption reduces cost by cutting to contraire new rules and delays, openly removing costly and lengthy regulation are better than covertly allowing them to be passed by the bribes, where corruption inflates the cost of business, it also distorts the playing field shielding firms with connections from competition and there by sustain inefficient.

Environmental and Social Effect:-

The corruption is often most evident countries with the smallest per capital income, relying on foreign did for the health service. However, Political exploitation of these funds have been noted to occur in the past, especially, in the sub-Sahara African nation, where it was reported in the year 2006, by the world bank that about half of the funds that were donated for health usages were never invested into the health sectors give to those needing medical attention. The corrupt countries may formally have legislation to protect the environment. It can not be enforced if officials can easily be bribed the same applies to social rights worker protection unionization, prevention, and child labor.

The scale of humanitarian aid for poor and unstable regions of the world growth, but it is highly vulnerable to corruption with food aid, construction and other highly valued assistance as the most at risk. Food aid can be directly and physically diverted from its intended destination indirectly through the manipulation of assessments targeting and distribution certain groups individuals.

Access to aid may be limited to those with connections, to those who pay bribes are forced to give sexual favors.

Effects on Other Areas: Health Public Safety Education, Trade Union, etc.:

Corruption is not specific to poor, developing transition countries. In western countries, cases of bribery and other forms of corruption in all possible fields exist. Under the table payments made to reputed surgeons by patients attempting to be on top of the list of forthcoming surgeries, bribes paid by suppliers to the automotive industry in order to sell law quality are the major examples.

Corruption can also affect the various components of sports activities referees, players medical and laboratory staff involved in anti doping controls, members of national sport federation and international committees deciding about the all action of contracts and competition places.

Governmental Corruption:

If the highest echelons of the governments also take advantage from corruption embezzlement, from the sates treasury, it is sometimes referred with the neologism kleptocarcy. Members of the government can take advantage of the natural resources e.g. did minds and oil in a few prominent cases, state-owned productive industries. A number of corrupt governments have enriched these selves vid foreign aid which is often spent on showy buildings and ornaments. Dictatorship typically results in many years of general hardship and suffering for the vast majority of citizens as civil society and the rule of law disinter grate. In addition, corrupt dictators routinely ignore economic and social problems in their quest to amass ever

more wealth and power.

The classic case of a corrupt, exploitive dictator often given is the regime of marshalmobutuseseseko, who ruled the Democratic Republic of the Congo (which he renamed Zaire) from 1965 to 1997. It is said that usage of the term kleptocarcy gained popularity largely in response to need to accurately describe mobutu's regime.

More recently, articles in various financial periodical, most notably Forbes magazine have pointed to Fidel Castro General secretary of the Republic of Cubu since 1959 of Caba, since 1959 joflikelty being the beneficiary of up to $900 million based on his control of state – owned companies .

Political cronies who hold his dictatorship together.

FARMER'S SUICIDE AND GOVERNMENT

Suresh P. Dhapse
(BA, TY-Opt English)

News of BEED: He had his hopes pinned on his tiny field of jowar. Sandeep Shinde had carefully nurtured it after the drought singed his cotton crop last October. Yet days before the new crop were due for harvest last week, the rain pelted down hard. The jowar stalks collapsed into the mud and the grain turned black. A few hours later, the 27-year-old hung himself with a nylon rope from a tree in his field in Patoda taluka. Shinde had not managed a decent crop in the last three years in this arid belt, running up debts of 1.2 lakh. The drought and bouts of rain wrecked his chances of breaking even. "He was worried about his loans and talked of migrating," says family friend Rajabhau Deshmukh. His widow Shobha is anxious about her four-year-old son and one-year-old daughter. "I cannot even afford milk for the children," she says.

On the hazy morning of March 18, 15-

year-old Sheetal Davatpure was nervous. Her SSC board exams had started and she was gearing up for a paper. Four of them still remained before she could breathe a sigh of relief. Little did she know that on returning home that evening, all tension about board exams would suddenly seem trivial. After wishing her luck and reminding her to take her hall ticket, her father Gurunath Davatpure, 38, headed for his farm only to end his life.

Two weeks previously, incessant rains and hailstorms in several parts of Marathwada destroyed miles of crops and swamped the farmlands of thousands of farmers, including Gurunath's.

An agrarian crisis has precipitated a spate of suicides in Maharashtra. The suicide mortality rate for farmers in the state has increased from 15 in 1995 to 57 in 2004. The rain-dependent cotton growing farmers of Vidarbha are faced with declining profitability because of dumping in the global market by the US, low import tariffs, failure of the Monopoly Cotton Procurement Scheme and withdrawal of the state (resulting in declining public investment in agriculture, poor government agriculture extension services and the diminishing role of formal credit institutions). The farmer now depends on the input dealer for advice, leading to supplier-induced demand, and on informal sources of credit, which result in a greater interest burden. In short, the farmer is faced with yield, price, credit, income and weather uncertainties. The way out is to merge bold public policy initiatives with civil society engagement.

While, I read this news published in the news paper, I just remembered the quote of Yuvraj Singh. "When one is young, aspiring to play they lay for the country, doing well, any hindrance, like injury or being out of form, can be frustrating and a cause of annoyance or even anger. But once you have a close encounter with death, you realize the real value of life. Farmers of India are the backbone of Nation. And yet the suicides are increasing, of though, they are knowing the value of life."

The reason behind it is **–'**With Indian agriculture growing slowly, employment in agriculture too has been increasing at a low rate. Urban employment has not expanded rapidly enough to provide work for the growing rural population. A couple of related issues that are examined are the growth of "non-cultivating households" and the movement of wages of agricultural labour.

Government is trying to reduce this ratio of suicides. But, there is number of linked people who are corrupting and getting maximum amount of it for themselves, rather than thinking and giving to those who really are having rights on it. Hence, it is necessary to increase the rate of agricultural production which will increase the profit of farmers. The farmer's are selecting the way of suicide because they are losing the profit; moreover, they are in loss. Nature is not in man's hand but managing the proper rate for the agricultural production is in the government's hand. There should not be negation of government towards farmers and their growth.

◆

Indian Democracy and the Media Role

India is the seventh largest and the second most populous country in the world. Roughly we can say that one sixth of its population of about a billion and quarter India is one of the world's oldest civilization, yet, a very far much of its history until it's colonization by European power. In the world's largest independence in 1947, under the leadership of its nationalist moment was The Indian Nationalist Congress.

Elections to its parliament are held after each 5 years. Current Prime Minister Narendra Modi is the head of the government enjoying a majority in the parliament while president Pranab Mukherjee, is the head of the Indian continual republic governed under the world's longest written constitution federally consisting of 29 states and seven centrally administered union territories, with new Day

The country has six main national parties i.e. the Bhartiya Junta Party (BJP), Indian National Congress (INC), Communist Party of India (CPI), the Bahujan Samaj Party (BSP) at the level of its states many regional parties stands for elections to state legs lectures. After each 5 years, The RajyaSabha elections are held.

Democracy is a tender topic for a writer

Siddiqui Saba Nausheen
Md. Saleemoddin
B.Sc. F Y

like motherhood and apple pie. It is not to be criticized that one will risk being roundly condemned of his or her pointing out the serious bottleneck that is presented when a community attempts, through the democrat process, to set plans for positive social action. A man is not permitted to hesitate about its merits without the suspicion of being a friend to tyranny that the nations of government and of democracy are independent nations and do not , form what I can see dead on one

another what is likely required for the masses of people, as we see in modern world societies which is an established system of government. Where, there is a need for an established system of government, it will likely naturally come about, and do so whether or not it has the consent of the people real or imagined. Putting aside for the moment, the arguments of Habbas and Locke, I believe on the basis of plain historical facts, the government come about naturally and maintain themselves. Naturally, without the general will of the people, indeed, I believe, with many others I Suspect, that our long established democratic government in the world did not come with the general will. Therefore, one should not conclude that democracy is necessary for the good government. It may not be necessary.

An individual group of individuals may take and maintain power by the use of coercive force. From history, we can see that this is the usual way by which power is gained and maintained. However it has long been understood that people might come together and explicitly agree to put someone in the best Powers of the thinkers, saw a process that is called democracy, by which group might bloodlessly choose a leader. That each of the governed should have to say that it is a high flying ideal; but any system which is kept the peace, is an admirable system which has proven just as a system.

A precise definition of democracy might had been by consulting the OED democracy which is the government by the people of form of government in which the sovereign power resides, in the people as a whole and is exercised either directly by them (as in the small republic of antiquity) or by officers elected by them.

1. Grecian Democracy :

The first democracy, of which we have recorded, is that which was practiced in ancient Athens.

2. The press democracy: Conveying the information to the public, as our journalists, they should very carefully examine the expert evidence that is thrown their way as a part of our government, and must be cross-examined and asked if they have been interested in the outcome. Most of them answer Yes and if No, for it there are other reasons, then they are in the pay of the government as government echelon, or these are the people who are in the social welfare business.

The result of the syndrome in predictable for the public conflics is that people had a doubt on expert pronouncement.

3. The People :

Now, in deal with the concept, the people and in particular burl's nation which consists of not just the aggregate of living person but also are dead. Hence, the truth come out as, "Those who are to be born that is why young men die in battle for their country's Sake and why old men plant trees they will never sit under it.

This invisible inaudible and so largely non-existent commodity gives rational meaning to the necessary objectives of government, if we deny it identifying the people with the shredded.

4. Virtual Representation :

It is the idea which is concerned with those who do not have the franchise for those who cannot have it by custom or low.

Prior to 1832, there was a great large populated areas such as Manchester in England who were not represented by a seat in parliament. While little villages, particularly in the south of England were not represented by a seat in a parliament. The most difficult of these entire political problems is to be solved it. The people are to beat one thoroughly restrained and thoroughly pleased. The executive must be

like steel shirr of the middle ages which were extremely hard and extremely flexible. It must give May to or Way to attractive novelties which do not hurt.

5. Democracy Government and Freedom :

Democracy in my view is the only compatible with a free economy. It can only exist in substance, in an economy of ideas. Like a fish to water, democracy can only exists in a total completely incompatible with a system that provides for a governing authority with coercive power.

There has development in this century as a functional de-rangement of the relationship between the mass of the people and the government. The people have acquired power which they are incapable of exercising and the government must recover. The de-rangement brings about the enfeeblement verging on paralysis, of the capacity of government.

6. The Enlighten :

Out of the dark Ages, in gradual awaking stirs, came the age of Reason. This enlighten was fully established and growing vigorously by the eighteenth century.

This enlighten was a time when human being pulled themselves out of the medieval pits of mysticism. This enlighten also drove the great political thinkers of the time.

Human Rights

Introduction:

Mr. Rene Cassin, Nobel Peace Laureate (who was mostly responsible for drafting the Universal Declaration of Human Rights,) aptly said, "The science of Human Rights is defined as a particular branch of the social science. The object of which is to study the human relation in the light of human dignity while determine those rights and faculties which are necessary as a whole for the full development of each human beings personality". The all round development of each human, individual's personality and universal peace and harmony can be promoted through suitable human rights education. The UNESCO has also felt the desirability of envisaging the systematic study and development of independent scientific disciplines of human rights, taking into account that the principal legal system of the world with a view to facilitating, the understanding and apprehension in the study and teaching of human rights at university level and subsequently at university level and subsequently at other educational levels".

Vilas Vasantrao Gore

B.A.F.Y (Opt. English)

Hence, multipronged efforts should be made by all concerned-individuals. Government and non-government organizations to rallies the objectives visualized in the Declaration of Human Rights.

Genesis of Human Rights Education at the International Level :

The Second World War seriously

brought out not only the awareness, but a kind of sensation in the human destiny and the agonies inflicted on the mankind by Nazism and Fascism. The atmosphere of insecurity, oppression, discrimination and unjust socio-economic conditions of man prevailed both at the national and international levels. As a result of it- mankind was very much in quest of peace. Harmony and security in the human life through universal commitment drafted the charter of United Nations Human Rights and accepted in 1948 to ensure the social justice and human rights which are felt as basic requirements of stable international order and lasting peace. Therefore, in the preamble, to the charter the fathers in of the document insisted "…to re-affirm faith in the fundamental human rights in the dignity and worth of human person…" Later on this reference to human rights, it was taken as the basis for elaboration and the General Assembly of UNO adopted the Universal Declaration of Human Rights on the 10th December 1948. These Declarations in a sense cannot be enforced by any International Court. Its provisions and guidelines for aspirations of the mankind and functioning of the government in accordance with the Declaration.

Few objectives of the declaration laid down in the preamble are given below:

a) Recognition of the inherent dignity of all human beings;

b) Promotion of equality, freedom justice and peace;

c) Freedom from fear, tyranny, oppression;

d) Promotion of social progress and better standard of life;

e) Saving of the succeeding generations from the Scourge of the war;

f) Providing common standard of achievement for all peoples and all nations;

g) Development of friendly relations between nations.

Human Rights declaration proclaimed in 30 Articles can briefly stated as follows:

a) All human beings are born free and equal in dignity and rights;

b) Everyone is entitling to these rights without discriminations of face, color, sex, language, conviction, personal opinion, property and birth.

c) Everyone has the right to the life liberty and security.

d) There shall be no interference with the privacy family and correspondence of an individual;

e) Slavery / Slave tirade shall be prohibited in all forms;

f) No one shall be subjected to torture or

to cruel in human or degrading punishment;
g) All are equal by law;
h) Everyone has right to effective constitutional remedy;
i) Everyone has the right to the freedom of movement and residence within the borders of his country, to leave his country and return to it and own property; and
j) Everyone has the right to the freedom of thought, conviction, religion, opinion and expression, to take part in the government of his country to take social security. To work and free choice of employment to equal pay for equal work, to rest and leisure to standard just and favorable remuneration for the work to rest and leisure to standard of living declaration of health and wellbeing of himself and his family. To education that shall be at least at the elementary level and fundamental stages to participate in the cultural life of the community.

In order to trace the genesis of the human rights education, we can refer to the philosophers, social and political thinkers through ages in different countries of the world. Particularly, the concept of **"vasudhiba kutumakam" and "Nara Narayana"** contained the spirit of human rights in Indian civilization. Both in oriental and occidental literature, we found the concepts of equality, fraternity, peace and harmony, especially Rousseau, Ruskin Vayasdeva, Narada Muni and others in India have enunciated with principles of human rights in one form or another but unfortunately, in the ancient days, always duties over weighed rights. However, the latter got prominence at first in the Magna Carta in Britain in 1215 AD, petition of Rights in 1928 AD as Habeas Corpus Act 1628 AD, Bill of Rights in 1989, American Declaration of Independence in 1967 AD and Declaration of Rights of man in France during 1789 AD and subsequently in the Declaration of Universal Human Rights by UN in 1948.

In Teheran, an International convened, 'An International Congress on the teaching of Human Rights which was head at Vienna in 1993.' But the UN world conference of Human Rights in Vienna in 1993 drafted a declaration ultimately inspiring the UN decade for Human Rights Education 1995 – 2004 Out of the 100 clauses in the programmer of Action (POA) of Vienna Declaration four are related directly to education and Training, which are as Follows.

Art 78:

The world conference of Human Rights considers human rights education, training and public information essential for the promotion and achievement of stable and harmonious relation among communities for mutual understanding tolerances and peace.

Art 79:

States should strive to eradicate ill item and should direct education towards the full development of human personality and to the strengthening the respect for human rights and fundamental freedoms.

Art 80 :

Human Rights education should include peace, democracy, development and social include Justice as set forth in international regional human rights instruments in order to achieve common understanding and awareness with a view to string them in universal commitments to human rights.

Art 81 :

Taking into account, the world plan of Action for human rights and democracy, adopted in 1993 by the International congress on Education for human rights and democracy of the UNESCO and other human rights instruments, the world conference on human rights recommends that states develop specific programmers and strategies for ensuring the widest

human rights education and dissemination of public information taking particular account of the human rights needs of Women.

Major theme of world NGO conference and Decade of Human Rights education would introduce cloture specificity to the educational process. This human rights as a culture issue was recognized by academic as weakly defined area.

The conservation and preservation basic human rights should be left to the individuals and groups who have to periodization needs educational base for the efficient preformation, because knowledge and information are the two vital inputs for concerted action in this area of information technology. A culture-oriented education is necessary to teach human rights as a vital element in the new human rights agenda.

International convention on the elimination of all forms of racial discrimination was implemented in 1969.

This Convention obliges the State parties to:

- Seek to eliminate racial discrimination and promote understanding among the races;
- Ensure that all public authorities act accordingly;
- Abolish any laws or regulations which effectively perpetuate racial discrimination;
- Condemn all propaganda based on various racial superiorities or aimed at promoting racial discrimination and to adopt measures to eradicate all incitements to discrimination.
- To guarantee the right to equality before law of everyone without discrimination as to the race, color or nationality or ethnic origin;
- Ensure protection and remedies against acts of racial discrimination which violate human rights;
- Adopt man's measures especially in the fields of education culture and nation with a view to combating prejudices.
- International Convents on civil and political Rights was implemented in 1967 which seeks to guarantee to all individual subject to their jurisdiction the rights recognized in it. These Rights are as follows:
- Rights to life;
- Freedom from torture or cruel inhuman degrading treatment.
- Freedom from slavery or servitude;
- Rights to liberty and security to person and freedom from arbitrary arrest and detention;
- Rights to fair trail;
- Equality before law
- Protection against arbitrary interference with privacy;
- Freedom of movement
- Right to nationality;
- Right to marry and to found a family;
- Freedom of thought, conscience and religions,
- Freedom of association and the Right to join a trade union; and
- Right to vote and take part in Government.

International Covenants on Economic, Social and cultural Rights were adopted in 1966 but implemented in 1976 Rights induced are as follows.

- Right to work;
- Right to a fair wage (including for women equal pay for equal work) and join trade unions / associations;
- To education (with the progressive introduction of free education)
- For children, to freedom from exploitation (in accordance with which the state should set minimum age for admission to paid employment)
- To participate in the cultural life of the community.

The convention of the elimination of all forms of discrimination against women came into force in 1981 and requires the state parties to seek to eliminate discrimination against women in all fields. The state should take temporary measures fee accelerating equality between men and women in the following manners:

- Rights to vote;
- Rights to be eligible for election to public offices and to hold public offices at all levy;
- Equality before law Equal rights as regards nationality; and
- Right to work and equal employment opportunities with men including the equal pay for equal work

Convention or the Rights of the child passed earlier came into force in 1990. The state parties undertake to protect the child from all kinds of discrimination and to provide appropriate care. The following rights were ensured by the convention:

- Right to life and to protection from capital punishment;
- Right to acquire nationality;
- Protection from separation from parents;
- Right to enter or leave another state for the purpose of family re-unification.
- Right to protection from being licitly taken abroad or prevented from referring to his or her own country.
- Protection of child's interest in adoption cases;
- Freedom of thought, Conscience and religion;
- Rights to access the health care service with state aiming to reduce infant and child mortality and abolish traditional practices, prejudices to health;
- Right to adequate standard of living and social security;
- Right to education with states making primary education compulsory and free;
- Protection from involving in the licit production trafficking and use of narcotics, drag and psychotropic substances, and
- Protection from sexual exploitation and abuse.

◆

Solving the Problem of Corruption – **Individual's Responibility**

"Self-respect is the corner stone of virtues", is rightly pointed out by some one. Same is applicable to the matter of courruption. We people always talk about 'curruption', but of others, what's about ourself. No one think about the self corruption. There is one proverb in Marathi **"Thembe Thembe Tale Sache"** means collection of each drop is responsible for creating a dake.

If we think about self home- the matter of corruption starts from home, if the little kid is not ready to listen, parents offers him chocolate, or offer the permission to watch his favourable TV channels. What is it?

Dambale Amol Parmeshwar

B.A.T.Y. (Editorial)

First path of kid towords the corruption. While thinking on the matter of corruption,

I always remember the story of a killer , who was punished with the punishment 'Hang Till Death', as per Indian law, the victim can ask for his one last wish. Same was asked to this killer. And his wish was to meet his mother. It was sanctioned . when he met him mother, he had a deep bit to mother's ear. Judge asked him reason behind it. He had a strong reason behind it. His answer was heart touching. He replied, "Today, I am a killer and punished hang till death due to her only. Because, when first time at my early childhowd , I have stolen the pencil of my friend, she had appreciated it rather than punishing me."

My aim to remember, it is that corruption is increasing rapidly day-by -day rather than decreasing , though Govt.is trying to overcome it. Take an example of travelling by the train . If we are not having reservation, we try to manage the TC, pay iligle money and avail the seat. Yet, we blame to boss, politician for their corruption. First, we ourselves need to overcome our all ways of corruption, start from home to social life, them blame to others.

Again I woud like to mention the Hindi proverb,

"Jinke Ghar shish eke ho,
unone dusaro ke ghar per
patthar nahi marna chahiye,"

because the house built by glass can be broken by stone any time, by any one. The object to say it is the same-"Curruption"- the problem solved by self, not by blaming to others

Hence, solving the problem of corruption is the responsibility of Individuals, Don't blame to others. I would like to conclude my opinion with -

"If you can light the candle,
then light it,
Otherwise you have no rights to
blame the Darkness."

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड यांच्याकडून प्रेरणा अंकाचा प्रथम पुरस्कार कुलगुरु डॉ. पंडीत विद्यासागर यांच्याहस्ते स्वीकारतांना संपादक मंडळ, प्राचार्य व डॉ. शिंदे

यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठान मुंबई यांच्याकडून प्रेरणा अंकास उत्तेजनार्थ बक्षिस मा. राजेशभैय्या व सौ. सुप्रिया सुळे यांच्याहस्ते स्वीकारतांना प्राचार्य व डॉ. शिंदे

महाराष्ट्र शासनाचा जागर जाणीवांचा या उपक्रमांतर्गत जिल्हास्तरीय द्वितीय पुरस्कार मा. राजेशभैय्या यांच्याहस्ते स्वीकारतांना प्रा. बायस, प्राचार्य, प्रा. पटारे, डॉ. निराळवाड

प्रेरणा

मरुभूमि की तप्त रेत से
मृगजल की आस जगाती प्रेरणा......
टूटते सितारे को देख
मन की गहराई में सांस जगाती प्रेरणा.....
माँ – बाप के धर्म बिन्दुओं से
अपत्यों का जीवन निर्माण करती प्रेरणा.....
बंजर जमींपर जलबुन्दो से
आशा के पुष्प खिलाती प्रेरणा......
टुटे हातों से
नसीब की लकीरे खिंचती है प्रेरणा......
विचारों की इस भीड में
नवविचारों से नवसमाज निर्माण कराती
नूतन की यह प्रेरणा......
नूतन की यह प्रेरणा......

प्रा. मोहन ना. पाटील

व्यंगचित्रे : इंटरनेटच्या सौजन्याने